

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra dějin a didaktiky dějepisu

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Poutníkem v době Přemyslovců
A Traveller During the Přemyslid Dynasty
Matěj Pros

Vedoucí práce: prof. PhDr. Kateřina Charvátová, CSc.
Studijní program: Učitelství pro střední školy
Studijní obor: N D-ZSV

Odevzdáním této diplomové práce na téma Poutníkem v době Přemyslovců potvrzuji, že jsem ji vypracoval pod vedením vedoucí práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 3. července 2021

Mé srdečné poděkování náleží především paní prof. PhDr. Kateřině Charvátové, CSc. za její cenné rady, trpělivost a čas. Konzultace byly vždy podnětné a výrazně prohloubily mé poznání dějin i chápání historického řemesla. Budu za to navždy vděčný.

Dále děkuji své rodině a přátelům za pomoc a podporu. A v neposlední řadě je mou milou povinností poděkovat své přítelkyni Máje, která se mnou trávila čas poutěmi přemyslovským středověkem.

ABSTRAKT

Diplomová práce Poutníkem v době Přemyslovců pojednává o fenoménu cestování ve středověku. Přesnější časové vymezení vyplývá z názvu – pozornost je věnována přemyslovskému období a narativním pramenům, které jej popisují. Výpověď kronik a legend je doplněna poznatky z odborné literatury. Cílem práce je sestavit komplexní obraz života na cestách a představit vše, s čím se poutník mohl setkat. Začít musíme u popisu krajiny, která v tomto období utváří základní podmínky pro pohyb v terénu. Práce se dále zabývá hlavními důvody k cestování, pojetím cestování ve středověké imaginaci, přípravami, které bylo nutné vykonat před začátkem každé pouti, překážkami, z nichž největší problém představovaly vodní toky, starými cestami a jejich právním statutem, orientací a ubytovacími možnostmi v případě několikadenních cest. Samostatná kapitola je věnována též náboženským poutím a nejdůležitějším poutním místům středověku – Jeruzalému, Římu a Santiagu de Compostela. Z obecných závěrů můžeme nastínit, že středověký svět nebyl zdaleka tak statický, jak se může na první pohled zdát. Na cesty se vydávalo relativně hodně lidí a často putovali na vzdálená místa. Na druhou stranu je třeba upozornit na to, že cestování bylo namáhavé, někdy nebezpečné a zabíralo mnoho času. To však středověké poutníky neodradilo, dokonce ani nebylo cestování vnímáno negativně a světaznalé osoby se těšily značné úctě.

KLÍČOVÁ SLOVA

Cestování, staré cesty, náboženské poutě, poutník, překážky, Přemyslovci, středověk

ABSTRACT

The thesis “A Traveller During the Přemyslid Dynasty” addresses the phenomenon of travel in the Middle Ages. A precise time frame is implied in the title with attention paid to the Přemyslid period and the narrative sources that describe it. The testimony provided by chronicles and legends is supplemented with knowledge from academic literature. The aim of this thesis is to present a comprehensive picture of life on the road and to address every circumstance that a traveller could encounter along his journeys. Starting with a description of the medieval landscape, which sets the basic conditions for any form of travel during this period. The thesis also focuses on the main reasons for travelling and the concept of travel in the medieval imagination, which then leads into the necessary preparations that had to be made before the beginning of each journey and the obstacles that had to be overcome along the way (most problems were faced when crossing a river or other bodies of water). Other chapters are dedicated to old roads and their legal status, orientation and to various forms of accommodation during longer journeys. A separate chapter focuses on pilgrims and describes the most important pilgrimage sites of the Middle Ages: Jerusalem, Rome, and Santiago de Compostela. A quick outline of the general conclusions will reveal that the medieval world was not nearly as static as it may initially seem. A relatively high number of people travelled and often journeyed to distant places, but it should be noted that travelling was often strenuous, sometimes dangerous, and always time consuming. However, this did not discourage medieval travellers, travelling was not perceived negatively and people who visited foreign places merited considerable respect for their endeavours.

KEYWORDS

Travel, old roads, religious pilgrimages, pilgrim, obstacles, Přemyslid dynasty, the Middle Ages

Obsah

1. Úvod.....	8
2. Prameny a literatura	10
3. Krajina českého středověku	14
3.1 Základní geografické rozložení Čech a Moravy.....	14
3.2 Les – (ne)znepokojivý horizont středověkého světa	17
3.3 Podoba lesů a krajiny.....	21
3.4 Vztah středověkého člověka ke krajině a přírodě.....	25
4. Důvody k cestování.....	28
4.1 Obchodní cesty	28
4.2 Úřední cesty – poslové, diplomaté a špehové.....	29
4.3 Cesty na jednání – sněmy, generální kapituly a panovnická setkání.....	30
4.4 Náboženské poutě.....	32
4.5 Cesty za vzděláním.....	32
4.6 Válečná tažení.....	33
4.7 Další typy cest	34
4.8 Posmrtné cesty.....	35
5. Pojetí cestování ve středověké imaginaci.....	37
5.1 Obecné představy o cestování	37
5.2 Lidová imaginace	39
5.3 Tajemno a zázraky na cestách	39
6. Přípravy na cestu a organizace	41
6.1 Uspořádání posledních záležitostí	41
6.2 Financování cest	44
6.3 Cestovní oděv a další vybavení	46
6.4 Dary – způsob, jak uspět s žádostí.....	48
6.5 Čas a plánování cest	49
6.6 Loučení.....	51
7. Překážky a jejich překonávání.....	52
7.1 Vodní toky	52
7.1.1 Brody.....	52
7.1.2 Schopnost plavat	54
7.1.3 Přívozy	56
7.1.4 Mosty.....	57

7.2	Hory a pohoří	60
8.	Staré cesty	63
8.1	Podoba starých cest	63
8.2	Práva, povinnosti a poplatky na starých cestách	66
9.	Náboženské poutě	69
9.1	Jeruzalém	74
9.2	Řím	79
9.3	Santiago de Compostela	79
10.	Orientace na cestách	81
11.	Ubytování a komfort	85
12.	Závěr	89
13.	Seznam zkratk	91
14.	Seznam pramenů a literatury	92
14.1	Prameny	92
14.2	Literatura	94

1. Úvod

„Král uslyšev to nechtěl to odkládat, nýbrž přibral početnou družinu a spěšně přišel zároveň s královnou k svému tchánovi.“¹ Tak je ve *Zbraslavské kronice* popsáno putování Václava II. do Erfurtu na dvůr římského krále Rudolfa. A s mírnou nadsázkou bychom mohli i další zmínky o cestování shrnout slovy „vydal se na cestu a přišel...“² O samotném průběhu poutě, o možnostech nocování, a vlastně o všem, co je s cestováním spojeno, se středověcí autoři rozepisovali jen málokdy. Jenomže nám soupis míst a jejich návštěvníků nestačí, cílem práce není vytvořit itinerář. Naopak nás bude zajímat to, jak putování ve středověku probíhalo, jakým překážkám lidé čelili, kde mohli na noc složit hlavu, jaké důvody vedly k tomu, že na cestu vůbec vyrazili a mnoho dalšího. I to je v pramenech obsaženo, jen je někdy třeba číst mezi řádky a uvědomit si, že popisy neobvyklých událostí – protože právě takové situace byly natolik zajímavé, že je kronikáři a legendisté zaznamenali – v sobě nutně obsahují i odlesk běžné praxe, která by jinak zůstala skryta.

A to by byla škoda. Středověký člověk cestoval hodně, doba nebyla zdaleka tak statická, jak se může na první pohled zdát. Na cestování závisel přenos informací, správa státu, ale i běžný chod života. Poutníkem byl každý, kdo se vydával na cesty, nemusel mířit jen na svatá místa. Jedná se o široké vymezení, ale jinak než široce nelze pestrý svět středověkého putování pojmut. Přesto je alespoň nějaké omezení potřeba a čtenář v práci nenajde nedělní procházky do kostela a cesty na sousedská posezení. Sice i to bylo přesunem z místa na místo, avšak taková cesta je zcela nesouměřitelná s tím, jak cestování chápeme dnes.

Důležité je i časové zařazení tématu. V krátké práci není možné pojednat o celém středověku, a ani v několikaset stránkové monografii by tak obsáhlé vymezení nepřineslo mnoho výhod. Text by se stal nekonsistentní, nelogický a jednotlivé nuance by zanikly v přílišném zobecnění. Já jsem zvolil *dobu Přemyslovců*, kterou pomyslná časová osa omezuje zhruba rokem 882 a na druhém konci rokem 1306. Jistě, časové ohraničení na dobu Přemyslovců je do jisté míry umělé, svět se nerozběhl v momentě vstupu knížete Bořivoje do dějin a nezastavil se vraždou Václava III. Ale je nutné. Proto budeme naši pomyslnou časovou osu respektovat, s tím že nemůžeme zapomínat na dlouhé trvání dějinných procesů, ovšem prolínané rychlými změnami, například transformací 13. století.³

¹ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 42: „*Quibus auditis rex procrastinare noluit, sed numerosa sibi assumpta familia una cum regina venire ad suum socerum festinavit.*“

² *Život sv. Konstantina s přenešením sv. Klimenta*, FRB I, s. 93: „*iter arripiens venit...*“

³ O transformaci souhrnně např. KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: NLN, 2012.

Nyní se podívejme, alespoň krátce, na příběh, jenž nás čeká. Vydáme se společně na pomyslnou pouť přemyslovským středověkem. Před námi bude obraz mozaikovitě krajiny složené z ostrůvků lesa, protkané menšími či většími poli, mezi nimiž jsou nepravidelně rozmístěné vesnice, od 13. století i města. Dále vidíme síť cest a pěšin, které celou plochu dělí do nepravidelných tvarů. Dominantou tyčící se na horizontu je kamenný hrad, z jehož věží je možné širý kraj pozorovat. Mezi ovocnými stromy kráčí osamělý chodec, o kus dál na cestě jede kupecká karavana a k hradní bráně se rychle blíží posel na uštvaném koni. Kdybychom mohli vzlétnout, viděli bychom i zbožné poutníky směřující do Jeruzaléma a Říma. Čeká je dlouhá a náročná cesta a můžeme jen odhadovat, na co zrovna myslí. Dopřejme si však představu, že alespoň jeden z nich obdivuje krásu kolem sebe. Nebylo by to nic zvláštního.

2. Prameny a literatura

Dobrym zvykem bývá představit prameny a literaturu, z nichž práce vychází. Budeme následovat téhož příkladu a začneme prameny, jejichž volba byla zcela podmíněna časovým a tematickým vymezením práce. To by zpravidla nebylo nic neobvyklého, ale v případě cestování se nemůžeme soustředit jen na určitou osobu či epochu, je třeba prostudovat veškeré narativní texty, které vznikly v námi sledovaném období. Heuristická fáze tedy sestávala z prostudování všech narativních pramenů české provenience, které se týkaly přemyslovských reálií. Již po zběžném pročetí bylo jasné, že zmínek o putování je více než dostatek. Záhy jsem se ocitl v neobvyklé situaci a dovolím si citovat část své bakalářské práce: „*Každý medievista si jistě kolikrát přál, aby bylo pramenů více, aby se do dnešní doby dochovalo více listin, aby... Jenomže podobné snění zůstane navždy pouhým sněním.*“⁴ Jako by se mi mé přání splnilo. Snění přestalo být sněním a musel jsem se vypořádat s nesourodými informacemi, které by se bez jasné struktury proměnily ve zmatek izolovaných faktů. Řešení tohoto problému jsem již naznačil v úvodu a nemusíme se k němu vracet. Ostatně čtenář sám posoudí, jestli se mi podařilo úkolu zhostit dobře. Stále však stojím za tvrzením, že *čím více pramenů, tím lépe*, výsledek bádání totiž záleží jen na daném historikovi a jeho schopnostech stanovit jasnou a přehlednou strukturu práce a na správné interpretaci jednotlivých jevů.

Než si vybrané prameny představíme podrobněji, je třeba upozornit na fakt, že listiny a listy, které by mohly poodhalit další aspekty života na cestách, zůstaly, žel bohu, téměř nevyužity. Vinit mohu jen sám sebe. Narativní texty jsou přístupnější a poskytly mi tolik informací, že jsem již nepovažoval za nutné diplomatický materiál náležitě vytěžit. Práce tím snad příliš neutrpěla a výhledy dalšího výzkumu budou rozebrány v závěru. Nicméně je na místě důležitá metodická poznámka. I v případě narativních pramenů (kronik a legend) jsem vždy pracoval s latinským či staročeským originálem a většinu doslovných citací obsažených v této práci jsem z latiny překládal sám. Možná tím citované úseky pozbyly jisté poetičnosti, ale přesné vyjádření je podstatnější.

Kdo ze současníků tedy o cestování ve středověku psal? Všichni. Cestování bylo natolik důležité a časté, že jej nacházíme ve všech kronikách a legendách, které se dochovaly. Začneme Kosmovou kronikou, bez níž by nebylo možné psát rané české dějiny. Kosmas si svým

⁴ PROS, Matěj. *Zlatá bula ulmská*. Praha, 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Charvátová, Kateřina, s. 9.

literárním umem, obsáhlými znalostmi a zásadami, které nejsou cizí současnému historikovi,⁵ právem vydobyl přední místo mezi zpravodajci o přemyslovské epoše. Pracuji s edicí Bertolda Bretholze *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* z ediční řady *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum Nova series*.

Na Kosmu navázali jeho Pokračovatelé. Název je souhrnným označením pro celou řadu kronik, ale nejlépe se přeci jenom hodí ke dvěma autorům, kteří v Kosmově líčení dějin pokračovali skutečně plynule a bezprostředně. Proto se jim také přezdívá První pokračovatelé Kosmovi. Byli jimi Kanovník vyšehradský, jenž pojednal o událostech z let 1126 až 1142 a Mnich sázavský, který svůj letopis započal příběhem o založení Sázavského kláštera svatým Prokopem a záznamy v analistickém duchu dovedl k roku 1162. Tzv. Druhé pokračování Kosmovo pak pokrývá dějiny až do roku 1283.

Vycházím z Emlerovy edice *Fontes rerum Bohemicarum II.*, přičemž totéž platí i dílech Vincentia a Jarlocha. Kanovník pražského kostela Vincentius věnoval svůj letopis králi Vladislavovi II. a jeho choťi Juditě. Vincentiovy záznamy jsou pro nás mimořádně důležité, jelikož se jako kaplan pražského biskupa Daniela účastnil italských tažení a na cestách strávil velkou část života. Pojednal o letech 1140–1167. Milevský opat Jarloch na Vincentia navázal a letopis dovedl do roku 1198.

Uplatnění našla i kronika tak řečeného Dalimila. Pravého autora sice neznáme, ale vzhledem k zažitosti chybného jména jej budeme v dalších částech používat. Nejstarší česky psaná rýmovaná kronika vznikla na počátku 14. století a musíme ji chápat především jako pramen k poznání doby jejího vzniku. „Dalimil“ (a jméno vidíme s uvozovkami naposledy) se dopustil mnoha omylů a nepřesností, nicméně skvěle popsal svou současnost. Vycházím z edice Jiřího Daňhelky, Karla Hádka, Bohuslava Havránka a Naděždy Kvítkové *Staročeské kronika tak řečeného Dalimila, svazek 1–2*, jež vyšla v nakladatelství Academia roku 1988.⁶

A konečně musíme zmínit i *Zbraslavskou kroniku*, za jejímž vznikem stojí Ota Durynský a Petr Žitavský. Jedná se o mistrovské dílo, které začíná stručnou charakteristikou

⁵ Viz např. předmluvu mistru Gervasiovi, v níž Kosmas zcela otevřeně přiznává, že je první kniha kroniky založena na bájném vypravování starců: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum*, MGH SRG NS 2, s. 3. Nebo samý konec první knihy, kde Kosmas upozorňuje, že další text již bude vycházet z toho, co on sám viděl, případně slyšel od hodnověrných svědků událostí: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum I/42*, MGH SRG NS 2, s. 79-80.

⁶ V poznámkách pod čarou dále uváděno jako *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila* + číslo svazku. Úplná bibliografická citace je obsažena v seznamu pramenů na konci v práci.

vlády Přemysla Otakara II., pokračuje oslavováním Václava II. a končí rokem 1337. Využita byla edice *Fontes rerum Bohemicarum IV.*

Zapomínat ale nesmíme ani na legendy. Hagiografické prameny zpravidla obsahují mnoho *topoi* a nejsou zrovna nejspolehlivější. Jenomže to v našem případě neplatí úplně. Sledujeme totiž každodenní život, který se v legendách odráží téměř stejně spolehlivě jako v kronikách. Pracuji tedy s václavskými a vojtěšskými legendami, s *Životem blahoslaveného Hroznaty* a dalšími texty. Souhrnně jsou představeny v edici *Fontes rerum Bohemicarum I.*, ze které také vycházím.

K tématu cestování ve středověku neexistuje mnoho české odborné literatury. Zajímavé a užitečné jsou dvě práce Tomáše Klimka – *Cestování do doby Karla IV.* (2002) a *Krajiny českého středověku* (2014). První kniha (nebo spíše útlá knížka) nepotřebuje podrobnější představení, její zaměření vyplývá z názvu. Monografie *Krajiny českého středověku* pak sleduje středověké vnímání prostoru i krajinu samotnou, nacházíme v ní však i poznatky k cestování, například oddíl věnovaný orientaci v terénu. Dále jmenujme obsáhlou a velice dobře zpracovanou monografii *Staré cesty v krajině středních Čech* (2018) od kolektivu autorů – Pavla Boliny, Tomáše Klimka a Václava Cílka. Je třeba upozornit také na sborník *Cesty a cestování v životě společnosti* (1995), ve kterém nalezneme i studie se středověkou tematikou. Jejich zaměření však příliš neodpovídá tomu, čemu se ve své práci věnuji, proto nejsou téměř citovány a slouží spíše k metodologické inspiraci.

Zahraniční bádání je vstřícnější. Těžit můžeme především ze dvou prací z pera německého historika Norberta Ohlera. *Cestování ve středověku* (2003) komplexně pojednává o všem, co je s cestováním spojeno. Monografie je rozdělena do dvou hlavních částí, první je obecná a druhá již sleduje konkrétní prameny a příběhy. Kniha *Náboženské poutě ve středověku a novověku* (2002) je věnována fenoménu poutnictví. Zmínit je možné také práci *Argonauti středověku* (1984), jejímž autorem je Vladislav Petrovič Darkevič.

Kompletní soupis odborné literatury je samozřejmě obsažen v seznamu pramenů a literatury na konci práce. Na tomto místě uvedu již jen stručně některé z knih, které se cestování a problematiky s ním spojené dotýkají. Jsou to například monografie vynikajícího archeologa a historika Zdeňka Smetánky (*Legenda o Ostojovi a Hledání zmizelého věku: Sondy do středověkých Čech*), kniha z pera Dušana Třeštíka (*Češi a dějiny v postmoderním očistci*), nebo monumentální dílo *Přemyslovci – budování českého státu*, k jehož vzniku přispěli přední čeští historici a historičky. A tolik potřebný kontext lze čerpat například z monografie *Proměna českých zemí ve středověku* od Jana Klápště, případně z obsáhlého díla Josefa Žemličky (zde

Čechy v době knížecí a Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali). Je třeba zmínit také monografii Kateřiny Charvátové *Mniši, dvořané, literáti. Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II.*, která obsahuje dvě kapitoly věnované cestování cisterciáků.

V posledních řádcích bych ještě rád upozornil na některé z těch odborných studií, které jsem v práci použil. Uplatněny byly především (ale nejen) při popisu krajiny přemyslovského středověku. O krajině souhrnně pojednal Josef Žemlička (*Česká krajina ve středověké transformaci*, MHB 15/1), podobou lesů v pravěku⁷ se dlouhodobě zabývá Dagmar Dreslerová (v našem případě studie *Les v pravěké krajině*, AR 64/2), čerpat můžeme též ze studií, které pracují s pylovými analýzami (jmenujme například příspěvek Radky Kozákové a Ivany Boháčové *Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku*, AR 60/3). Kolokviím (která již ze své podstaty podněcovala cestování) se věnoval Josef Žemlička (*„Politický kalendář“ přemyslovských Čech*, ČČH 89/1). A nakonec je podstatný i článek Ivana Hlaváčka *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*, ČČH 90/1.

⁷ Avšak s přesahem do středověku. Navíc musíme pamatovat na již zmiňovaný fakt, že dějinné procesy mají dlouhé trvání a proměna krajina z tohoto pravidla nevybočuje. O tom však podrobněji v následující kapitole, která je právě krajině, její podobě a změnám věnována.

3. Krajina českého středověku

Základní charakteristikou pohybu je, že se – podobně jako dějiny – odehrává v prostoru a čase. A uvažujeme-li o pohybu jako o přesunu z místa na místo,⁸ získává krajina (tedy prostor, ve kterém se pohybujeme) mimořádnou důležitost. Ve středověku byla navíc spojitost cestování a přírody⁹ mnohem podstatnější než dnes, tehdejší člověk nevnímal své okolí vzdáleně, z okénka rychle jedoucího vlaku, ale byl jeho bezprostřední součástí. To ostatně neplatí jen pro cestování, ale pro každodenní zkušenost středověkého života. Hranice mezi kulturní krajinou a divokou přírodou nebyla pevně vymezená, obojí se prolínalo.¹⁰ Ale jak vlastně toto prostředí, v němž středověký život probíhal, vypadalo? A jaký vztah k němu středověcí lidé měli?

Ani na jednu otázku není snadné najít odpověď, setkáváme se se dvěma základními problémy, totiž s neustávající proměnou krajiny a s nevyrovnanou výpovědní hodnotou pramenů. Jinou krajinu kolem sebe viděl sv. Václav, jinou Václav III. Druhým problémem je, že o naprosté většině středověké populace máme jen málo písemných zpráv. Venkované, páteř společnosti, nebyli pro kronikáře zajímaví a můžeme jen odhadovat, jak prožívali svou každodennost. I přesto se pokusím na výše zmíněné otázky odpovědět v celé jejich komplexnosti, nebo alespoň tak podrobně, jak to prameny a dosavadní poznatky umožňují.

3.1 Základní geografické rozložení Čech a Moravy

Rámcem, v němž se celý příběh odehrává, stanovil již v první polovině 12. století děkan pražské kapituly a náš nejstarší kronikář Kosmas. Pro české poměry upravil a doplnil výklad o geografickém rozložení světa Isidora ze Sevilly, s jehož *Etymologiemi* se jistě setkal.¹¹ Ukázal tak nejen na znalost církevních autorit, ale i na detailní povědomí o české krajině a jejích stěžejních prvcích. V obecné rovině měla Země podle tehdejších představ podobu kola, které ze všech stran obklopoval oceán. Horní polovinu kruhu zabírala Asie, dolní se pak dělila mezi

⁸ Stranou ponechme filosofické a teologické koncepce pohybu jako přechodu z možnosti do uskutečnění, jež ve středověku bezesporu hrály velkou roli, ale k problematice cestování nepřispějí. Dále viz například:

ARISTOTELÉS. *Fyzika*. Praha: Petr Rezek, 1996, s. 68-90; AKVINSKÝ, Tomáš. *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského*, sv. 1. Olomouc: Profesori bohovědného učiliště řádu dominikánského, 1937, s. 18-19.

⁹ Slovo *příroda* může být ve spojitosti se středověkým myšlením problematické. Josef Macek argumentoval, že ve středověku „*Nikdo nechápal přírodu jako souhrn skutečností, které nevznikly úmyslnou lidskou činností. Neexistovalo pojetí přírody jako volné krajiny mimo lidská sídliště, s rostlinstvem a živočichy.*“ (MACEK, Josef. *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*. ČČH 95/2, 1997, s. 290), přesto budu toto slovo pro srozumitelnost celého textu používat a k této otázce se ještě vrátím.

¹⁰ Viz např. ŠIMŮNEK, Robert. *The landscape of the czech middle ages in the perspective of modern science*. HG 38/1, 2012, s. 35-62.

¹¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Melantrich, 1972, s. 30-31.

Evropou a Afrikou, jednotlivé kontinenty nebyly stejně velké.¹² V Evropě se nacházela Germánie, jejíž součástí bylo „*velmi rozlehlé místo ze všech stran kolem dokola opásané horami, které se podivným způsobem táhnou okolo celé země, takže se na pohled zdá, jako by jedna souvislá hora celou zemi obklopovala a opevňovala. Povrch této země tehdy zaujímaly širé lesní pustiny bez lidských obyvatel...*“¹³ Kosmas dále dodává, že lesy byly plné včel a zvěře, ale uvědomuje si i to, že do Čech nevtéká žádná řeka, naopak zde všechny řeky pramení, vlévají se do Labe a odtékají do Severního moře.¹⁴

Nebudu se zde zdlouhavě pozastavovat nad tím, proč Kosmas označil zemi za pustou a neobydlenou, dovolím si jen krátkou poznámku a odkáži čtenáře na práci Dušana Třeštíka, jenž se pověstí o praotci Čechovi podrobně zabýval. Pověst tvořila takzvaný zakladatelský mýtus, který legitimizoval právo kmene Čechů na nové území a zároveň dotvářel uspořádání společnosti. Prázdná země zaručovala stejná práva starším i novým osadníkům, to vše na základě mírového ujednání.¹⁵ Pro nás je samozřejmě mnohem důležitější popis geografický.

Čechy byly a stále jsou obklopeny horami, které již ve středověku vytvářely přirozenou, avšak do jisté míry pohyblivou hranici. Hranice totiž nebyly (přinejmenším u velkých územních celků) jasně definované, tvořil je například široký pruh lesa, ne tenká linie jako dnes.¹⁶ Hranice probíhala zhruba jeho středem, zmínky nacházíme například u Kosmy: „*Hranice jsou [...] až ke středu lesa, jenž ohraničuje Čechy.*“¹⁷ A zejména kolonizační úsilí spojené s posunem obydleného území do vyšších poloh, blízko zemských hranic, pás lesa z obou stran zmenšovalo. Nedlouho poté začalo docházet ke sporům o území, jednalo se o situaci zcela novou, vždyť půdy bylo v minulosti vždy dost. Větší problém tehdy představoval nedostatek lidí, kteří by půdu obhospodařovali.¹⁸ Jarloch k roku 1176 jednu takovou při zaznamenává: „*Léta páně 1176*

¹² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/2, MGH SRG NS 2, s. 5; ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae = Etymologie, XIII-XV*. Praha: Oikoymenh, 2001, s. 115.

¹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/2, MGH SRG NS 2, s. 5: „*In Europa sita est Germania, cuius in partibus versus aquilonalem plagam est locus late nimis diffusus, cinctus undique montibus per girum, qui mirum in modum extenduntur totius terre per circuitum, ut in aspectu oculorum quasi unus et continuus mons totam illam terram circueat et munit. Huius terre superficiem tunc temporis vaste tenebant solitudines nemorum sine habitatore hominum...*“

¹⁴ Tamtéž, s. 5-6.

¹⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.-10. století): tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha: NLN, 2003, s. 55-98.

¹⁶ Dále viz např. MARKOVÁ, Markéta. Hranice přemyslovského státu. In: BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, ed. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: NLN, 2009, s. 479-496.

¹⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/37, MGH SRG NS 2, s. 137-138: „*Termini [...] usque ad mediam silvam, qua Boemia limitatur.*“

¹⁸ Jak dokládají mimo jiné i četné transfery obyvatel. Např. Břetislav I. z Polska přivedl celou řadu zajatců, jimž daroval dosud neobhospodařovanou půdu v lese Črníně: *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/2, MGH SRG NS 2, s. 83-84.

*Soběslav z popudu Čechů vypravil poselství k tehdejšímu vévodovi rakouskému Jindřichovi, [...] zvedl při o obdělané krajiny nad velikým a pomezním hvozdem. Čechové říkali, že je prostřední a mezilehlý les celý jejich, Rakušané naopak tvrdili, že jim náleží z jejich strany, jako nám z naší. A tak poslům, kterým to bylo rozkázáno, když domluvili, odpověděli on i jeho lidé, že na stížnost tak novou a neslýchanou nedovedou nic odpovědět, než že chtějí jak les, tak půdu v lese obdělanou pokojně držeti, jakož je jejich otcové nepřetržitě drželi.*¹⁹ Ačkoliv byl Soběslav v právu – snažil se hájit české území (tedy svůj majetek) – nakonec neuspěl, a kromě území ztratil i přízeň císaře Fridricha Barbarossy.²⁰

Pomezní hvozd však mohl být překračován i tajně, jak dokládá Kosmova zpráva o „*jakýchsi Němcích*“, kteří na české straně hranic vystavěli hrad, dnes nejčastěji ztotožňovaný s Přimdou.²¹ Přesto však z hlediska obrany země představoval hraniční les spolu s vysokými horami nespornou výhodu. Nevýhodou byla jeho obtížná průchodnost, která znesnadňovala každou cestu do Čech.

Zcela jinak vypadala situace na Moravě. Opět necháme promluvit nejprve Kosmu: „*Poněvadž hranice obou zemí nerozděluje les, hory, ani jiné překážky, nýbrž říčka Dyje, tekoucí rovinami, stěží je rozděluje, vždy v noci zlí lidé střídavě loupíce, uchvacující dobytek, pustošíce vsi, z obojího lidu si dělali kořist.*“²² Využití řek pro popis průběhu hranice byl další středověký způsob, jak se vypořádat s rozdělením území. Myslím ale, že je zde zřejmý zejména problém těžko hájitelné hranice. Malá říčka (*rivulus* – slovo *říčka* Kosmas zřejmě použil především proto, aby vynikl kontrast mezi pevnou hranicí tvořenou horami a úsekem, který je téměř nechráněn; skutečná velikost toku pro něj nebyla v tomto případě podstatná) netvořila dostatečnou překážku v průchodu na cizí území, a to i přesto, že bylo řeky často obtížné překonat. Ale o tom až dále.

¹⁹ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 470: „*Anno dominice incarnationis MCLXXVI Zobezlaus instinctu Boemorum missa legatione ad ducem tunc Austrie, Henricum nomine [...] questionem mouet de terris super magnam et finalem siluam cultis, quam mediam et interiacentem siluam Boemi dicunt esse totaliter suam, Austriensibus e contrario affirmantibus, quod ad eos pertineat ex parte sua, sicut ad nos ex nostra. Legatis itaque, qui iussi fuerant, perorantibus respondent ille et sui, quod super questione tam noua tam inaudita nichil sciant respondere, sed siue nemus siue terram cultam in nemore sic uelint in pace possidere, sicut ea patres eorum sine interpellatione possederunt.*“

²⁰ Tamtéž, s. 470-472.

²¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/48, MGH SRG NS 2, s. 220; ŽEMLIČKA, Josef. *Česká krajina ve středověké transformaci*. MHB 15/1, 2012, s. 23.

²² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/35, MGH SRG NS 2, s. 131: „*Cum enim utrarumque provinciarum terminos non silva, non montes, non aliqua obstacula dirimant, sed rivulus, nomine Dia, fluens per plana loca vix eas disternat, semper noctibus mali homines alternatim latrocinantes, pecora diripientes, villas vastantes ex utroque populo predam sibi faciebant.*“

3.2 Les – (ne)znepokojivý horizont středověkého světa

Nyní se zastavme u lesa. Kosmas v zatím uvedených textech spojuje les s neosídlenou, ale nikoliv nehostinnou krajinou, se zdrojem surovin, potravy a s bezpečím. Pohraniční les zemi ochraňoval, tam kde nebyl, docházelo k problémům. Přesto donedávna převládal v české i světové historiografii názor, že les „je znepokojivým horizontem středověkého světa“²³ a teprve v posledních letech se toto paradigma začíná měnit.²⁴

Nicméně se klišé temného lesa muselo zakládat na reálných podkladech, nebo alespoň na jedním ze směrů jejich interpretace. Podíváme-li se do narativních textů českého středověku, zjistíme, že se v nich les vyskytuje poměrně často. U každého autora v poněkud jiném významu, přesto nikde nepřevládá hledisko vyloženě negativní. Tomáš Klimek se snažil ukázat, že se klasické *topoi* hvozdů jako temného, nebezpečného, nehostinného místa nejvíce objevuje ve *Zbraslavské kronice*. Podle něj je pro Petra Žitavského příroda spíše symbolickým dějištěm událostí než reálným místem v krajině. Les a tma se v kronikářově podání stávají doménou zla.²⁵

Má tomu tak být například proto, že lupiči zajatí Václavem II. (Klimek mylně spojuje tuto událost s králem Přemyslem)²⁶ při útěku z Rajhradského kláštera bloudili v sousedním lese oslepeni Bohem, až dokud je nedopadli nepřátelé.²⁷ Zastavíme-li se u tohoto momentu, všimneme si jedné podstatné věci. Les (a ani noc) netvořil sám o sobě dostatečný důvod k bloudění. Do situace musel zasáhnout Bůh, který lupiče oslepil (*excecati divinitus*). Až tehdy dával celý příběh smysl, a to i s přihlédnutím k tomu (anebo právě proto), že kroniky jsou plné zázraků. Bůh vykonal něco mimořádného, něco co se nedělo každý den; zajistil, aby loupežníci byli dopadeni i poté, co opustili klášterní zdi a měli únik lesem nadosah.

²³ LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005, s. 185; se stejnou myšlenkou se však nesetkáme jen u Le Goffa, najdeme ji například i u Dušana Třeštíka (TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas*, s. 18).

²⁴ Viz KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*. Praha: Dokořán, 2014, s. 38-61; KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku. Literární klišé nepřátelského prostředí*. ČČH 107, 2009, s. 733-768.

²⁵ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 40-41 a KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku*, s. 737-739.

²⁶ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 41 a KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku*, s. 739: „Les je také místem bloudění – loupežníci zajatí králem Přemyslem prchají z Rajhradského kláštera, ale zabloudí v noci v lese a padnou do rukou nepřátelům. Nehostinnost a chaotičnost prostředí se v této scéně zdvojuje – les doplňuje noc.“

²⁷ Petra Žitavského kronika Zbraslavská, FRB IV, s. 29-30: „In Reygrad, claustro monachorum in Moravia, circa quadringentos latrones detinuit, quos una vice decapitationis suspendiive supplicio mulctandos definitiva data sententia condemnavit. Hii denique, quod sine stupore referre non valeo, dum inpetum impugnantis exercitus festinaverunt evadere, nocturno tempore a municione claustris clam descendere voluerunt, sed culpae suis exigentibus excecati divinitus per anfractus adjacentis nemoris usque mane vagantes, manus hostium, quas declinare decreverant, morituri mox intraverunt.“

Nechci samozřejmě tvrdit, že bloudění lesem bylo ve středověku nemožné. Například u Dalimila se tento motiv objevuje několikrát. Kníže Oldřich se na lovu ztrácí v pustém lese, ve velikých nesnázích se rozhlíží kolem sebe, a nakonec objevuje hrad Přimdu, kam jen s menšími obtížemi dojde.²⁸ V témže lese se ztratil i blíže nespecifikovaný císař římské říše,²⁹ jenž se také dostal až na Přimdu.³⁰ Obě zprávy mají společné dvě důležité informace. První je ta, že bloudění v lese nebylo vnímáno nijak zvlášť negativně, kníže a císař se sice na lovu ztratili, ale dokázali si rychle poradit. Druhá se týká místa, kde k bloudění došlo. Bylo to v pohraničním hvozdu, který zůstával hluboký a neprůchodný. Nakonec se v lese poměrně snadno můžeme ztratit i dnes, a to nemusí být ani jinak velký. Zmínky o bloudění v hvozdech bych tedy nespojoval s ničím negativním.

Vraťme se ještě krátce ke *Zbraslavské kronice*. Další zmínka o lesu, kterou Klimek uvádí, již negativní konotace obsahuje zcela jasně. Petr Žitavský chválí Jindřicha VII., který zajistil v zemi spravedlnost a klid. Mír spojuje s tím, že v lesích a polních skrýších, kde docházelo k častým zločinům a vraždám, bylo najednou bezpečno.³¹ Jedná se však o klišé? Je možné, že ano, ale na druhou stranu pusté místo bez případných svědků poskytuje vhodnou příležitost pro jakýkoliv násilný čin. Navíc není zmíněn jen les, ale i pole.

Les byl ale i místem hojnosti. Podle anonymní legendy *Utrpení sv. Vojtěcha mučedníka* se svatý Vojtěch spolu se svými druhy Radimem a Bohušem zastavili na cestě do Pruska v jakémsi háji blízko města Cholin. Na příjemné pláni se rozhodli strávit noc, jarní tráva jim sloužila za lože, ale Radim se strchoval a ptal se: „*Co učiníme, jelikož jsme hladoví a unavení?*“ Sv. Vojtěch však neváhal, poodešel do lesa a brzy se vrátil se spoustou hub a sladkých bylin, takže se všichni dosyta najedli rozličných pokrmů.³² Les je zde příjemné místo, vhodné pro přenocování, pro modlitbu, ale i místo plné pokrmů, které stačí jen najít a sebrat. Podobně vypadají i hvozdy, do nichž nechává Kosmas přijít praotce Čecha, plné hojnosti, zvěře, jídla, s čistými vodami, jen se napít.³³ Jako Rajská zahrada.

²⁸ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1, s. 464: „*Tehdy sě sta, že kněz Oldřich lovieše / a sám u pustém lesě blúdieše. / A když v túhách bieše / a okolo sebe zřieše, / uzřě, nalit' stojí dospělý hrad.*“

²⁹ Václav Kliment Klicpera jej ve své povídce Vítek Vítkovič ztotožnil s Jindřichem Ptáčnickem, nicméně se jedná jen o romantický příběh: KLICPERA, Václav Kliment. *Spisy Václ. Klim. Klicpery*. Díl 9. Praha: I. L. Kolber, 1863, s. 213.

³⁰ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1, s. 465: „*Sta sě, že ciesař v Řěžně dvorem bieše, / vyjev na lov, sám po lesu blúdieše. / Nevěda, co sobě zdiati, / žádajě, by mohl někde ves uzřieti, / po potoku počě nahoru jíti, / až sě jemu uda pod ten hrad podjěti, / ...!*“

³¹ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 41; KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku*, s. 738-739.

³² *Utrpení sv. Vojtěcha mučedníka*, FRB I, s. 232: „*...quid nobis agendum est, aiebat, quoniam esuriendi inopia lassus sumus?*“

³³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/2, MGH SRG NS 2, s. 5-6.

Další Vojtěšské legendy se k lesu staví kritičtěji. V *Canapariově legendě Est locus* (bývá též označovaná jako *Vita prior*) Vojtěch spolu se svými druhy opustil „*lesy a doupata dravčí*“ a následně odpočívali na louce, kde je však přepadli pohané a sv. Vojtěch byl zabit.³⁴ V anonymní veršované legendě o utrpení sv. Vojtěcha *Quatuor immensi* naši poutníci „*Neschůdné lesní cesty a dravčí doupata již opustili...*“³⁵ Hvozd je zde sice spojen s dravčími doupaty, ale špatné věci se dějí mimo les, na louce, na poli.

Zbývají ještě dvě důležité funkce lesů ve středověkých narativních textech. Ve spojitosti s předchozím výkladem začneme popisem lesa jako vhodného útočiště pro svaté muže, mnichy a poustevníky. Touha vzdálit se hluku a chaosu společnosti hrála velkou roli při výběru místa pro modlitbu a kontemplativní život. Hluboké, nikým neosídlené hvozdy představovaly to nejlepší prostředí. V pramenech bývají někdy označovány jako pouště (*eremus, heremus, desertum*), tedy pustá území.³⁶ Svatý Ivan měl údajně nejprve odejít na prázdnou a osamělou poušť v Uhrách, ale když byl objeven svými bratry, odebral se do Čech a usídlil se v lesích nedaleko Tetína, v dnešním Svatém Janu pod Skalou, kde ho mimo jiné obtěžovali zlí duchové.³⁷ A ačkoliv sv. Ivan nejspíš nikdy neexistoval a svatoivanské legendy jsou výrazně mladší, odpovídá jeho příběh středověké mentalitě. Stejně motivy totiž najdeme i ve veršované legendě o sv. Prokopu: „*I bra sě do jednoho lesa, / S sobú všu potřebu nesa. / Takž pak, po tej púšči chodě, / priblíži sě k jednej vodě, /.../*“³⁸ která pochází z počátku 13. století. I Prokopa obtěžovali d'áblové. Ale přítomnost zlých duchů, d'áblů a dalších nepříjemností v tomto případě musíme chápat jako typický hagiografický prvek, poustevník s nimi svádí lítý boj a vítězí, čímž potvrzuje svou svatost. Místa samotná byla poté vyhledávána, vznikaly zde kláštery, pořádaly se poutě. Motiv strachu se již více neobjevuje, ostatně není také proč, když byly všechny zlé síly vyhnány.

Do pustého místa (*deserti loci*) v jednom českém lese odešel i poustevník Vintíř, který tam vystavěl kapličku ke cti svatého Jana Křtitele. Jeho zbožné zásluhy dokazuje kámen, na kterém odpočíval a na němž zůstaly otisknuty jeho údy, když v poušti bojoval pro Krista (*dum in uasta eremo solitarius Christo militaret*). V té samé „poušti“ narazil na Vintíře při lovu Břetislav I., jenž byl udiven krásou a vůní tohoto místa uprostřed lesů.³⁹

³⁴ *Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 263-264: „*Inde nemora et feralia lustra linquentes...*“

³⁵ *Verše o utrpení sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 333: „*Et mala siluarum iam deuia iamque ferarum / Lustra relinquentes...*“

³⁶ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 53.

³⁷ *Život sv. Ivana*, FRB I, s. 112-113.

³⁸ *Legenda veršovaná o sv. Prokopu*, FRB I, s. 350.

³⁹ *Život Vintíře poustevníka*, FRB I, s. 340-344.

Lesy byly důležité i pro mnišské řády, zejména pro cisterciáky. Izolovanost od vnějšího světa tvořila jeden ze základních bodů jejich spirituality, kláštery byly situované v údolích, poblíž vodních toků a bývaly obklopeny hvozdy, které bílí mniši kultivovali. Tedy... tak zněla teorie, realita byla poněkud odlišná. Kláštery bývaly zakládány v již osídleném území, ale ani tak nebyly hluboké hvozdy nedostupné, les byl totiž do 13. století téměř všude.⁴⁰ Není proto překvapivé, že se motiv zalesněné krajiny objevuje i v narativních textech cisterciáckého původu. K lesům v nich bývá přistupováno jako k majetku, případně tvoří vhodné prostředí pro nově vznikající klášter. Zmíněny bývají i řeky. Ve *Zbraslavské kronice* je popsán lovecký dvůr, původně obklopený hlubokými lesy, který Václav II. věnoval cisterciákům za účelem založení nového kláštera.⁴¹ A *Letopis Žďárský větší* popisuje místo založení Žďárského kláštera ještě podrobněji. Les je zde v první řadě majetkem, předpokládanému fundátorovi Přibyslavovi ho daroval původní majitel Jan, jenž na oplátku obdržel krásnou číši v ceně 15 hřiven stříbra. Autor kroniky neopomněl zmínit, že by takový les stál mnoho číší, kdyby měl být prodán a ne darován.⁴²

Samotného založení kláštera se musel ujmout až pan Boček, Přibyslav totiž mezitím zemřel. Boček ve společnosti mnichů procházel les, našel vhodné místo, které přikázal vymýtit a upravit pro stavbu kláštera. U výkopu základů chrámu se sešlo velké množství duchovních i prostého lidu, konala se bohoslužba, a až tehdy jsou zmíněni zlí duchové: „*Přišli andělé a nastal útěk d'áblů, kteří spatřili, jak přibývá Kristovy slávy, smutně prchali nemohouce snášet oslavování Krista.*“⁴³ Tuto zmínku musíme chápat jako *topoi*, ale prozrazuje nám i něco dalšího. Les nebyl strašlivým místem, Boček, jeho sluhové a mniši tamtudy bez obav chodili a hledali místo pro klášter, a když ho našli a započal výkop základů chrámu, sešlo se uprostřed lesů velké množství lidu, aniž by se museli obávat zlých sil. Vyhnání d'áblů zde figuruje jen jako další oslava moci Boží.

Dostáváme se k poslední aktivitě, která se pojí s lesem a v narativních pramenech se často objevuje. Les byl pro vysoce postavené osoby místem lovu a zábavy, ale také místem společného setkávání. Nejprve se obrátíme opět na Kosmu, který popisuje lokalitu poblíž hradu Trenčína: „*místo leží uprostřed lesů a v horách a je velmi vhodným a bohatým lovištěm.*“⁴⁴

⁴⁰ CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. Praha: Karolinum, 2013, s. 79-81.

⁴¹ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 46-49.

⁴² *Letopis Žďárský větší*, FRB II, s. 525-526.

⁴³ Tamtéž, s. 530: „*Assunt angelici, fit fugaque demoniorum, que cum conspicerent laudes accrescere Christi, abscedunt tristes laudes non ferre valentes Christi.*“

⁴⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum II/48*, MGH SRG NS 2, s. 155: „*locus in mediis silvis atque in montibus est situs et nimium aptus atque opimus venationibus.*“

Kdyby ve středověké imaginaci převažoval strach z lesa, těžko by jej vzdělaný kronikář popsal tímto způsobem. Naopak byl lov a s ním spojený pobyt v lesích kratochvílí, již si vychutnávala většina mocných. Cvičila jejich postřeh, spolupráci, odměnou na konci dne byla chutná pečínka, připravené třeba Šebířem, jenž si za své kuchařské umění vysloužil biskupství.⁴⁵

Na loveckých dvorech uprostřed hvozdů docházelo i k důležitým schůzím. Příkladem je dvůr ve Zbečně na Křivoklátsku. Dodnes zalesněný kraj poskytoval výborné prostředí pro ničím a nikým nerušený lov, odpočinek, ale i pro politická jednání. Roku 1183 zde pobýval český kníže, arcibiskup salzburský, pražský biskup a další důležití hosté. A v roce 1253 uvítal hrad v blízkosti Zbečna, snad Křivoklát, arcibiskupa salzburského, biskupy bamberského, řezenského, míšeňského, pasovského a olomouckého, společnost jim a dalším významným osobám dělal kromě Václava I. i Přemysl Otakar II.⁴⁶ Jistě by se zde nesetkávali významní (a vzdělaní) církevní představitelé, kdyby celou společnost ovládala hrůza z lesního prostředí.

Na základě výše uvedených poznatků musím konstatovat, že představa lesa jako *znepokojivého horizontu středověkého světa* v porovnání s narativními prameny přemyslovské doby neobstojí. Jistě, děly se v něm i špatné věci, ale ty kladné výrazně převažují.⁴⁷ A proti původní koncepci stojí i fakt, že v časech nouze lidé les vyhledávali, představoval pro ně bezpečné útočiště. Po vpádu Braniborů do Čech se lidé ukrývali v lesích a jeskyních, snažili se zachránit své věci i životy, a ačkoliv se jim to mnohdy nepodařilo a byli zajati a zabiti, nesvědčí to o negativním pojetí lesa. Stejně hrůzy se totiž děly i v pevně ohrazených městech.⁴⁸

3.3 Podoba lesů a krajiny

Ale jak tedy lesy, a vlastně celá krajina, vypadaly? Na základě archeologických poznatků, pylových analýz, ikonografie, ale i dosud existujících terénních prvků je možné vzhled přemyslovské krajiny do jisté míry rekonstruovat. Výrazným mezníkem, za nějž pronikáme jen s obtížemi, je 13. století a s ním spojená kolonizace. V té době došlo k hluboké proměně kulturní krajiny, smazána byla její předchozí podoba, zcela se změnil její ráz. Jednalo

⁴⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/41, MGH SRG NS 2, s. 76-77. O lovu a událostech s ním spojených dále viz: ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. Praha: NLN, 2005, s. 148-167.

⁴⁶ JEŽEK, Martin. *Dva životy vsi v přemyslovském hvozdě. Bratronice v raném středověku*. HG 38/2, 2012, s. 243; *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 290.

⁴⁷ Docházím vlastně k podobnému závěru jako Tomáš Klimek (KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 60-61; KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku*, s. 766-767), avšak se dvěma rozdíly. Kliše lesa v jeho klasické podobě nenacházím ani ve Zbraslavské kronice a stranou ponechám narativní texty mladšího středověku.

⁴⁸ *Wyprawowani o złych létech*, FRB II, s. 350-351.

se o zásah, jenž přetrval až do padesátých let minulého století a s jehož stopami se setkáváme i dnes. Pokud máme velké štěstí a pečlivě se díváme, můžeme se při nedělní procházce dostat do kontaktu s krajinou vrcholného středověku, ale krajina předcházejících věků je pro přímé pozorování ztracena. Zdeněk Smetánka v této souvislosti hovoří o tzv. uzlových bodech, tedy dějinných momentech, které představují hlubokou a trvalou změnu. Spojuje je zejména se zánikem vesnicí Svídnou, jejíž pravidelné návěsní uspořádání – tolik odlišné od modelu raně středověkých rozptýlených vsí – vzniklo právě na přelomu 13. a 14. století a udrželo se (samozřejmě na jiných lokalitách) až do poloviny 20. století. Pojem uzlových bodů však můžeme vztáhnout na celou středověkou transformaci.⁴⁹

Podívejme se tedy na situaci před a po této změně. Raně středověké Čechy pokrývaly rozlehlé lesy protkané více či méně otevřenými enklávami s lidskými sídly. Převažovaly listnaté stromy, zejména duby, buky, habry, místy lípy. Nivy řek lemovaly lužní lesy tvořené vrbami, olšemi, luhy a jasany. Smrk rostl jen ve vyšších polohách, k jeho rozšíření došlo až mnohem později, zejména ve spojitosti se zalesňováním v 18. a 19. století. Již ve středověku se naopak šířily jedle a borovice, a zejména konkurenčně slabá borovice závislá na intenzivním lesním hospodářství dokládá vliv člověka na les a krajinu. Oblíbenou křovinou byla líska, setkat bychom se mohli i s ostružiníkem, hlohem, trnkou, bezem a růžemi. Většinu bylin bychom bez problémů poznali, ve vlhkých půdách se dařilo kopřivě, kontryhelu a jitroceli. Zdi budov mohl pokrývat břečťan, v kuchyni se uplatnil kmín, třezalka a další aromatické rostliny. Na polích zejména od vrcholného středověku rostla chrpa modrá, která představuje další spolehlivý indikátor vlivu člověka na krajinu, jelikož se jí nejlépe daří na půdě obrácené těžkým pluhem. Obiloviny snad ani není třeba nijak podrobně zmiňovat, pěstovala se pšenice, oves, ječmen, žito, proso...⁵⁰

Ačkoliv měly lesy v krajině raného středověku převahu, nemůžeme si je představovat jako temnou, stísněnou a neprostupnou masu, do jejíchž hradeb člověk vstupoval jen zřídka a s obavami. Realita byla značně odlišná, lesy byly kultivovány a hospodářsky využívány již v pravěku, ale i původní nedotčený prales měl mozaikovitý charakter, hustě zalesněné plochy se střídaly s bezlesím. Pokud bychom do takového hvozdu vstoupili, nejspíš by nás překvapila

⁴⁹ SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života*. Praha: NLN, 2004, s. 17-19; SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice: zaniklá Svídna*. Praha: Academia, 1988, s. 89.

⁵⁰ BENEŠ, Jaromír a Petr POKORNÝ. *Odlesnění východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové*. AR 53/3, 2001, s. 487-488; KOZÁKOVÁ, Radka a Ivana BOHÁČOVÁ. *Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří*. AR 60/3, 2008, s. 547-564; SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi*, s. 20-21; ŽEMLIČKA, Josef. *Česká krajina ve středověké transformaci*, s. 11.

relativní volnost, prostupnost a dostatek prostoru mezi velkými kmeny starých stromů. Jejich hustota byla menší než v dnešních lesích, a to poskytovalo vhodné podmínky pro pohyb i pobyt.⁵¹

Do raného středověku navíc lesy vstoupily po několika tisících letech kultivace. Byly světlé a obyvatelné. Například vypalování, které zlepšuje půdu, pomáhá nahánět zvěř a vytváří prostor pro růst lesních plodů, bylo praktikováno již v mezolitu. Dřevo představovalo hlavní zdroj stavebních materiálů a topiva, lísky poskytovaly chutné a výživné oříšky, vrby proutí... Les byl důvěrně známou součástí kulturní krajiny.⁵² Od neolitu se rozmohla lesní pastva přetrvávající do středověku, rozšířil se dub, který byl vyhledáván pro žaludy. Další ze složek výživy hospodářských zvířat byla letnina, tedy ořezávané větve stromů. Les poskytoval med, smůlu, dehet. Stromy byly zmlazovány, a zvláště účinnou formou tohoto managementu je výmladkování (anglicky *coppicing*), případně *pollarding*, pro který nemáme český ekvivalent.⁵³ V prvním případě je vhodný strom (např. líska, jasan, vrba) seříznut blízko u země a z pařezu následující jaro vyrostou pruty, které mohou být ihned použity pro výrobu plotů a košíků, nebo mohou být ponechány několik let a využity jako topné dřevo. *Pollarding* funguje na stejném principu, jen strom není seříznut hned u země, ale ve větší výšce, tak aby nové výrůstky nemohla ohrozit zvěř. O efektivitě tohoto hospodaření, které strom nezahubí, naopak podpoří jeho vitalitu a rychlý růst, umožněný živinami uloženými v rozsáhlém kořenovém systému, svědčí to, že je hojně využíván i v současnosti.

Ve vrcholném středověku začaly lesy ustupovat, ale jejich skladba se příliš neměnila. Vznikla však potřeba je ochraňovat, a to nejen lovecké revíry a hraniční hvozdy, ale i lesy ve vnitrozemí, které postupně mizely. Ve 14. století snad byly dokonce méně celistvé než dnes. S jejich ochranou souvisí i vzrůstající počet pojmenovaných lesů, které měly v minulosti jasně stanovené hranice. Z lesa se stal hodnotný majetek, který byl využíván, prodáván, bráněn. Bylo nutné jej pečlivě evidovat.⁵⁴ Avšak již v Kosmově době nebyly lesy nekonečnou masou zeleně, střídaly se malé úseky lesů, vsí a polí, jinak by nemohl kníže Soběslav obcházet sem a tam zemí „*tu po lesích, hned zase po vsích...*“⁵⁵

⁵¹ SÁDLO, Jiří a kol. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá skála, 2008, s. 45-47.

⁵² Tamtéž, s. 48.

⁵³ DRESLEROVÁ, Dagmar. *Les v pravěké krajině II*. AR 64/2, 2012, s. 212-224.

⁵⁴ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 50-60.

⁵⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/58, MGH SRG NS 2, s. 234: „*nunc per silvas, modo per villas...*“

Odlesnění přinášelo ale i jiné problémy, než je nedostatek stavebního materiálu a topiva. Půda zbavená porostu začala podléhat erozi, prudké deště ji odnášely do říčních koryt a spolu s jejich zanášením se úměrně zvyšovala i vodní hladina. Povodně na sebe nenechaly dlouho čekat a není náhodou, že bývají v kronikách zmiňovány poměrně často.⁵⁶ Větší řeky navíc od poloviny 13. století začaly přehrazovat jezy, díla jistě užitečná, ale zároveň nebezpečná, co se dosahu a zhoubnosti povodní týče. Například na Starém Městě Pražském bylo nutné uměle zvýšit terén, aby území zůstalo i nadále obyvatelné. Monumentálnost tohoto počínu dokazuje i to, že se úroveň Staroměstského náměstí od časů Václava II. nijak výrazně nezměnila. Jiné terénní prvky takové štěstí neměly, ostrov, který ve středověku ležel pod dnešním Mánesovým mostem, na počátku 14. století pohltila velká voda a zmizel téměř beze stop, ačkoliv byl ve 12. a 13. věku rušným sídlištěm.⁵⁷

S vodou souvisí i to, že jí bylo v předmoderní krajině mnohem více než dnes. Z hlediska cestování přinášel dostatek vody jednu výhodu, poutník měl téměř vždy jistotu, že se bude mít kde napít. Nejenže byly řeky a potoky ještě čisté, ale existovalo i velké množství pramenů, studní, studánek a vodních nádrží pro dobytek.⁵⁸ Ne vždy se však vyplatilo spolehnout se na nezávadnost vody. Vojsko Albrechta Habsburského doplatilo na pití vody z potoka, který horníci z Kutné Hory otrávil tak důkladně, že ani nebyla svedena žádná bitva a město bylo o to snadněji uhájeno.⁵⁹

Podmáčená půda však představovala v dopravě především komplikace. Četné bažiny, mokřiny, rozvětvená řečiště vodních toků meandrující krajinou a jejich slepá ramena tvořily překážky, jimž se lidé při vedení cest snažili vyhýbat, jak nejvíc to šlo. Do největších obtíží se na mokřem podkladu dostávaly těžké vozy, ale problém mohl mít i jezdec na koni, či člověk jdoucí pěšky. Proto cesty vedly nejčastěji suchými místy ve vyšších polohách, nebo se využívalo zimních měsíců a mrazu, který povrch dostatečně zpevnil.⁶⁰ Další možností bylo povrch zpevnit hatěmi, které si však podrobně představíme později.

Mezi hlavní dominanty krajiny patřily hrady. Byly vidět zdaleka a představovaly znak ovládnutého prostoru, a to nejen v rovině faktické, ale i symbolické. Vyobrazení hradů na

⁵⁶ Namátkou *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/44, MGH SRG NS 2, s. 219; *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/48, s. 220; *Wyprawowani o złych létech*, FRB II, s. 342 a další.

⁵⁷ KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 378; SMETÁNKÁ, Zdeněk. *Hledání zmizelého věku: Sondy do středověkých Čech*. Praha: Mladá fronta, 1987, s. 76-99.

⁵⁸ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*. Praha: Academia, 2018, s. 47.

⁵⁹ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 89.

⁶⁰ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 47-48.

uměleckých dílech tuto středověkou mentalitu dobře ilustruje, nejstarší příklady pocházejí již z 11. století, ale stejné principy platí pro téměř celý středověk. Hrad na malbě figuroval jako typizovaná ikona, spolu s okolní krajinou tvořil jen kulisu pro hlavní sdělení. Bez popisu by nebylo možné určit, o jaký hrad se jedná, autentičnost nebyla pro sdělení malby důležitá. Stavba představovala symbol moci a podmanění okolí. Realistické zobrazování prostředí a architektury se ve větší míře objevuje až někdy v 15. století jako součást politické reprezentace šlechty a panovníků.⁶¹

3.4 Vztah středověkého člověka ke krajině a přírodě

Poslední otázka, na kterou je třeba odpovědět, se týká vztahu středověkého člověka ke krajině a přírodě. Dokázali středověcí lidé vnímat přírodu i v estetické rovině, nebo pro ně byla jen zdrojem materiálů a energie? Je patrné, že ve středověké filosofii, zejména v patristice, chybí otázky po poznání přírody. Svatý Augustin celou fysiku shrnul prohlášením, že veškerenstvo stvořil Bůh a je třeba se mít na pozoru před těmi, kteří příčinu vzniku světa hledají v živlech a dalších bludech.⁶² Příroda byla skutečně až do novověku především dílem Božím, byla stvořena, a tak na ni bylo i nahlíženo. Avšak neznámá to, že nebyla obdivována, poznávána a využívána. Dokonce si myslím, že byla chápána i jako „*souhrn skutečností, které nevznikly úmyslnou lidskou činností.*“⁶³ Petr Žitavský totiž píše: „*Bylo bedlivou starostí chytré přírody, že všechen druh kovu, to jest zlata a stříbra, jakožto dráždidla všech špatností a příčinu lakoty skryla před lidským zrakem a pochovala je v nejhlubší útroby země tím tajněji, čím hlouběji, aby, přestává-li příčina, podobně přestal i účinek.*“⁶⁴ Dodává, že dobré věci jsou dopuštěním přírody položeny na povrchu a jsou to právě lidé, kdo tento přirozený řád porušují, těží drahé kovy a vyvolávají špatnosti.⁶⁵ Příroda zde působí jako na člověku nezávislá síla, jež existovala dávno předtím, než ji lidé začali využívat a zneužívat.

Ani estetické vnímání krajiny není středověkým lidem cizí. Ke svému okolí si vytvářeli vztah, obdivovali jeho krásy a další přednosti. Václav II. miloval svůj lovecký dvůr na

⁶¹ ŠIMŮNEK, Robert. Hrady a jejich vyobrazení. In: *Historiografické a historické problémy středověku*. Praha: Historický ústav, 2016, s. 32-37; ŠIMŮNEK, Robert. *The landscape of the czech middle ages in the perspective of modern science*, s. 43-48.

⁶² AUGUSTINUS, Aurelius. *O Boží obci: knih XXII*, sv. 1. Praha: Vyšehrad, 1950, s. 397-399.

⁶³ Viz poznámka č. 9.

⁶⁴ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 87-88: „*Sagacis nature diligens cura fuit, ut omne genus metalli, auri scilicet et argenti, tanquam irritamenta omnium malorum et causas avaricie a conspectu hominum absconderet et in imma terrarum viscera eo secrecius quo profundius sepeliret, ut cessante causa similiter effectus cessaret.*“

⁶⁵ Tamtéž, s. 88.

Zbraslavi, během jeho darování cisterciákům nejspíš myslel na vzpomínky z dětství, jelikož již tehdy si toto místo zamiloval (*rex istum locum ab infancia cepit diligere*). Bylo by chybou tuto zmínku vnímat jen jako snahu kronikářů ještě více vyzdvihnout králův zbožný čin. Dvůr blízko Prahy, oplývající zvěří, loukami a vinicemi byl již za časů Přemysla Otakara II. záměrně budován jako luxusní sídlo a okolní krajina byla upravována tak, aby vyhovovala všem potřebám (i estetickým) jejího majitele. Nemůžeme se tedy divit, že si Zbraslav mladý Václav II. oblíbil, a že o ni měli zájem i bílí mniši.⁶⁶

Velký obdiv ke kráse krajiny projevil autor *Života blahoslaveného Hroznaty*, jenž popisuje místo vybrané pro založení tepelského kláštera a nešetří přitom chválou: „*Založen pak je klášter na nejlepší půdě; neboť poloha místa je poněkud vyvýšena, z jedné strany jej obklopují lesy a louky, odevšud je okrášlen rozmanitými květinami, uprostřed pak teče voda půdu zavlažující a hojnost ryb poskytující a pohánějící mlýnská kola [...] místo, pravím, oplývající milostí boží...*“⁶⁷ Všimá si květin, lesů, luk, vody a stručným zápisem nás nechává nahlédnout do dobové mentality, do oblasti, kterou dosud příliš neznáme. Její odraz však nacházíme v gotickém sochařském umění, které je plné přírodních motivů. Katedrály jsou ozdobeny vytesanými květinami, listy a zvířaty. Inspiraci pro svá díla nacházeli dávní stavitelé ve svém okolí, na které se dokázali pečlivě dívat.⁶⁸

V některých případech se střetávalo estetické a utilitární vnímání krajiny. Zatímco kronikář Vincencius během italského tažení obdivoval překrásné olivové stromy (*olivas speciosissimas*) na břehu jezera Garda, začali vojáci olivovníky a granátové stromy kácet, aby měli dostatek topiva a podestýlky pro koně. Ze zápisu je patrné, že na jejich počínání hleděl Vincencius při nejmenším překvapeně, snad i zděšeně.⁶⁹ Někdy se nám může zdát, že jsme od myšlení středověkých lidí nepřekonatelně vzdáleni. A v mnoha ohledech je to pravda, naše životy nebývají naplněny niternou vírou, svět není plný zázraků, ale k něčemu máme blízko i po staletích. Dokážeme se ztotožnit se smutkem nad pokácením krásných a starých stromů,

⁶⁶ Tamtéž, s. 47-49.

⁶⁷ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 373: „*Est autem claustrum fundatum in optimo solo terre: nam situs loci aliquantulum est sublimis, ab uno latere cinctus siluis et pratis, uarietate florum undique purpuratus, fluentibus in medio aquis irriguis et piscosis, pellantibus circulares ambitus molendinorum [...] locus, inquam, gracia diuina perfusus...*“

⁶⁸ DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*. Praha: Panorama, 1984, s. 33.

⁶⁹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 429: „*ubi oliuas pretiosissimas ad focum et ad equorum stabula, et malogranata tanquam salices cedi uidimus.*“

na krajinu hledíme s úctou, navštěvujeme památky a svatá místa⁷⁰ a nakonec prožíváme i podobné radosti a strasti jako středověký člověk.

Stejně tak nám není cizí ani čistě utilitární vnímání krajiny. Posunuté do o něco jiné roviny, ale stále aktuální. Když Kosmas popisoval území, která svěřil Vratislav II. do správy svým bratrům, soustředil se na možnosti jejich využití: „*dav Otovi krajinu východní [...] více se hodící k lovu a bohatší na ryby; západní, sousedící s Němci, dal Konrádovi [...] Tento kraj je rovnější, s poli a lukami a také na obilí úrodnější.*“⁷¹ Cit pro krajinu a její možnosti byl stěžejní při zakládání nových sídel a středověcí lidé jej měli. Ne vždy se vybrané místo ukázalo jako vhodné, některé vsi byly opouštěny v horizontu desítek let po svém vzniku, právě v důsledku špatně zvolené lokality.⁷² Ale v celkovém měřítku byla znalost přírodních a terénních podmínek na vysoké úrovni, byla vlastně i jedním z předpokladů rozvoje vrcholně středověkého osídlení.

⁷⁰ Samozřejmě se turistice věnujeme v mnohem větší míře a chápeme ji jinak, přesto se však nejedná o záležitost ve středověku zcela neznámou. Např. příbuzný Fridricha Barbarossy kníže Ekbert si chtěl během italského tažení prohlédnout opatství Vallis Clara, stejně jako by to činil turista dnes (*Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 434).

⁷¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/18, MGH SRG NS 2, s. 110: „*dans Ottoni orientalem plagam [...] que fuit aptior venatibus et abundantior piscibus, occidentalem vero, que est versus Teutonicos, dat Conrado [...] Regio autem illa est planior et campestris atque fertilior frugibus.*“

⁷² Příkladem může být vesnice Mury, která vznikla roku 1226 a zanikla již ve 14. století v důsledku povodní řeky Ohře. Dále viz BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 60.

4. Důvody k cestování

Lidé cestují z nejrůznějších důvodů a jinak tomu nebylo ani ve středověku. Pro lepší přehlednost dalších částí práce, ale i pro komplexnější pochopení celé problematiky jsem rozdělil jednotlivé důvody k cestování do několika kategorií. V následujících řádcích budou tyto kategorie představeny.

4.1 Obchodní cesty

Kupci tvořili nedílnou součást středověké společnosti. Zároveň vynikali vysokou mobilitou a znalostí tras starých cest. Orientace v terénu jim nedělala žádný problém a ostatní poutníci se mohli – nejspíš za menší poplatek – ke kupecké karavaně přidat a vyhnout se tak bloudění.⁷³ A kupci si mezi sebou předávali znalosti o trasách, stejně tak zkušenosti z nejrůznějších trhů.

Hlavní motivací kupců byl samozřejmě zisk, který byl však vyvážen náročností tohoto povolání. Bohatí kupci, kteří se rozhodli usadit ve větším městě, si pořizovali vlastní domy, které jim poskytovaly pohodlí, ale i bezpečný prostor pro uskladnění a prodej zboží. Některé z pražských románských domů, které spojujeme s kupci, jsou zachovány dodnes. Vznikly na počátku 13. století především na Starém Městě Pražském v okolí Týnského chrámu a velkého kupeckého dvora zvaného Ungelt. Zde nacházeli útočiště cizí kupci, celý areál byl obehnan příkopem a měl dva hlavní účely: zajistit ochranu zboží a poskytnout vhodný prostor pro zaplacení cla – *ungeltu*.⁷⁴

Cizí kupci spadali pod pravomoc panovníka, jenž jim udílel privilegia a zajišťoval jejich ochranu. Za tímto účelem vznikl již zmíněný Týnský dvůr a vzpomenout můžeme i privilegium knížete Soběslava II. pro pražské Němce, jež upravuje jejich soužití s Čechy.⁷⁵ Ne vždy však byla ochrana dostatečná, docházelo i k okrádání cizích kupců a podle *Zbraslavské kroniky* toto nečestné jednání Pražanů vyústilo v Boží trest v podobě ohromného požáru, který zachvátil celé město.⁷⁶

⁷³ *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 165-166; *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 225-226; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 189-190.

⁷⁴ BOLINA, Pavel, Tomáš KLÍMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 199; KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 339-345.

⁷⁵ CDB I, s. 255-257, č. 290.

⁷⁶ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 45.

4.2 Úřední cesty – poslové, diplomaté a špehové

Začněme úředními cestami duchovních. Z hlediska státu byly nejdůležitější cesty za účelem investitury. Země bez biskupa ztrácela svého pastýře, nebylo možné světit kostely a nové kněží. Až do roku 1212, kdy Přemysl Otakar I. získal Zlatou bulu sicilskou,⁷⁷ museli čeští biskupové kvůli investituře putovat na dvůr panovníka Svaté říše římské. Svatý Vojtěch odjel do Verony,⁷⁸ biskup Gebhard do Mohuče.⁷⁹ Dalším významným důvodem k cestě duchovních byla korunovace panovníka. V případě Českých zemí nejčastěji dorazil vybraný arcibiskup do Prahy (Vratislav II. byl korunován arcibiskupem trevírským; Václav I., Přemysl Otakar II. a Václav II. byli korunováni arcibiskupem mohučským)⁸⁰ a obřad se konal v chrámu sv. Víta.⁸¹ Vysoce postavení duchovní samozřejmě řešili i další záležitosti, například z pověření papeže, a na cestách trávili mnoho času.

Poslové byli pro chod státu a zahraniční politiky naprosto nezbytní, jelikož neexistoval jiný způsob přenosu informací. Předáním zprávy bývali často pověřováni duchovní, kteří byli zároveň skvělými diplomaty. Jejich vzdělání a zkušenosti s cizím prostředím, získané například během studií, či při cestách do center řádů, mnohonásobně zvyšovaly šance, že poselství proběhne úspěšně. Avšak nejen duchovní byli poslové, poslem byl kdokoliv, kdo nesl nějakou zprávu (na rozdíl od diplomatů však nebylo součástí cesty obyčejných poslů vyjednávání). Méně důležitými záležitostmi bývaly pověřeny i světské osoby. Například silní mladíci, kteří se rozjeli po celém království, aby lidu oznámili, že bude Václav II. korunován.⁸² Jiní poslové svolávali muže k válečnému tažení tím, že po celé zemi nosili meč, jímž měl být sřat ten, kdo neuposlechne knížecího rozkazu⁸³ nebo provaz, který měl připomínat, že kdo nedorazí včas do vojenského ležení, bude oběšen.⁸⁴ Knížecí a královská nařízení se provolávala na tržištích, kam samozřejmě nejprve museli dorazit poslové se zprávou.⁸⁵ Informace se šířily především ústně, případně pomocí listů, ale vždy je někdo musel nejprve fyzicky doručit.

⁷⁷ CDB II, s. 92-94, č. 96.

⁷⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/26, MGH SRG NS 2, s. 47.

⁷⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/25, MGH SRG NS 2, s. 118.

⁸⁰ Případy Vladislava II. a Přemysla Otakara I. jsou natolik specifické, že zde není prostor pro podrobnější vysvětlení, jsou tedy z výčtu vynecháni.

⁸¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/38, MGH SRG NS 2, s. 140; *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 284; s. 297; *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 74-75.

⁸² *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 73.

⁸³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/10, MGH SRG NS 2, s. 24.

⁸⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/2, MGH SRG NS 2, s. 83.

⁸⁵ Např. *Wyprawowani o złých létech*, FRB II, s. 354.

S listy a zprávami bývali poslové vysíláni i za hranice země. Nejčastěji do Říma k apoštolskému stolci, kam putovali například poslové knížete Břetislava I. zpravit papeže o Břetislavově tažení do Polska a žádat o odpuštění.⁸⁶ Nejen muži byli poslové. Do Říma odjela dcera Boleslava I. Mlada se žádostí o založení pražského biskupství.⁸⁷ Poslové cestovali s nejrůznějšími zprávami a žádostmi i do Říše a dalších částí Evropy.

Nakonec se dostáváme ke špehům. Ti cestovali se lstí v mysli, jejich cílem bylo klamat, vyzvídat a všemožnými způsoby pomáhat svému pánovi. Informace o (ne)přátelském státě sbírali i poslové, ale od špehů se lišili tím, že aktivně nesabotovali záležitosti země, do které byli vysláni. Špeh měl naopak šířit fámy a desinformace, často riskoval, že bude odhalen a zabit. Přesto se takoví muži našli. Největší pozornost jim věnuje Kosmas, ale můžeme s klidem předpokládat, že se jejich aktivity vztahují na celé přemyslovské období. Kníže Svatopluk vysílal do Čech lstivé muže, kteří pomocí úplatků získávali spojence v boji proti knížeti Bořivojovi II.⁸⁸ Přímo na jeho dvůr poslal Svatopluk dalšího člověka, jenž předstíral, že od Svatopluka uprchl a byl tak přesvědčivý, že mu Bořivoj uvěřil a přišel kvůli tomu o knížectví.⁸⁹

4.3 Cesty na jednání – sněmy, generální kapituly a panovnická setkání

Sněmy byly místy setkávání panovníka a „všech Čechů“, tedy předních mužů země. Kromě svého hlavního účelu – projednávání veřejných záležitostí, řešení soudních sporů, volby biskupa, knížete či krále, potvrzení majetků atd.,⁹⁰ sněmy zvyšovaly mobilitu. V rámci země se velmoži sjížděli na určená sněmovní místa, zpravidla do Prahy, ale i jinam, například do Sadské či Týnce nad Labem. Do konce 12. století se kolokvia konala nejčastěji kolem svátků sv. Víta (15. června) a sv. Václava (28. června), ale od počátku druhé vlády Přemysla Otakara I. se termíny kolokvií od starých zemských svátků distancují a již se neřídí pevným řádem. Zároveň se mění i smysl sněmů, snižuje se jejich počet a v mnohem větší míře se projevuje královská ideologie a mocenské ambice nově vznikající pozemkové šlechty.⁹¹

⁸⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/7, MGH SRG NS 2, s. 91.

⁸⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/22, MGH SRG NS 2, s. 42.

⁸⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/17, MGH SRG NS 2, s. 179-180.

⁸⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/19, MGH SRG NS 2, s. 183-185.

⁹⁰ ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034-1198)*. Praha: NLN, 1997, s. 343.

⁹¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/34, MGH SRG NS 2, s. 204; *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 229; ŽEMLIČKA, Josef. „Politický kalendář“ přemyslovských Čech. ČČH 89/1, 1991, s. 31-47.

Čeští panovníci, případně jejich zástupci, navštěvovali sněmy říšské. Fridrich II. Sicilský ve Zlaté bule sicilské pak omezil povinnost účasti na říšských sněmech jen na tři místa nepřilíh vzdálená od hranic českého království, tedy na Merseburk, Norimberk a Bamberk.⁹² Biskupové se účastnili církevních sněmů v říši, synod určených pro vlastní duchovenstvo a koncilů svolávaných papežem. Za všechny jmenujme IV. lateránský koncil, jeden z nejvýznamnějších koncilů středověku, kterého se zúčastnil i pražský biskup Ondřej.⁹³

S generálními kapitulami spojujeme především cisterciáky a premonstráty. Opati cisterciáckého řádu směřovali do Cîteaux, premonstrátsí opati pak do Prémontré. Hlavním účelem generálních kapitul bylo projednat otázky týkající se řádu a ujistit se, že jsou dodržována všechna pravidla. Jednotliví duchovní museli často překonávat velké vzdálenosti, jednání se konala ve Francii.⁹⁴

K cestování vybízela i ta setkání panovníků, která se odehrávala mimo sněmy. Ne všechny záležitosti bylo možné vyřešit za pomoci poslů. Osobní setkání, buď na dvoře jednoho ze zúčastněných, nebo na neutrálním území, vedla k diplomatickým dohodám, k uzavření míru, k zásnubám potomků apod.⁹⁵

O panovníckých setkáních velmi podrobně pojednává *Zbraslavský kronika*, využijeme tedy možnosti uvést některé konkrétní příklady. Roku 1285 Václav II. v doprovodu své matky Kunhuty a Závíše z Falkenštejna navštívil v Chebu Rudolfa Habsburského za účelem sňatku s Rudolfovou dcerou Gutou,⁹⁶ v Hodoníně se Václav sešel s nově zvoleným uherským králem Ondřejem III., s nímž uzavřel mír a smlouvu o přátelství.⁹⁷ Další schůzka se odehrála opět v Chebu, kde přijal Václav Čechy v léno od Rudolfa Habsburského,⁹⁸ po Rudolfově smrti se Václav „v lesích u Grünhainu“ setkal s Adolfem Nasavským, novým římským králem.⁹⁹ Příkladů je samozřejmě mnohem více, nejen k přemyslovskému období, avšak myslím, že tento výčet postačí. A navíc se mnohá setkání, o nichž pojednal Petr Žitavský, odehrála až v raně lucemburské době, tedy mimo časové vymezení práce, proto zde nejsou zmíněna.

⁹² CDB II, s. 92-94, č. 96.

⁹³ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 283.

⁹⁴ O generálních kapitulách cisterciáků podrobněji CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Mniši, dvořané, literáti. Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II.* Praha: Karolinum, 2021, s. 49-72; o premonstrátech VLČEK, Pavel, Dušan FOLTÝN a Petr SOMMER. *Encyklopedie českých klášterů.* Praha: Libri, 1997, s. 151-153.

⁹⁵ Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/41, MGH SRG NS 2, s. 214; *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 328.

⁹⁶ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 25.

⁹⁷ Tamtéž, s. 34-35.

⁹⁸ Tamtéž, s. 35-36.

⁹⁹ Tamtéž, s. 58: „...circa Gruenhain in nemoribus visitavit...“

4.4 Náboženské poutě

Náboženským poutím bude věnována samostatná kapitola, kde budou jednotlivé cesty rozebrány podrobně. Na tomto místě zmíním jen základní údaje, zejména proto, aby byla typologie důvodů k cestování úplná. Zbožné poutě tvořily důležitou součást středověké kultury, mohly nahradit pokání a cesta k Božímu hrobu do Jeruzaléma byla chápána jako nejlepší prostředek pro odpuštění hříchů.¹⁰⁰ V průběhu středověku se vyprofilovala tři hlavní poutní místa – Jeruzalém, Řím a Santiago de Compostela, ale existovala celá řada středních a malých poutních míst, kam také proudily davy poutníků. Již od 4. století měli možnost využít itinerářů, tedy jakýchsi psaných průvodců.¹⁰¹

Poutí se účastnili i lidé z Českých zemí. Narativní prameny přemyslovského období obsahují mnoho zmínek o cestách do Jeruzaléma a Říma. Pouť do Santiaga pak máme doloženou archeologicky, a to nálezem poutnické mušle, kterou si ze Španělska přinesl obyvatel jednoho z domů v Mostě a uložil ji do studny pro ochranu vody.¹⁰² Poutníci nesměřovali jen za hranice země, účastnili se i domácích poutí, stejně tak do Čech přicházeli cizinci. Do Prahy přišel za účelem modlitby (tj. na svatou pouť) Sas Dětmár, jenž se později stal prvním českým biskupem¹⁰³ a k hrobu svatého Václava putovalo takové množství lidí, že musel kníže Svytich II. započít přestavbu původní rotundy sv. Víta na baziliku, aby stavba všechn lid vůbec pojala.¹⁰⁴

4.5 Cesty za vzděláním

Potřeba vychovat a vzdělat dostatečné množství kleriků, kteří by byli schopni zaujmout vysoké pozice a nedostatečná úroveň škol v Čechách vyústily v časté cesty za hranice země, jejichž jediným účelem byl zisk kvalitního vzdělání. Mladí muži, zpravidla určení pro církevní dráhu, cestovali od jedné školy ke druhé a vědomosti získávali od největších evropských učenců.¹⁰⁵ Výjimečně na cestu z důvodu vzdělání vyrážely i světské osoby, například kníže

¹⁰⁰ FLORI, Jean. Jeruzalém a křížové výpravy. In: LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 251.

¹⁰¹ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany: H & H, 2003, s. 320-321; SOT, Michael. Poutnictví. In: LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*, s. 506.

¹⁰² KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 384.

¹⁰³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/23, MGH SRG NS 2, s. 44.

¹⁰⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/17, MGH SRG NS 2, s. 108-109.

¹⁰⁵ TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas*, s. 34.

Oldřich v mládí pobýval na dvoře tehdy bavorského vévody Jindřicha, pozdějšího císaře Svaté říše římské, aby se naučil německému jazyku.¹⁰⁶

Svatý Vojtěch odjel na studia do Magdeburku,¹⁰⁷ odkud si kromě vědomostí přivezl velké množství knih.¹⁰⁸ Syn Boleslava I. Strachvas byl vyslán do Řezna,¹⁰⁹ Kosmas studoval v Lutychu u mistra Franka¹¹⁰ a příkladů bychom našli ještě mnohem víc. Jedním z center vzdělanosti byla Francie, kterou prošlo mnoho českých žáků. Cesty na učení směřující do ciziny byly běžnou součástí životů vzdělaných osob.

4.6 Válečná tažení

Ačkoliv se válečná tažení v mnohém liší od ostatních forem cestování, rozhodl jsem se je do své práce zařadit. Jedná se sice o přesuny neobvykle velkého množství lidí, celé armády, stále však jde o cestování z místa na místo. Motivace je jiná, potíže jsou jiné, ale přesto se můžeme dozvědět mnoho o tom, jak život na cestách vypadal a poznatky aplikovat i na jiné typy cest. Navíc byla válečná tažení nedílnou součástí středověkého světa a myslím, že by bylo chybou je vynechat jen proto, že nejsou zcela totožná s individuální dopravou. Z těchto důvodů budou v následujících kapitolách uvedeny i situace, k nimž došlo během vojenských přesunů.

Jednou z odlišností je například otázka zásobování. V lidských silách nebylo zabalit dostatek potravin na celou cestu a situace se s přibývajícím počtem účastníků výpravy stávala náročnější. Při vojenských taženích musela armáda doplňovat potraviny během cesty. Často formou loupeží, kdy si vojáci od místních obyvatel vzali vše, co potřebovali. Vzhledem k neblahé pověsti každé útočící armády se ale stávalo to, že lidé před vojskem prchali, jakmile v dáli spatřili zvedající se prach. S sebou odvedli dobytek, a co se jim odvézt nepodařilo, schovali. Vojska, která nepočítala s touto eventualitou, trpěla hlady a žízni.¹¹¹ V takovém případě měli výhodu osamělí poutníci, kteří nevyvolávali strach a mohli počítat s pohostinstvím, nebo přinejmenším s možností nákupu základních potravin.

Jiné situace byly naopak velmi podobné. Namátkou můžeme zmínit problematiku přechodu Alp, nebo třeba využití mostů. Podrobné popisy těchto úseků cesty během válečných

¹⁰⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/34, MGH SRG NS 2, s. 61.

¹⁰⁷ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 268; *Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 236-237.

¹⁰⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/25, MGH SRG NS 2, s. 46.

¹⁰⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/18, MGH SRG NS 2, s. 36-37.

¹¹⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/59, MGH SRG NS 2, s. 237.

¹¹¹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 428; s. 429; s. 439.

tažení je možné vztáhnout i na další formy cestování, jediným rozdílem je počet účastníků jednotlivých výprav.

4.7 Další typy cest

Ne všechny cesty se dají zařadit do jasných kategorií. Někdy jsou natolik specifické, že k nim existuje jediná zmínka, jindy jsou častější, ale ne natolik, aby vyžadovaly vlastní kategorii. Proto budou uvedeny zde, aniž by mezi jednotlivými případy byly jasnější souvislosti.

Mladý Břetislav I. se vydal na cestu motivován pouze velikou láskou. Jakmile se totiž doslechl o kráse urozené Jitky, umínil si, že ji musí mít. Nemeškal a spolu se svou družinou se vydal do Svinibrodu, kde Jitka trávila své dny v klášteře. Pannu unesl, následovala svatba a všichni žili šťastně až do smrti.¹¹² Tedy... takto událost popsal Kosmas a po něm i další kronikáři. Realita byla prozaičtější. Břetislav byl nemanželským synem Oldřicha a selky Boženy. Únos byl pravděpodobně nápadem jeho otce. Sňatek s urozenou dívkou vedl k legitimizaci Břetislavova postavení a zajistil mu nezpochybnitelné právo na knížecí stolec v době, kdy byl Břetislav jediným Přemyslovcem schopným ujmout se vlády.¹¹³ Nicméně to nic nemění na faktu, že si pro nevěstu musel dojet.

Některé cesty byly nedobrovolné a lidé se na ně vydávali jen z donucení. Příkladem mohou být transfery obyvatel, buď z ciziny do Čech, nebo naopak. V předchozí kapitole již bylo krátce zmíněno, že Břetislav I. z Polska přivedl celou řadu zajatců, kteří se v Čechách usídlili,¹¹⁴ jeho syn Spytihněv II. pak ze země vyhnal všechny Němce, mezi nimi i abatyši od sv. Jiří.¹¹⁵

I jednotlivci se mohli dostat do situace, kdy museli odejít či uprchnout za hranice. Vést k tomu mohly mocenské důvody, hněv panovníka, nebo třeba strach z odhalení podvodu, jako v případě lžibiskupa Rotperta. Ten přišel do Prahy, vymyslel si biskupské svěcení, načež jej Břetislav a nově zvolený biskup Kosmas nechali vést mše, světit kostely a konat další

¹¹² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/40, MGH SRG NS 2, s. 73-75.

¹¹³ O výpravě do Svinibrodu, politických motivech a důsledcích a Břetislavovi I. obecně dále viz KRZEMIEŇSKA, Barbara. *Břetislav I.: Čechy a střední Evropa v první polovině 11. století*. Praha: Garamond, 1999, s. 88-129.

¹¹⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/2, MGH SRG NS 2, s. 83-84.

¹¹⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/14, MGH SRG NS 2, s. 103-105.

povinnosti náležící biskupům. Předtím, než byl Rotpertův podvod odhalen, uprchl do Saska a již o něm nikdo nikdy neslyšel.¹¹⁶

Královna Kunhuta, vdova po Přemyslu Otakaru II., se na cesty vydávala jen proto, aby zmátla vězňatele, kteří ji drželi spolu s mladičkým Václavem II. na Bezdězu. Jejím konečným cílem bylo z hradu utéct. Vyprosila si proto nejprve povolení navštívit město Freistadt (původní název Kuřivody, dnes Ralsko), poslušně se vrátila a podobné cesty třikrát zopakovala. Jakmile se ujistila, že vězňatelé již nepojímají žádné podezření, uprchla z hradu a Václava zanechala jeho vlastnímu osudu.¹¹⁷

Posledním zde zmíněným důvodem k cestování je nemoc a vidina brzké smrti. Pokud cestoval sám nemocný člověk, tak si zřejmě přál stonat a případně zemřít ve známém a pohodlném prostředí. Nemocí stížený Vladislav I. se nechal převézt ze dvora ve Zbečně na Vyšehrad, kde zůstal až do smrti.¹¹⁸ A kníže Soběslav I. naopak spěchal s návratem z Uher, když se dozvěděl, že je nemocen biskup Menhart a leží na smrtelné posteli. Čtenáře může těšit, že biskupa zastihl kníže ještě naživu a měl možnost se s ním rozloučit.¹¹⁹

4.8 Posmrtné cesty

Velmi specifickou záležitostí jsou cesty po smrti. V první řadě je třeba upozornit na to, že nemám na mysli posmrtnou cestu v náboženském či mystickém smyslu, ale fyzický přenos ostatků. Jistě, zemřelý člověk o svém putování nevěděl, neměl možnost do něj zasáhnout (s výjimkou světců, o nichž bude pojednáno v následující kapitole) a cesta se týkala jen jeho těla, ale pro okolí zemřelého byla tato poslední pouť nesmírně důležitá. Zpravidla lidé po smrti neputovali daleko. Tělo Václava II. bylo lodí převezeno na Zbraslav,¹²⁰ další Přemyslovci bývali pohřbeni v Praze a někdy i v jiných částech země.

Avšak ve výjimečných případech byly ostatky přepravovány na velké vzdálenosti, což se neobešlo bez patřičných příprav, jejichž popis omezíme na konstatování, že se domů dovezly pouze kosti, zbytek těla byl pohřben na místě skonání. Tak byly roku 1190 do Čech dopraveny ostatky knížete Konráda z Apulie,¹²¹ kosti Vladislava II. z Míšně...¹²² Příkladů bychom našli

¹¹⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/51, MGH SRG NS 2, s. 158.

¹¹⁷ *Wyprawowani o złých létech*, FRB II, s. 348.

¹¹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/57, MGH SRG NS 2, s. 233.

¹¹⁹ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 220.

¹²⁰ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 99.

¹²¹ *Letopisy Pražské*, FRB II, s. 379.

¹²² *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 466.

více, ale pro ilustraci posmrtných cest postačí tyto dva, důležitější je totiž vědět, že existovaly, ne kolik jich bylo.

5. Pojetí cestování ve středověké imaginaci

Stejně jako ostatní aspekty středověkého světa bylo i cestování ovlivněno učením a názory církve. Pokud bychom vycházeli z rozšířených představ o „temném středověku“, v nichž často vystupuje církev jako symbol úpadku a útlaku, mohli bychom dojít k názoru, že křesťanství tvořilo překážku pro mobilitu. Avšak opak je pravdou. Jednotná víra spojovala celou Evropu a vzdělání poutníci se mohli dorozumět latinsky. Mobilitu dále výrazně zvyšovaly náboženské poutě, cesty za vzděláním a na nejrůznější koncily. Navíc se každý poutník mohl spolehnout na rozšířenou praxi pohostinství, ať už u soukromé osoby, nebo v klášteře.¹²³

5.1 Obecné představy o cestování

Cestování s jasně daným cílem, chceme-li účelem, bylo samo o sobě dobré. To žádné středověké texty nerozporují, a kdyby se takový názor objevil, jistě by o něm existovaly zmínky. Ve výjimečných případech mohli cestovat dokonce i benediktinští mniši, jimž svatý Benedikt jinak nařizoval *stabilitas loci*, tedy stálost, setrvání v jednom klášteře, v jedné komunitě. Neznamená to však, že by mnich nemohl nikdy opustit klauzuru – i na to řehole pamatuje. Pokud bylo třeba vyřídit nějakou záležitost mimo klášter, mohl opat některého z bratří na cestu vyslat. Bez opatova příkazu z kláštera však mniši odejít nesměli a během krátkých cest měli dokonce zakázáno stravovat se mimo klášter.¹²⁴ Nicméně vidíme, že ani svatý Benedikt neodsuzoval cestování apriori. Stěžejní byl právě návrat ke komunitě, v níž nacházeli bratři stálost. Měli ji opouštět co nejméně, ideálně nikdy, ale pokud se cesta stala nutností, mohli ji podstoupit.

Jiné řády se k otázce cestování stavěly ještě otevřeněji a některé, například mendikanti, pohyb mimo klášter přímo předpokládaly, jinak by nebylo možné vykonávat kazatelskou činnost a získávat almužnu. Svatý Benedikt by sice tento styl života neschvaloval, ale od dob jeho působení došlo ke změně mentality a vnímání mnišství. Cestování nebylo cizí ani cisterciákům, opati jednotlivých klášterů vykonávali dlouhé cesty na generální kapituly do Cîteaux a čas na cestách trávili i při vizitacích dceřiných klášterů, jejich mobilita byla tedy poměrně velká.¹²⁵

¹²³ Dále viz OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 91-94.

¹²⁴ Benedikt z Nursie svatý. *Regula Benedicti = Řehole Benediktova*. Praha: Břevnov: Benediktinské arcidiecézní ústředí sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998, s. 121; s. 159-161.

¹²⁵ O vizitacích a generálních kapitulách CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Mniši, dvořané, literáti*, s. 36-72.

U běžných lidí, ale i panovníků a dalších vysoce postavených osob, se střetávaly dvě představy spojené s cestováním. Lidé, kteří navštívili rozličné části světa a ovládali cizí jazyky, se těšili úctě a ve společnosti byli známí. I oni sami mohli z cestovatelských úspěchů čerpat sebevědomí. Například Kosmas ve své kronice nostalgicky, ale i s nádechem pýchy, vzpomínal na svá mladá léta strávená na studiích v Lutychu a považoval za důležité tuto zkušenost zmínit a zaznamenat pro budoucí čtenáře.¹²⁶ Jarloch pak (a opět poměrně pyšně) uvádí, že na učení do Paříže odjel pražský biskup Daniel, Jindřich Břetislav a opat Gotšalk.¹²⁷

Ve *Zbraslavské kronice* jsou výše zmíněné představy konkretizovány. Když se v Praze objevili tři cizí mladíci, kterým nikdo nerozuměl, byli zcestovalí lidé povoláni, aby se pokusili zjistit, co neznámí poutníci v zemi pohledávají. Obecné povědomí o schopnostech a zkušenostech zcestovalých osob, a také to, že byli pozváni na královský dvůr, svědčí o jejich dobrém postavení.¹²⁸

V téže kapitole se objevuje i druhá představa spojená s cestováním. Cizinci, a zejména ti, kteří neznali žádný z evropských jazyků, byli podezřelí. Středověký svět sice nebyl statický a zahraniční poslové či kupci se v Praze a dalších centrech země objevovali často, ale jen výjimečně se stalo, že se nedokázali dorozumět a měli natolik odlišné mravy, že je nikdo nechápal. Pohled na takového člověka nutně vyvolával otázky o jeho dobrých (nebo špatných) úmyslech a nebylo žádoucí nechat jej volně se pohybovat, alespoň do té doby, než se o něm zjistí víc. To se stalo i oněm třem mladíkům, kteří byli zajati, předvedeni k Václavovi II. a propuštěni až poté, co se jeden z nich naučil latinsky a vysvětlil, jak se do Čech dostali.¹²⁹

Úplně jiná situace však nastává u bezúčelného potulování. Tuláci byli zařazováni mezi ty nejhorší členy společnosti a podobně jako opilci či lidé odříkající Boha a jeho učení zasloužili potrestání. Negativní obraz tuláctví byl tak silný, že údajně ani svatý Václav, jenž jinak bořil šibenice a odpouštěl nejrůznější prohřešky, neváhal tuláky bičovat.¹³⁰ Strach a nevole z tohoto způsobu života je pochopitelná. Člověk bez závazků, přecházející z místa na místo ve světě, kde má každý svou úlohu a zná nejbližší sousedy, musel působit podivně a snad i přímo nebezpečně.

¹²⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/59, MGH SRG NS 2, s. 237.

¹²⁷ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 462; s. 478; s. 484.

¹²⁸ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 63.

¹²⁹ *Tamtéž*, s. 63-64.

¹³⁰ *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 215; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 185.

5.2 Lidová imaginace

Zastavme se ještě u lidové imaginace. Do 12. století a plného prosazení křesťanství byly k velké nevoli duchovních křížovky a rozcestí spojeny s pohanskými rituály.¹³¹ Jako místa nabitá magickou silou lákala vesničany k vykonávání nejrůznějších obřadů. Odehrávaly se na nich například scény, jež měly zajistit odpočinek duším zemřelých.¹³²

Během putování se také člověk mohl setkat s duchy a zlými silami. Ale pokud se držel známé cesty a vyhýbal se nebezpečným místům, újma mu nehrozila. Můžeme tak soudit ze zprávy v *Letopisu Kanovníka vyšehradského*, kde je popsán zázrak s přenesením ochrnuté ženy do kostela ve Slapech. Zatímco ona byla zázračně uzdravována s pomocí sv. Jana Evangelisty a sv. Gotharda, našel její muž po návratu ze sousedského setkání prázdnou chalupu a usoudil, že ve zmizení manželky hrají roli zlé síly. S pomocí sousedů se vydal ztracenou ženu hledat do okolí vsi, jmenovitě do bažin a křovin, kde dle dobového mínění sídlili d'áblové. Muži se nepohybovali po cestách, to nebylo třeba, jelikož se tam démoni a d'áblové nevyskytovali.¹³³

5.3 Tajemno a zázraky na cestách

Daleké cesty provázel nádech tajemna, které své ztělesnění nacházelo v oblasti Orientu, v bájně zemi kněze Jana a na Ostrovech blažených. Nepoznané země byly ztotožňovány s pozemským rájem, byly plné zázraků a bohatství. Tajemno se projevovalo i povídáním o obrech, trpaslících, vlkodlacích a dalších dnes pohádkových bytostech.¹³⁴ Přesto se však středověký člověk uměl ptát a slepě nepřijímal vše, co mu bylo řečeno. Jistě, doufal v pozemský ráj, ale jakmile se doopravdy setkal s něčím cizím, neváhal vynaložit velké úsilí namířené k poznání podstaty věci a objasnění neznámého, jak jsme si ostatně ukázali.

Ale musíme ve výkladu postoupit ještě o úroveň hlouběji. Ačkoliv se lidé ve středověku uměli ptát, stále žili ve světě plném zázraků, které vysvětlení nepotřebovaly. Tvrzení, že se lidé snažili poznat podstatu věci zdánlivě stojí v protikladu k obecné víře v moc světců ovlivňovat

¹³¹ Poslední, kdo tyto tradice zaznamenal, je Kosmas (viz poznámka 132). V dalších staletích středověku již křesťanství upevnilo svou pozici natolik, že se pohanské rituály nekonaly vůbec, nebo byly tak řídké, že unikly pozornosti duchovních a kronikářů.

¹³² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/1, MGH SRG NS 2, s. 161: „...scenas, quas ex gentili ritu faciebant in biviiis et in triviis quasi ob animarum pausationem...“

¹³³ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 226: „...et convocatis vicinis omne circa villam per **paludes et frutices** quaerebant eam.“ O těžce události a o démonech podrobněji SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi*, s. 198-200.

¹³⁴ LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 1998, s. 54-55; NODL, Martin. *Středověk v nás*. Praha: Argo, 2015, s. 204-205.

dění ve zdejší světě. Můžeme se ptát, jak je možné, že racionálně uvažující člověk považuje zázraky za běžnou součást života. Byla by to však otázka bezpředmětná, ba přímo zbytečná. Stejně jako jsou součástí našeho světa nejrůznější technologie, které používáme a přejímáme, aniž bychom rozuměli tomu, jak vlastně fungují, byla víra v zázraky součástí středověkého diskurzu, o němž se nepochybovalo a nebylo ani proč.¹³⁵

Tak se stávalo, že světec dokázal ovlivnit i svou posmrtnou cestu. Po Cyrilově smrti se Metoděj snažil odnést tělo svého bratra na Moravu. Nezískal souhlas papeže, tělo vzal z kostela tajně a vydal se na dlouhou pouť. Po několika dnech se zastavil k odpočinku, a když chtěl pokračovat, zjistil, že se svým nákladem nemůže pohnout. Jal se modlit k Bohu, ale odpovědi se mu dostalo od zesnulého bratra, jenž pozvedl pravou ruku a vyslovil přání vrátit se zpět do Říma, čemuž Metoděj vyhověl.¹³⁶ K vynucené zastávce došlo údajně i při přenosu svatého Václava do Prahy. Vozem nebylo schopno pohnout spřežení téměř dvanácti volů doplněné čtyřmi koni a jedině modlitba umožnila jeho opětovné rozjetí.¹³⁷ Svatý Václav je ale proslulý spíše tím, že během své posmrtné cesty pomáhal. Během převozu jeho těla se vozkové ocitli před rozvodněným potokem. Situace se zdála beznadějná, potok nebylo možné přebrodit a most byl rozbořený. Naštěstí se udál zázrak, vůz se sám ocitl na druhé straně a cesta mohla pokračovat.¹³⁸ Cestování spojené se zázraky bylo zkrátka ve středověkých představách zcela možné. Svatí mohli ovlivňovat i cestování živých osob, jak dokonale ilustruje příklad výše zmíněné nemohoucí ženy, které umožnili sv. Jan Evangelista a sv. Gothard překonat dlouhou cestu do slapského kostela.

Není proto překvapivé, že se lidé obraceli na světce a Boha s prosbou o zdárný průběh cesty, případně děkovali, že se v pořádku vrátili domů.¹³⁹ Nejznámějším patronem poutníků, pocestných a obchodníků je svatý Kryštof, avšak modlitby mohly být vysílány i ke Třem králům či k Bohu samotnému. S cestováním souvisí vyobrazování sv. Kryštofa na nástěnných malbách v kostelích, které se objevují již od románského období. Pohled na postavu patrona poutníků, často umístěnou naproti vstupnímu portálu, symbolizoval úspěšný konec cesty do kostela, avšak byl i připomínkou toho, že Krista neseme neustále s sebou.¹⁴⁰

¹³⁵ Ostatně čas ukáže, že i naše představy o světě budou jednou považovány za nelogické a neopodstatněné, to však nemění nic na tom, že jsou pro nás „tady a teď“ jasné a nezpochybnitelné.

¹³⁶ *Legenda o sv. Cyrillu a Methodovi, patronech moravských*, FRB I, s. 106.

¹³⁷ *Vavřince, mnicha sv. Benedikta Utrpení sv. Václava*, FRB I, s. 179-180.

¹³⁸ *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 162; *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 220-221; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 187.

¹³⁹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 451-452.

¹⁴⁰ CHLUMSKÝ, Jan. *Vzory křesťanského života*. Třebíč: Arca JiMfa, 1991, s. 112; OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 209; ROYT, Jan. *Středověké malířství v Čechách*. Praha: Karolinum, 2002, s. 15; s. 89.

6. Přípravy na cestu a organizace

Vzhledem k relativní náročnosti středověkého cestování, horší kvalitě komunikací, dopravních prostředků a infrastruktury obecně bylo nutné věnovat více času přípravám před začátkem každé cesty. V mnohem větší míře to samozřejmě platilo u poutí na velké vzdálenosti, ale i cesta z periferie do Prahy mohla být plná těžko předvídatelných komplikací. Bez potřebných příprav mohla pouť skončit špatně, v nejkrajnějších případech smrtí, jindy jen diskomfortem, či předčasným návratem. Co vše tedy poutník musel vykonat předtím, než vyrazil?

6.1 Uspořádání posledních záležitostí

Dlouhé cesty byly bezesporu přípravami podmíněny. Není však možné souhlasit s tvrzením Norberta Ohlera, jenž píše, že „*kdo plánoval delší cestu, počítal se smrtí.*“¹⁴¹ Nejenže je těžké definovat, co vlastně *delší cesta* je (jedná se o pouť za hranice země, výpravu do Jeruzaléma, nebo jen o cestu ze Znojma do Prahy?), ale problematické je i přílišné paušalizování. *Každý* určitě se smrtí nepočítal, nesepisoval závěť, nesmiřoval se s nepřáteli...¹⁴² Mnohem pravděpodobnější je, že většina lidí počítala se šťastným návratem; kroniky jsou plné zmínek o dalekých poutích, ale jen zřídka se setkáváme se zprávami o uspořádání posledních záležitostí. Ale i takové máme.

V době, kdy se český stát ocitl v hluboké krizi a došlo k vzestupu Polska, se Boleslav III. vydal – dle Kosmy, jenž se ve svém vyprávění dopustil několika omylů, které pro nás však nejsou v této chvíli podstatné – na dvůr Boleslava Chrabrého. Český kníže tušil, že se za pozváním na hostinu skrývá lest, přesto uposlechl rad svých přátel a pozvání přijal. Ještě před odjezdem se rozhodl uspořádat domácí záležitosti a slovy, která si jistě Kosmas vymyslel, promluvil k předákům: „*Kdyby se mi snad, nedej Bůh, kromě jiného, než jak věřím a doufám, v Polsku stalo, svěřuji zde svého syna Jaromíra vaší ochraně a na svém místě vám jej zanechávám za knížete.*“¹⁴³ Poté Boleslav konečně vyrazil, jeho obavy se potvrdily, v Krakově byl zajat a připraven o zrak.¹⁴⁴

¹⁴¹ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 208.

¹⁴² Tamtéž.

¹⁴³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/34, MGH SRG NS 2, s. 61: „*Si quid forte mihi, quod absit, aliter et preter fidem atque spem in Polonia evenerit, hunc meum natum Jaromir vestre fidei committo et mei in loco ducem vobis relinquo.*“

¹⁴⁴ Tamtéž.

Samotné události se sebehly poněkud jinak a v jiných letech. Jaromír nebyl Boleslavův syn, ale jeho bratr. Na knížecí stolec byl dosazen až v roce 1003, a to římským králem Jindřichem II., Boleslav byl sice oslepen Boleslavem Chrabrým, ale také až roku 1003. Tolik k opravám, důležitější je motiv snahy zabezpečit budoucnost země v momentě, kdy panovník odjížděl na nebezpečnou cestu, o níž *předem* věděl, že nemusí skončit dobře. V takovém případě se smrti počítal a patřičně se připravil. Nejednalo se však o běžnou situaci, knížata a králové cestováním trávili velkou část svých životů, a ačkoliv na dobu delší nepřítomnosti ustanovovali zástupce, nečinili tak z důvodu očekávané smrti, ale protože potřebovali, aby zemi někdo spravoval. Přesto je dobré vědět, že i jakási „závěť“ mohla být součástí příprav na cestu.

Závěti, a to doslova, je i listina z roku 1197, pro níž se vžil název *Hroznatův testament*. Písemnost je zajímavá z mnoha důvodů; je opatřena nejstarší dosud dochovanou šlechtickou pečeti a řadí se mezi první šlechtické listiny vydané pod vlastním jménem (intitulace začíná slovy *Ego Groznata*),¹⁴⁵ ačkoliv ještě s přispěním pražské kapituly, tedy ne zcela samostatně. Jedinečnost testamentu vynikne o to víc, když si uvědomíme, že šlechta o listiny po celé přemyslovské období neprojevovala větší zájem.¹⁴⁶

Co tedy vedlo Hroznata k sepsání závěti? Po smrti manželky a syna¹⁴⁷ se rozhodl vydat na křížovou výpravu do Svaté země a svůj úmysl v testamentu přímo zmiňuje: „*Já Hroznata [...] vnuknutím božím následující stopy označené svatým křížem a toužící navštívit hrob Pána Spasitele...*“¹⁴⁸ Závěť dále obsahuje majetkové vypořádání v případě, že by Hroznata během výpravy zemřel. Většinu svých statků věnoval klášteru v Teplé, avšak s podmínkou, že mu budou navraceny (vyjma vlastního kláštera a jeho příslušenství), pokud pouť přežije. Pamatoval i na příbuzné, služebníky a věřitele, vždy s patřičnými podmínkami.¹⁴⁹

Důvodů ke vzniku listiny bylo více. Hroznata neměl žádné přímé dědice (manželka i syn zemřeli), potřeboval tedy zaopatřit svůj majetek i jím založený klášter. Ze sdělení listiny vyplývá, že se smrti možná obával, ale rozhodně ji nepovažoval za jistou. Spíše věřil, že se ze Svaté země vrátí a potřeboval zajistit správu svých statků po dobu vlastní nepřítomnosti. Jednalo se o moudré rozhodnutí, politická situace v Čechách byla opět vypjatá a nezaopatřený

¹⁴⁵ CDB I, s. 323, č. 357.

¹⁴⁶ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata: kritický životopis*. Praha: Vyšehrad, 2000, s. 18; s. 106.

¹⁴⁷ O této smutné skutečnosti nás informuje Hroznatova legenda: *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 370.

¹⁴⁸ CDB I, s. 323-324, č. 357: „*Ego Groznata [...] dei nutu signatorum sancte crucis vestigia sequens, et sepulchrum domini salvatoris invisere cupiens...*“

¹⁴⁹ Tamtéž. Testament vyšel i v českém překladu (ZAP, Karel Vladislav. *Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí*. Památky archeologické a místopisné. Praha: Archeologický sbor Musea království Českého, 1854, díl I., sešit I., s. 25-26).

majetek se mohl lehce dostat do cizích rukou. Písemná forma závěti spolu s konfirmační listinou Jindřicha Břetislava,¹⁵⁰ která testament doprovázela, měly předejít veškerým pochybnostem a sporům, které mohly během Hroznatovy nepřítomnosti vyvstat. Prozíravost, se kterou se Hroznata na cestu připravil, nebyla zbytečná. Jindřich Břetislav zemřel, schylovalo se k válce mezi Přemyslem Otakarem I. a jeho bratrem Vladislavem Jindřichem a jedině Vladislavova dobrá povaha zabránila otevřenému konfliktu. Snad i to, a ne strach z moře, jak se píše v legendě, vedlo – podle Petra Kubína – k Hroznatově rozhodnutí opustit jeruzalémskou pouť a raději zamířit co nejrychleji zpět do Čech, aby dohlédl na své državy.¹⁵¹ A písemné stvrzení mu mohlo být jedině ku prospěchu, patrně však bezprostředně po návratu k žádným problémům nedošlo.

Písemně dochované poslední pořízení podmíněné dalekou cestou pořídili během přemyslovské doby ještě dva šlechtici. Prvním z nich byl Oldřich, jenž kvůli své pouti do Svaté země (v listině *trans mare*, tj. přes moře) odkázal nejprve ústně plaskému klášteru pro spásu své duše (*pro remedio anime mee*) ves Lomany, zbylé a blíže nespecifikované statky pak věnoval příbuzným a přátelům. Závět byla následně zapsána a opatřena pečeti Přemysla Otakara I.¹⁵² Druhým byl Hartleb z Myslibořic, který se vydal na výpravu do Uher (*in Vngariam ad expeditionem procederem*) a také považoval za vhodné uspořádat majetkové záležitosti a pamatovat na spásu duše.¹⁵³

Z výše zmíněných příkladů však nemůžeme vyvodit obecnou praxi před začátkem pouti. Mnohem častější byly závěti, které pořizovali lidé na smrtelné posteli. Nepřipravovali se na žádné náročné cesty a křížové výpravy, vyhlídka brzké smrti je trápila na domácí půdě a snaha zaopatřit poslední záležitosti nebyla nijak spojena s dlouhým cestováním.¹⁵⁴ Podobně jako Hroznata však mohli jednat i další majetní poutníci, kteří nejspíš jen ústně ustanovili na dobu své nepřítomnosti správce majetku, tedy v případě, že neměli manželku, potomky či jiné důvěryhodné příbuzné, kteří by o statky pečovali automaticky.

¹⁵⁰ CDB I, s. 325-327, č. 358.

¹⁵¹ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 139. O podrobnostech Hroznatových zahraničních cest bude (stejně jako u výše zmíněných záležitostí) pojednáno až dále.

¹⁵² CDB I, s. 306-307, č. 336; ŠTACHOVÁ, Nad'a. *Šlechtické testamety v listinné praxi českých zemí do roku 1306*. Časopis pro právní vědu a praxi, 20/3, 2012, s. 248.

¹⁵³ CDB V/2, s. 241-242, č. 632; ŠTACHOVÁ, Nad'a. *Šlechtické testamety*, s. 251.

¹⁵⁴ O přemyslovských testametych dále viz ŠTACHOVÁ, Nad'a. *Šlechtické testamety*, s. 245-256.

6.2 Financování cest

Cestování bylo nutné patřičně financovat. Čas strávený mimo domov se mohl prodražit, zejména pokud se poutník odmítal vzdát svého komfortu, ale nejen tehdy. Výhodu měli lidé s kontakty mezi mocnými a bohatými, kteří jim na pouť neváhali přispět značné sumy. Nedělali to zcela nezištně, dar často doprovázela prosba, aby se poutník ve Svaté zemi modlil za spásu jejich duše, případně za nějakou donátorovi blízkou osobu.

Římský král Jindřich II. s oblibou navštěvoval jistého poustevníka, a když se dozvěděl o jeho záměru putovat do Jeruzaléma „odevzdal mu zlatý kalich na tělo a krev Páně [...] I rozkázal a žádal císař, aby [kalich] smočil trojím ponořením do Jordánu tam, kde byl Kristus pokřtěn od Jana, a dal mu dostatek peněz na cestu.“¹⁵⁵ Poustevník do Jeruzaléma šťastně dorazil, vykonal Jindřichův rozkaz a zlatý kalich dle legendy zachránil královu duši, o níž se přeli zlí duchové a Panna Marie se svatým Jiřím.¹⁵⁶ Peněžité dar byl tedy prospěšný oběma stranám, navíc se informace o zázraku šířily po celém křesťanském světě a mohly být motivací pro další příspěvky na cesty.

Na pouť do Jeruzaléma dostal finanční prostředky také svatý Vojtěch. Okolnosti byly podobné jako v předchozím případě, jen s tím rozdílem, že Vojtěch do Jeruzaléma nedošel. Dle Jana Canaparia Vojtěch přišel do Říma, předtím ale rozdal chudým a potřebným veškeré stříbro z biskupské pokladny. O jeho přání navštívit Svatou zemi se následně dozvěděla říšská regentka Theofanó, matka Oty III., která Vojtěchovi „dala na cestu tolik stříbra, kolik mohl mladík Gaudentius sotva uzvednouti.“¹⁵⁷ Vojtěch však, následuje příkladu Kristova, opět téměř veškeré stříbro rozdal, zakoupil osla pro nesení zavazadel a vyrazil.¹⁵⁸ Magdeburský arcibiskup Bruno z Querfurtu a anonymní autor *Veršů o utrpení sv. Vojtěcha (Quatuor immensi)* do legendy přidávají Theofaninu prosbu, aby se Vojtěch v Jeruzalémě pomodlil za duši jejího zemřelého manžela, což přesně odpovídá dobové praxi.¹⁵⁹

V jiných případech poskytl peníze bohatý mecenáš proto, že poutníky vysílal na cestu přímo on. Neočekával laskavost v podobě modlitby, zato výpravu doprovázel nějaký důležitý úkol. Přesně jako v případě Konstantina a Metoděje, které vyslal byzantský císař Michal III. na

¹⁵⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/37, MGH SRG NS 2, s. 66: „...committit ei dominici corporis et sanguinis calicem aureum [...] ut intingat sub trina mersione in Iordane, ubi Christus baptizatus est a Iohanne, precipit imperator et rogat dans ei pecuniam, quantum sufficeret ad viam.“

¹⁵⁶ Tamtéž, s. 67.

¹⁵⁷ *Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 246: „...argenti tantum, quantum iuuenis Gaudentius vix levare posset, pro viatico accipere fecit.“

¹⁵⁸ Tamtéž.

¹⁵⁹ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 278; *Verše o utrpení sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 321.

Velkou Moravu za účelem výchovy nových kněží a na dlouhou cestu jim dal hojně prostředky.¹⁶⁰ Prostředky na cestu byly poskytovány i poslům, aby bylo zaručeno, že zprávu úspěšně a rychle předají. Bez patřičného zaopatření by cestu nezvládli.

Dostat peníze darem bylo jistě nejlepší, ale většina lidí takové štěstí neměla. Museli si poradit sami, ale prameny takové případy téměř nezachycují. Jediná zmínka vztahující se k obyčejnému člověku je lakonická a mnoho nesdělující. Jistému chromému Frankovi se ve snu zjevil svatý Václav a vyzval jej, aby co nejrychleji odcestoval do Prahy, i kdyby měl za vůz dát vše, co má.¹⁶¹ Odměnou mu pak mělo být vyléčení nohou v chrámu sv. Víta. Muž váhal, ale po dalším zjevení se odebral ke kupcům, kterým slušně zaplatil a do Prahy v jejich doprovodu dojel. Jistě jim nedal veškerý majetek, ale legendy se o výši zaplacené částky bohužel nezmiňují.¹⁶² Vzhledem k tomu, že si dalekou cestu, navíc za ztížených podmínek způsobených nesamostatností, mohl dovolit chromý člověk, nemohlo být cestování nedosažitelně nákladné, ačkoliv bylo v jistých případech drahé.

Pocit, že každá cesta ve středověku nutně musela stát velké peníze, je dle mého názoru dán tím, že kronikáři zaznamenávali především ty případy, kdy náklady přesáhly běžnou výši. Jarloch při popisu cest pražského biskupa Daniela II. uvádí, že nelze vypovědět „*jaké množství peněz vydal...*“¹⁶³ Ale když si uvědomíme, že kvůli sporu s pražským kanovníkem Arnoldem, jenž napadal Danielovu investituru,¹⁶⁴ musel biskup navštívit magdeburského arcibiskupa zdržujícího se v Halle, salcburského arcibiskupa tehdy pobývajícího na rozličných místech (*diversis locis*), dále Pasov, Řezno, Mohuč a další lokality, aby zakončil cestu v Římě, nejeví se již výše nákladů nepatřičná. Procestovat celou Evropu zkrátka něco stojí, a ve středověku tomu nebylo jinak, navíc biskup jistě necestoval sám, ale s početným doprovodem.¹⁶⁵ Pro srovnání uvedu velmi podobný příklad, opět na horní škále nákladnosti cestování. Jindřich Břetislav, tehdy také v pozici biskupa, odjel se stížností na dvůr Fridricha Barbarossy, kde

¹⁶⁰ *Legenda o svv. Cyrillu a Methodovi, patronech moravských*, FRB I, s. 101; *Život sv. Konstantina s přenešením sv. Klimenta*, FRB I, s. 96.

¹⁶¹ Jedině Gumpold do své legendy zařadil výzvu, aby dal chromý muž za vůz veškeré peníze (*Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 165: „*quamvis omni data pro vehiculo...*“), ostatní václavské legendy tuto zmínku neobsahují.

¹⁶² *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 165-166; *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 225-226; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 189-190. O nákladech spojených s cestováním dále viz KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.: podle narativních pramenů českého středověku*. Přerov: Šárka, 2002, s. 91-92.

¹⁶³ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 514: „*...quantam expenderit pecuniam...*“

¹⁶⁴ O sporu viz ČERNÁ, Marie. *Rozvod Přemysla I. s Adélou Míšeňskou*, ČSPSČ 31, 1923, s. 20-21.

¹⁶⁵ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 514. O těžce cestě také KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.*, s. 91, jenž však interpretuje vynaložené prostředky jako známku „drahoty cestování“, s čímž nemohu souhlasit.

prodléval se sedmdesáti koňmi a podobným počtem lidí. Útraty byly tak veliké, že mu císař musel na stravu přispívat.¹⁶⁶ Jedná se o počty, které však s běžnými lidmi nesouvisí.

Bylo možné cestovat zcela bez peněz? Zřejmě ano, ale takový poutník nemohl počítat s přílišným komfortem. Zdarma se mohl najít v klášteře, přenocovat v lese, ale o moc více očekávat nemohl. Bez zlata a stříbra se vydal hledat místo pro své rozjímání svatý Prokop a musel se spokojit s prostým pokrmem v podobě žaludů, planých jablek a obyčejné vody.¹⁶⁷ Není tedy divu, že bez peněz na cestu vyrážel člověk jen výjimečně. I jejich malé množství mohlo pobyt mimo domov zpříjemnit a usnadnit. Vždyť i svatý Vojtěch si ponechal část stříbra, které dostal od Theofano...¹⁶⁸

Ať už byly prostředky na cestu získány jakoukoliv cestou, nebylo právě žádoucí mít u sebe velké množství hotovosti a cenností. V případě útoku lupičů by poutník o vše přišel. Peníze mohly být nahrazeny doporučujícími listy pro příbuzné a známé, které měly cenu právě jen pro daného cestovatele. Lupič by s takovým listem těžko uspěl, ale jeho skutečný vlastník mohl počítat s pohoštěním a pomocí. Pokud však na trase cesty nikdo známý nežil, nezbylo nic jiného, než se vybavit penězi a doufat, že ke srážce s loupežníky nedojde.¹⁶⁹

6.3 Cestovní oděv a další vybavení

Neméně důležité bylo oblečení. Každý člověk na cestách očekával nepřízeň počasí, ne vždy bylo možné vyhnout se dešti, kroupám, sněhu... Oděv musel odpovídat ročnímu období. Podívejme se na to, co si středověcí lidé oblékali. Vzácným a pro naše účely vhodným příkladem je takzvaný bockstenský soubor, tj. nález kompletně dochovaného oděvu datovaného do 14. století. Patřil neznámému muži, jenž byl pohřben v bažině Bocksten ve Švédsku. Zahynul zřejmě násilnou smrtí daleko od lidských sídel a dostalo se mu přezdívky *muž na cestách*. Nic víc o jeho osudu nevíme, jisté je jen to, že do svého cíle nedoputoval.¹⁷⁰

Rašelina, v níž našel svůj poslední odpočinek, však umožnila zachování jeho kompletního oděvu. Oblečen byl do vlněné suknice (tuniky), která připomíná dnešní dámské

¹⁶⁶ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 479-480.

¹⁶⁷ *Legenda veršovaná o sv. Prokopu*, FRB I, s. 350.

¹⁶⁸ Že si Vojtěch část peněz ponechal výslovně zmiňuje jen Bruno, ale i ve zbylých dvou legendách zůstal Vojtěchovi dostatek peněz na koupi osla (*Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 278; *Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 246; *Verše o utrpení sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 321.)

¹⁶⁹ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 56.

¹⁷⁰ SMETÁNKÁ, Zdeněk. *Archeologické etudy: osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha: NLN, 2003, s. 6-10.

šaty a sahá mírně pod kolena. Na nohou měl navlečené nohavice, jejichž spodní část byla ovinuta vlněnými onucemi. Před chladem jej chránila kukla pokrývající i ramena, proti dešti a sněhu mu sloužila pláštěnka, patrně sepnutá sponou kolem krku. Obut měl nižší kožené střevíce a součástí výbavy byly dvě kožené pochvy na nože, dva kožené pásky, vlněný váček a malé kožené pouzderko. Zřejmě na cestu vyrážel v zimním období, jelikož oblečení bylo velmi teplé.¹⁷¹

Ve spojení s ikonografickými a písemnými prameny je možné obraz středověkého oblečení ještě upřesnit. Tunika představovala základní část oděvu, dělila se na spodní, těsněji přiléhající k tělu, a svrchní, která měla širší a volnější rukávy. Chudí lidé však většinou vlastnili jen jednu tuniku, v níž vykonávali většinu činností. Přes tuniku byl oblečen plášť, jehož součástí mohla být kukla, ale stejně často bývala kukla samostatným kusem oděvu. Muži nosili kalhoty doplněné onucemi, jejich podoba odpovídala příkladu nohavic „muže z bažiny“, zpravidla se přivazovaly k opasku, či řemínku obepnutém kolem boků. Ženy se oblékaly do tuniky sahající až k zemi, přes ni nosily dlouhý plášť. Nejčastější pokrývkou hlavy byly již zmíněné kukly, ale od 11. století se začaly nosit kožené a plátěné čapky. Dívky nosily věnce, vdané ženy šátek, případně závoj. Objevovaly se i klobouky, ale kukly převládaly. Existoval i cestovní plášť – hériгаud, který se přetahoval přes hlavu, měl dlouhé rukávy a v noci mohl posloužit místo přikrývky. Oblíbený byl zejména od 13. do počátku 15. století.¹⁷²

Obuv byla pro cestování ještě významnější než dnes. Mnoho lidí vyráželo na cesty pěšky a vhodné obutí mohlo znamenat zlom mezi úspěchem a trpkým koncem. Ve středověku dlouho přetrvával antický zvyk nosit sandále, ale běžné byly i lýčené střevíce, které si spojujeme s Přemyslem Oráčem. Ve skutečnosti bychom je však měli nazývat opánky nebo škrbály, slovo *střevíce* označuje boty kvalitnější, zřejmě nošené vyššími vrstvami. Nosily se i uzavřené kožené boty.¹⁷³ Ne vždy byla obuv dostatečná, zejména v zimě, kdy hrozilo omrzání nohou.¹⁷⁴ Je zajímavé, že i Norbert Ohler ve spojitosti s cestami do vysokých poloh zmiňuje, že „*neexistovala dostatečná obuv*.“¹⁷⁵ Zdá se, že tuto domněnku prameny potvrzují, ale je obtížné vysvětlit fakt, že muž z doby kamenné Ötzi vlastnil boty s dokonalými izolačními vlastnostmi. Jejich přesná replika, vytvořená týmem profesora Petra Hlaváčka z Univerzity Tomáše Bati ve Zlíně, byla vyzkoušena v Alpách ve výšce 3 210 m. n. m., navíc v několikastupňových mrazech

¹⁷¹ Tamtéž.

¹⁷² KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha: NLN, 2001, s. 42-59; s. 102.

¹⁷³ Tamtéž, s. 62-63.

¹⁷⁴ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 475.

¹⁷⁵ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 189.

doprovázených větrem a nohy udržela v teple.¹⁷⁶ Zapomněl snad středověký člověk výrobní postup kvalitních bot do nízkých teplot, nebo v zimních měsících hrála roli jen nepřipravenost?

Pokud došlo během cesty k neočekávané události, bylo nutné značně improvizovat, v otázce oděvu a obutí nevyjímaje. Jindřich Zdík byl během své pouti do Říma přepaden a ze stavení unikl do zimy zahalen jen v kožešinách, jimiž byl prve přikryt a v chatrných škorních. Zatímco se ukrýval v křoví mezi sněhovými závějeji, zapálili útočníci celý dvorec, ale biskupa nenašli a odjeli. Zdík v křoví našel spřátelený sedlák, jenž na pomoc přivedl ještě svého otce. Společně biskupa oblékli do svých selských šatů (*vesticulis suis rusticalibus*) a místo bot nohy takového pána – jak neopomíjí zmínit Vincencius – ovinuli senem (*pedes tanti principis faeno circumdantes*), aby byly ochráněny proti chladu.¹⁷⁷ V nouzové situaci šly zkrátka sociální rozdíly stranou, ale zároveň tato zmínka potvrzuje, že se v běžných případech chudí a bohatí oblékali jinak, i na cestách. Základní střih oděvů býval podobný, ale lišily se materiály, množství ozdob a doplňků.

Součástí výbavy byla i zavazadla a další předměty usnadňující cestování. Kdo putoval pěšky, případně koňmo, musel místem a váhou šetřit. Svě věci nejčastěji nesl uložené v koženém tlumoku¹⁷⁸ nebo v lýčené mošně.¹⁷⁹ Na opasku měl zavěšený nůž, ocílku na rozdělávání ohně mohl mít též na opasku, nebo v zavazadle. Vodu cestovatel přepravoval ve vydlabané tykvi, případně v koženém měchu, nebo kamenném džbánu, ale nemusel jí nosit mnoho, jelikož krajina byla vody plná. Cestou se mohl opírat o hůl, která v případě nutnosti sloužila i jako sebeobranný prostředek, nejčastěji před divokou zvěří.¹⁸⁰ Hůl byla také pomyslným symbolem poutníků, mohla tedy zajistit ochranu i před lupiči, kteří u chudého poutníka neočekávali velkou kořist. Chromý člověk si při pohybu pomáhal berlemi, ale nemůžeme samozřejmě předpokládat, že by takto podnikl dalekou výpravu.¹⁸¹

6.4 Dary – způsob, jak uspět s žádostí

Když někdo cestoval s poselstvím a žádostí k panovníkovi či jiné důležité osobě, musel zabalit a převézt podstatně více věcí. Aby bylo zaručeno, že žádosti bude vyhověno, neváhali ti, jimž měla být laskavost prokázána, vyslat mnohé dary. To se zřejmě neobešlo bez využití

¹⁷⁶ PODBORSKÝ, Vladimír. *Úvod do studia archeologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2012, s. 48.

¹⁷⁷ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 414-415.

¹⁷⁸ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 56.

¹⁷⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/6, MGH SRG NS 2, s. 16.

¹⁸⁰ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 55-57.

¹⁸¹ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 470; s. 501.

vozu či soumarů, ale tyto „úplatky“ zpravidla splnily svůj účel, nebyla to tedy zbytečná investice. Římský císař Jindřich IV. přikázal Břetislavovi II. přijet do Řezna, aby císař mohl potvrdit volbu nového českého biskupa Heřmana. Ještě předtím, než Břetislav vyrazil „*poslal napřed laskavé dary jak císaři, tak i jeho dvořanům...*“¹⁸² a když se přiblížil k cíli cesty, vyjeli mu dvořané naproti a s velkou poctou jej doprovodili do města. Císař pak na první prosbu potvrdil biskupovu volbu, a dokonce souhlasil s ustanovením Břetislavova bratra Bořivoje dědicem českého knížectví.¹⁸³ Vhodně zvolené dary otevíraly dveře a neměly dnešní negativní konotaci, proto je také výše slovo *úplatek* opatřeno uvozovkami. V dobovém mínění se totiž nejednalo o špatnou činnost, naopak šlo o výraz úcty, ačkoliv s pomyšlením na vlastní prospěch.

Dokládají to i následující zprávy. Tolik darů, že „*svou velikostí snad mohly stačit lidské dychtivosti*“¹⁸⁴ poslal císař Jindřich V. papeži, aby odčinil fakt, že jej předtím zajal, aby dosáhl císařské korunovace.¹⁸⁵ A na dvůr Lothara III., taktéž římského císaře, přišli poslové řeckého krále se žádostí, aby pomohl řeckému králi zkrotit sicilského vévodu Rogera, jenž na Řecko útočil. Žádost samozřejmě podpořili tím, že přinesli mnoho velikých darů (*multa et magna ferentes dona*).¹⁸⁶ Příkladů bychom našli více, ale myslím, že tyto postačí pro ilustraci faktu, že kdo chtěl něčeho u mocných dokázat, nesměl přijít s prázdnou.

6.5 Čas a plánování cest

S přípravami souvisí i časová náročnost cestování. Pokud někdo plánoval setkání většího počtu lidí, musel vyslat posly se zprávou o přesném termínu dlouho dopředu, aby všem zúčastněným poskytl dostatek času na cestu. Jak moc dopředu bylo třeba posly vyslat, záleželo na několika faktorech. Patřila mezi ně vzdálenost daného místa od sídla pozvaných, ale i množství hostů – pokud jich bylo více a z různých končin, nezbývalo než stanovenou lhůtu ještě prodloužit. Různorodost časových nároků si ukážeme na konkrétních událostech.

Jindřich V. odeslal 6. dubna 1124 listy všem knížatům a biskupům římské říše a požadoval, aby se 4. května dostavili na sjezd v Bamberce. Na přípravu a následující cestu

¹⁸² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/8, MGH SRG NS 2, s. 168: „...*caritativa premiserat donaria tam cesari quam eius satrapis...*“

¹⁸³ Tamtéž, s. 169.

¹⁸⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/38, MGH SRG NS 2, s. 211: „...*pro sui magnitudine humane crederentur sufficere cupiditati.*“

¹⁸⁵ Tamtéž, s. 210.

¹⁸⁶ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 223.

měli tedy v nejlepším případě o něco méně než měsíc, ale počítáme-li s časem nutným pro doručení listů, lhůta se ještě zkrátila. Pozvaní museli zareagovat poměrně rychle.¹⁸⁷ Lothar III. pověřil münsterského biskupa předáním zprávy papeži a všem obyvatelům Říma o svém úmyslu přijít za pět měsíců i s vojskem do Věčného města. Biskup sice své poslání nesplnil, ale přesto je zpráva zajímavá právě tím, že zmiňuje, s jakým předstihem bylo třeba oznamovat cestovní plány v případě náročných výprav na velké vzdálenosti.¹⁸⁸

Jedny z nejdelších příprav jsou spojeny s druhým ekumenickým koncilem v Lyonu pořádaným roku 1274. Papež Řehoř X. odeslal evropským prelátům pozvánky doplněné o program koncilu již v roce 1272, tedy s dvouletým předstihem. Cílem nebylo jen zaručit, že všichni pozvaní skutečně dorazí, papeže zajímal i jejich názor na program a potřeboval kurii zajistit dostatek času pro zpracování všech podnětů. Místo koncilu (Lyon) bylo zvoleno roku 1273, až tehdy mohly začít samotné přípravy na cestu. Celkový počet účastníků je odhadován na dva tisíce duchovních, mezi nimiž nechyběli ani zástupci z Českých zemí; olomoucký biskup Bruno byl dokonce autorem jednoho z přípravných textů. O velikosti koncilu vypovídá i fakt, že během něj mělo zemřít sto šedesát kardinálů, arcibiskupů, biskupů a opatů, mezi nimi i Tomáš Akvinský, jenž však zemřel již cestou.¹⁸⁹ Dva roky příprav (z toho rok na naplánování a realizaci cesty) se po zvážení všech okolností zdají být zcela adekvátní a odpovídající středověké dopravní situaci. Také není divu, že české prameny obsahují o koncilu zmínky, ačkoliv s chybnou datací (v *Letopisech českých* je uveden rok 1275).¹⁹⁰

Včasné plánování doprovázelo i některá mocenská rozhodnutí. Římský císař Lothar roku 1135 povolal na svůj dvůr českého a polského knížete, Soběslava I. a Boleslava III. Křivoústého, za účelem ukončení jejich vzájemných rozepří. Císař stranil českému knížeti a po četných poslech vyzýval „svého kmotra a nejměnějšího přítele říše Soběslava“ (*compatrem suum Sobieslaum et fidelissimum regni fautorem*), aby dorazil dříve než Boleslav. Poslové jej museli nalézt na cestě, to se jim také podařilo. Soběslav dorazil první a měl možnost Lotharovi poradit, jak se chovat k polskému knížeti. Ve vyjednávání pak zastával silnější pozici, a ačkoliv nebylo dosaženo míru, ale jen ke zmírnění napětí, ukazuje se, že hustá síť poslů a dobrá organizace cestovních aktivit, přinášely výhody.¹⁹¹

¹⁸⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/55, MGH SRG NS 2, s. 228-229.

¹⁸⁸ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 212.

¹⁸⁹ LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*, s. 74-79.

¹⁹⁰ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 301.

¹⁹¹ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 222-223.

6.6 Loučení

Před samotným začátkem cesty se lidé loučili se svými blízkými. Bohužel o podobách loučení nemáme téměř žádné zprávy, přesto můžeme předpokládat, že k němu docházelo. Tak například odjezd na válečné tažení doprovázely dojemné výjevy, o nichž nás informuje Vincencius: „*Přemnohé paní, které své muže vroucně milovaly, [...] volaly je plačky nazpátek a jakoby jim tajně chtěly něco říct, sladké jim dávaly polibky...*“¹⁹² Muži dávali sbohem i svým potomkům a celou událost doprovázelo mnoho pláče. Loučení muselo být o to těžší, že neexistoval způsob, jak zůstat s blízkými v kontaktu po dlouhé měsíce nepřítomnosti.

V případě vojenských tažení někteří odloučení vyřešili tím, že manželky vzali s sebou (jako Konrád III. a Ludvík VII. Francouzský během druhé křížové výpravy), jiní smutek zaháněli společností nevěstek, které putovaly snad s každou armádou. Vždy však k nelibosti církevních autorů, kteří události glosovali.¹⁹³ Vzhledem k torzovitosti pramenů však nemáme možnost odhalit, jakým způsobem smutek zaháněli obyčejní poutníci, ženy či mniši. Spokojit se musíme jen se střípky informací, které přesto podhalují alespoň část středověké skutečnosti.

* * *

Celou kapitolu nejlépe zakončíme lehkou nadsázkou. V mytických dobách nebylo nutné vynakládat na cestovní přípravy žádné úsilí. Celá záležitost byla odbyta rychle a jednoduše, jen se podívejme na Dalimilovo líčení počátku výpravy praotce Čecha do naší drahé země. Výjimečně využijeme českého přebásněného překladu, který dodá tolik potřebné poetično a nijak výrazně se neliší od staročeského originálu: „*Dědky na ramena vzali, / sborně vydali se k dáli, / přešli přes nejednu horu, / došli k velikému boru, /...*“¹⁹⁴ I tak jednoduché mohlo cestování být...

¹⁹² *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 428: „*Plurime domicelle, quae uiros suos diligebant tenerrime, [...] eos cum fletu reuocant et eis quasi aliquid secreta locutione eis dulcia figunt oscula...*“

¹⁹³ Tamtéž, s. 418.

¹⁹⁴ DALIMIL. *Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha, Svoboda, 1977, s. 12.

7. Překážky a jejich překonávání

Přípravy na cestu byly dokonány a konečně nastal čas vyrazit. Ale než vykročíme na další dalekou pouť, měli bychom se seznámit s překážkami, které nás jistě čekají. A co je ještě důležitější, měli bychom vědět, jak je překonat. Jinak nikam nedojdeme.

7.1 Vodní toky

Největší překážkou byly vodní toky. Je tomu tak zejména proto, že nebylo možné obejít, ale i jejich samotný přechod provázely obtíže. Meandrující řeky s množstvím slepých ramen navíc obklopovaly písčité a jílovité nivy a měkký podmáčený terén byl téměř neschůdný. Námaha spojená s překonáním řeky tedy nekončila na břehu, ale pokračovala několik dalších (v nejhorších případech i desítek) metrů.¹⁹⁵ V případě záplav byl pak přechod prakticky nemožný. O této realitě nás informuje i Kristiánova legenda, v níž se píše: „...voda tak vzrostla, že překročivši i břehy zatopila všechny louky; i nebylo naděje těm, kteří svaté tělo přiváželi, mimo smrt.“¹⁹⁶ A to před vozky stál jen potok Rokytnice... Není proto divu, že se lidé snažili přechody ulehčit a budovali brody, mosty, přívozy, případně zpevňovali okolní terén haťováním.

7.1.1 Brody

Po celý raný středověk tvořily brody nejčastější způsob překonání řek a potoků. Zároveň však bylo brodění jedním z nejnebezpečnějších momentů celé cesty. Uklouznutí na kameni skrytém pod hladinou mohlo vést k rychlé smrti, a dokonce i dnešní armádní příručky před broděním varují. Brody na velkých řekách bývaly uměle upravované, ale v důsledku budování přehrad a úprav říčních koryt se do současnosti téměř žádné nedochovaly. Výjimkami jsou například brody v Praze-Troji a v Kamýku nad Vltavou, kde je při nízkém stavu vody možné pozůstatky terénních úprav spatřit. Říční koryto bylo vyloženo velkými kameny, zpevněnými příčnými dřevěnými břevely. Brody na malých řekách se zachovaly častěji, některé jsou dodnes využívány, ačkoliv z jejich středověkého charakteru tolik nezůstalo.¹⁹⁷

¹⁹⁵ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 66-67; KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.*, s. 16-17.

¹⁹⁶ *Křesťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 221: „...aqua adeo excreuerat, ut eciam ripas superans prata omnia occuparet, et nihil preter mortem spei dabat corpus sanctum advehentibus.“

¹⁹⁷ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 63-66; KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 78.

Existovalo množství stálých, pevných brodů. V Čechách byl nejznámější pražský brod pod vsí Bubny.¹⁹⁸ Takové brody volili kupci převážející cenné zboží a lidé, kteří nikam nespěchali. Také k nim vedly velké cesty. Avšak podobně časté bylo *hledání brodů*, jak si ostatně všimli i další autoři zabývající se cestováním.¹⁹⁹ Slovní spojení musíme rozebrat podrobněji. Brod nebyl jen předem známým místem, kde je možné přejít vodní tok. Slovo *vadum* označuje jakékoliv místo, kde je možné řeku (či potok) překonat. Nejen chůzí mělkou vodou, jak si činnost představujeme dnes, ale i kombinací chůze a plavání. Hledání brodu většinou probíhalo v momentě krize, kdy bylo nutné dostat se na druhý břeh co nejrychleji. Tím, že našel brod, se proslavil rytíř Odolen, jehož příběh nejlépe ilustruje dobové chápání těchto improvizovaných přechodů.²⁰⁰

K události došlo během milánského tažení Vladislava II. a Fridricha Barbarossy a uděláme nejlépe, když dění představíme delší citací: „...*přišlo se k řece Addě nadmíru bystré, kde nebylo žádného brodu k přechodu, kdež jsme našli mosty stržené [...] Mezitím Odolen, syn Střížův, rytíř udatný, s dvěma bojovníky pokoušel se nalézt brod, a když ho nenalezl, vrhnul se doprostřed vln, ale jen jeden druh za ním následoval. Viděli jsme je uprostřed vln tak se kouletí, že tu chvíli zdálo se, jako by se točili oni na koních, tu chvíli zase koně nad nimi. Konečně s pomocí boží zdraví se přes řeku dostali; [...] To když bylo králi oznámeno, totiž že dva bojovníci našli brod a již proudící vlny přešli, nechalo se hodování...*“²⁰¹ A co dál? Vojsko v čele s Vladislavem se hrdinně vrhlo do vln a řeku překonalo, ačkoliv několik bojovníků při přechodu zahynulo.²⁰²

Momenty, kterých bychom si měli všimnout, jsem vyznačil tučně. Při prvním obhlédnutí situace vojsko shledalo, že se přes řeku žádný brod nevede. Udatný Odolen se brod pokoušel najít, ale žádný nenalezl. Neváhal však a s jedním druhem se vrhli do vln. Jakmile se jim podařilo řeku překonat, bylo králi oznámeno, že našli brod. Během krátké chvíle se tak místo bez brodu proměnilo v místo s brodem. A přesně tak byly přechody řek chápány, šlo

¹⁹⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/17, MGH SRG NS 2, s. 180; *Příběhy krále Wácslawa I.*, FRB II, s. 304.

¹⁹⁹ Např. KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 78

²⁰⁰ Dále budeme citovat text Vincenciův, ale hledání brodu se nachází i u Dalimila, doklad je zajímavý tím, že je napsán staročesky: *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1, s. 561: „...*Odolen z Chýš byl jim našel brod...*“

²⁰¹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 430: „...*uenitur ad Aduam flumen rapidissimum, nullo uado transmeabile, vbi pontes destructos inuenimus [...] Interea Odolen filius Ztris, miles strenuus, cum duobus militibus uadum inuenire pretemptat, quod non inueniens mediis fluctibus se committit uno tantum socio eum sequente, quos mediis fluctibus sic rotari uidimus, quod nunc ipsi super equos, nunc equi super eos rotari uidebantur; tandem deo eos adiuvante incolumes flumen transeunt [...] Hec dum regi referuntur, uidelicet duos milites uadum inuenisse et iam torrentes fluctus transiisse, abiciuntur tabule...*“

²⁰² Tamtéž, s. 430-431.

o úsek vodního toku, jenž se dal přejít; fyzické vlastnosti a úpravy místa nebyly tak důležité. Stačilo jen dokázat, že je přechod možný. Tuto skutečnost krásně odráží i výše citovaný text, ve kterém v několika řádcích dochází k totální proměně okolní reality.

Někdy k hledání brodu ani nedošlo. Vladislav I. pronesl tak plamennou řeč, že vojáci „*již nehledali brodů, nýbrž bez řádu vyskočili a plavali přes vodu, přáli si umřít za vlast.*“²⁰³ Oba příklady však spojuje namáhavost a nebezpečnost brodění. Námaha byla tak veliká, že pokud byli lidé unaveni, ani se o přechod nepokoušeli. A pokud se přeci jenom odhodlali, hrozilo jim utonutí, jak ostatně dokládají zprávy z pramenů.²⁰⁴ Ta nejvýmluvnější z nich si zaslouží přímou citaci: „*někteří [...] se sami vrhli do řeky Moravy, protože zápas bitvy se sváděl u této řeky, a hned se utopili.*“²⁰⁵

7.1.2 Schopnost plavat

Vyvstává tedy otázka, zda lidé ve středověku uměli plavat.²⁰⁶ Jak už to u bádání o středověku bývá, pracují se stejnými prameny různí historici a jejich interpretace se liší. „*Plavce ve středověku najdeme, ale všimněme si, že jejich umění je legendisty i kronikáři připomínáno – nejednalo se tedy o samozřejmost,*“ píše Tomáš Klimek.²⁰⁷ Tvrzení vychází z několika zpráv, mezi nimiž je zastoupena Brunova legenda popisující schopnost římského krále Oty plavat,²⁰⁸ výše zmíněné přeplavání řeky vojskem Vladislava I.,²⁰⁹ *Legenda o blahoslaveném Hroznatovi* s příběhem o plavcích, kteří zachránili tonoucího Hroznatu z řeky Visly²¹⁰ a Kosmova historika o Vilémovi, jehož do řeky shodil biskup Gebhard a zachránila jej

²⁰³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/36, MGH SRG NS 2, s. 208: „...iam non querunt vada, sed sine ordine prosiliunt et transnatant aquam, optant mori pro patria.“

²⁰⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/35, MGH SRG NS 2, s. 207; *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 207; *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 430-431.

²⁰⁵ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 331: „Nonnulli [...] se ipsos praecipitaverunt in flumen Moravam, quia circa ipsum fluvium conflictus pugnae gerebatur, et mox suffocati sunt.“

²⁰⁶ Odpovědět bychom mohli jednoduše ano a vycházet z faktu, že Karel Veliký miloval plavání a v Cáchách s ním plaval celý dvůr (Einhardi Vita Karoli Magni [22]. *The Latin Library* [online]. [cit. 2021-5-31]. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ein.html>), ale zkusme se podívat na prameny k českým dějinám.

²⁰⁷ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 77. Ke stejným závěrům dochází i ve své předchozí publikaci: KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.*, s. 27.

²⁰⁸ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 272.

²⁰⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/36, MGH SRG NS 2, s. 208; Klimek mylně spojuje událost s Vladislavem II., jenž by roku 1110 těžko mohl vést vojsko, když nejspíš ani nebyl na světě, a pokud náhodou ano, tak mu nemohl být ani rok. Nehledě na to, že o jeho vládě Kosmas ani psát nemohl... (KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 77: „Na druhé straně máme zprávy o tom, že přes řeku Cidlinu plavali (transnatant) rytíři **Vladislava II.** bojujícího...“).

²¹⁰ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 379.

jedině schopnost plavat.²¹¹ Podívejme se nyní na zmínky podrobněji a přidejme další, které snad otázku zodpoví mnohem lépe.

Kronikáři zpravidla schopnost plavat připomínají v případech, kdy se hodí do celého příběhu. Kosmas popisuje, jak si nově zvolený biskup Gebhard během náročné cesty domů krátil dlouhou chvíli. Celé vyprávění má humorný, až sarkastický podtext. Ostatně to může čtenář posoudit sám: „*když jeho [biskupův] bojovník Vilém seděl na břehu, maje nohy spuštěny v řečišti, potajmu přistoupil k němu zezadu nový biskup a netušice, že se na to místě skrývá hluboká voda, strčil jej do vln Rýna se slovy: ‚Znovu tě křtím, Viléme.‘ Ten, zůstav dlouho ponořen, konečně se vynořil, hlavou kroutě a do vln máchaje, řekl: ‚Tak-li křtíš, velmi blázníš, biskupe.‘ A kdyby ten nebyl uměl dobře plavati, byl by býval jedním dnem biskupství nabyt i pozbyl biskup Gebhard.*“²¹² Zmínka o schopnosti plavat je téměř škodolibá, Kosmas ji nezařadil proto, že by se jednalo o výjimečné nadání, ale protože mu umožnila dobře uzavřít vyprávění.

V případě Vladislava pak bylo hlavním cílem textu a použitých slovních obrátů zdůraznit to, že vojsko nevyužilo brodu a zachovalo se nadmíru statečně. Jistě, hrozilo jim nebezpečí, ale člověk zpravidla neplave v plné zbroji a v rozbouřené řece. I ten nejlepší plavec by měl problémy. Hroznatova legenda pracuje se zázrakem, který je podmíněn tím, že byl mladý Hroznata pod vodou nesmírně dlouhou dobu a přežil jediné díky zásahu Panny Marie. V textu tedy nebylo možné povolat plavce ihned, jinak by zázrak nedával smysl. A Bruno zkrátka jen zmiňuje, že uměl Ota plavat. Nic víc.

Je však možné otázku posunout dál a vyřešit? Myslím, že ano. Kosmas se o plavání zmiňuje ve dvou dalších případech, obě zmínky ale popisují tutéž událost, jen s časovým odstupem. Kníže Břetislav, syn Vratislavův, se během cesty ve velikém parnu zastavil u jakési řeky (*quoddam flumen*) a rozhodl se, rozpálen horkem, zchladit plaváním. Záhy k němu promluvil předák Aleš: „*Neplaveš tu ve své Vltavě nebo Ohři, neotálej...*“²¹³ Obával se útoku nepřátel, ale mladý kníže na jeho rady nedbal. Ukázalo se, že to byla chyba. Na skupinu zaútočili Sasové a mnohé pobili.²¹⁴ Později Břetislavovy neopatrnosti využil vilik Zderad

²¹¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/25, MGH SRG NS 2, s. 118.

²¹² Tamtéž: „...*quidam suus miles Willehalmus super ripam sederet demissis pedibus in alveum, accessit retro clam novus episcopus et nesciens, quod ibi lateret profunda aqua, deiecit eum in Reni fleunta dicens: ‚Denuo te baptizo, Willehalme.‘ Qui diu submersus, tandem emersus caput rotando et undas captando dixit: ‚Si sic baptizas, valde deliras, episcopo.‘ Hic nisi bene natare scisset, una die et sumpsisset episcopium et amisisset presul Gebhardus.*“

²¹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/39, MGH SRG NS 2, s. 142: „*Non hic [...] in Wlitava aut in Ogra tua natas. Tolle moras...*“

²¹⁴ Tamtéž, s. 142-143.

(*Zderad villicus*) a Vratislavovi navrhl, aby si jeho syn, jenž si rád hraje a koupá se v řece (*ludit in flumine et natat*), postavil stany podél řeky u hradu Brna, čímž se dopustil urážky a připomněl Břetislavovo selhání.²¹⁵ Zderadovi se jeho slova vymstila, byl Břetislavovými druhy zabit.²¹⁶ Událost zařadil do své kroniky i Dalimil, Zderada sice mylně umístil již do Saska, ale důležitější je, co psal o plavání: „*Kúpeš se v nepřátelských vodách, / mniš se kúpe u Vltavě?*“²¹⁷

Zamysleme se nad tím, jaké momenty jsou v mysli obou kronikářů nebezpečné. Není to plavání, jsou to nepřátelé. Kosmas, jenž byl časově nejbližší dění, se nestrachuje, že se mladý kníže utopí, o schopnosti plavat nebylo totiž pochyb. Dokonce považuje za nutné dodat, že nebezpečí hrozí proto, že Břetislav neplave ve Vltavě nebo Ohři. Muselo se tedy jednat o běžný jev. Lidé se v letních měsících koupali v českých řekách, dokonce si v nich i hráli. Nemůžeme tedy mluvit o nějakém všeobjímajícím strachu z vody a neschopnosti plavat. Dalimil, jenž příběh zcela zřejmě přejímá, potvrzuje totéž. Po téměř dvou stoletích od vzniku Kosmova letopisu stále dává smysl to, že řeky jsou plné koupajících se lidí a plavání je nebezpečné proto, že válečník není připraven k boji, ne proto, že by to lidé neuměli. Slova „*domníváš se, že se koupeš ve Vltavě*“ hovoří za vše.

Jsem tedy přesvědčen, že schopnost plavat nebyla ve středověku ojedinělá. Zmínky o utonutí jednoduše vysvětlíme tím, že se vztahují ke specifickým situacím, jak je naznačeno již výše. Topili se vojáci v plné zbroji, případně v divoké řece, kde hrozí smrt i dnešním plavcům. Ne náhodou si vodáci oblékají plovací vesty. K neblahému osudu mohlo přispívat i počasí, pád do ledové vody je značným šokem, který tělo paralyzuje. Neznamená to však, že by poutníci na přechod rozvodněné řeky nehleděli s obavami. Plavání pro zábavu se značně liší od situace, kdy plně oděný člověk nesoucí zavazadla musí přebrodit vodní tok.

7.1.3 Přívozy

Tam, kde byla voda hluboká a neprůchozí mohl přechod usnadnit přívoz. Opět si ho nemůžeme představovat jako nějakou fixní službu, ačkoliv i takové přívozy existovaly. Vlastnictví lodí bylo poměrně běžnou záležitostí, neobešli se bez nich rybáři ani lidé bydlící blízko vodních toků. Ten, kdo chtěl překonat řeku, se mohl domluvit s majitelem lodi a za menší poplatek se nechat na druhý břeh převézt. Neznamenal to však, že by lodník byl stálým

²¹⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/43, MGH SRG NS 2, s. 149.

²¹⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/44, MGH SRG NS 2, s. 150-151.

²¹⁷ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1, s. 594.

převozníkem.²¹⁸ Tak se dostali z Itálie čeští vojáci, kteří se přeplavili přes Komské jezero za plaveckou mzdu (*mercede nautica*).²¹⁹ I přívozy byly nebezpečné, při přetížení lodi hrozilo převrhnutí. Nehody spojené s plavbou sice v našich pramenech doloženy nemáme, neznamená to však, že by se nikdy neděly.²²⁰

7.1.4 Mosty

Nejlepším řešením byly tedy mosty. Nejenže jsou fyzickou spojnicí dvou vzdálených břehů, ale tvoří i symbol. Most propojuje oddělené komunity, činí překážku irelevantní, spojuje lidi v jedno společenství. Symbolickou i faktickou spojnicí Prahy a přeneseně celých Českých zemí byl již od středověku Karlův most.²²¹ Jak tomu ale bylo před rokem 1357? Od druhé poloviny 12. století spojoval pražské břehy kamenný most Juditin, který Vincencius označil za císařské dílo (*opus imperiale*).²²² Ale již v 10. století stál v Praze jiný most, dřevěný, přesto stále plnící i svou symbolickou funkci. Jeho existence si všiml Dušan Třeštík a doložen je poprvé v Kristiánově legendě ve spojitosti se zázrakem přenesení těla svatého Václava, který si rozebereme podrobněji.²²³ Nejprve však dodejme, že se o témže mostu zmiňuje i Kosmas v souvislosti s povodní roku 1118, jež byla tak veliká a neobvyklá, že voda sahala deset loktů nad řečený most.²²⁴

Nyní ke Kristiánovi. Když se vozkové se vzácným nákladem dostali na dohled od Pražského hradu, našli u Vltavy most rozlomený (*pontem fractum reperientes*). Začali naříkat, jelikož kníže Boleslav přísahal, že je dá setnout, pokud nedorazí do svítání. Nevěděli, co si počít, unavení nočním pochodem nebyli schopni tělo zvednout a přenést na ramenou. V tom se však stal zázrak, tělo pozbylo veškeré váhy a vozkové Václava přes stržený most snadno přenesli.²²⁵ Umožnila jim to konstrukce mostu, kterou Slované dokonale ovládali. Do dna řeky byly vbity dřevěné kůly, které spojovala prkna. Výsledkem byl pevný most, po němž jezdily i vozy. Když došlo k povodni, nebyl zničen celý, jako by se stalo s mostem kamenným. Voda odplavila některá prkna, ale s trochou opatrnosti byl most stále schůdný.

²¹⁸ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 217-219; KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 79-80.

²¹⁹ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 470.

²²⁰ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 172-174.

²²¹ TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha: NLN, 2005, s. 286-287.

²²² *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 408.

²²³ TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, s. 289-292.

²²⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/44, MGH SRG NS 2, s. 219.

²²⁵ *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 221.

Zázrak, který popsal Kristián, nespočíval v opravě strženého mostu, ale v odlehčení Václavova těla. Cesta byla totiž schůdná jedině pro pěší, vůz by polorozpadlý most přes velkou řeku nepřešel.²²⁶

Dřevěné mosty měly také ohromnou výhodu v tom, že je bylo možné přímo na místě opravovat, a to s využitím lokálních materiálů a základního nářadí. Jednalo se o zcela běžnou a v pramenech často zmiňovanou praxi. Vraťme se k václavským legendám, konkrétně k té Gumpoldově. Již víme, že se vozkové ocitli před rozvodněným potokem (nikoliv před Vltavou) a strženým mostem. Netušili – vím, že se opakují, ale s dobrým důvodem, co si počít. Naštěstí došlo k zázraku a vůz se sám ocitl na druhé straně. Ještě předtím však Gumpold vysvětlil, že nebylo možné nalézt dřevo na opravu mostu. Kdyby to nezmínil, nedával by zázrak soudobým čtenářům smysl. Prkna položená přes malý potok by v tomto případě posloužila i vozu.²²⁷ Stejně uvažoval i Kristián, jenž dokonce použil slova *potůček (rivulum)*²²⁸ a nechal vozky namáhat se neúspěšnou a ve výsledku zbytečnou snahou nějaký most zřídit.²²⁹

Máme však i zprávy, jež hovoří o opravách, které se skutečně staly. Nejpodrobnější se týká stržených mostů přes řeku Addu. Odolenův brod nebyl ani bezpečný ani vhodný pro celé vojsko a jediným řešením bylo mosty opravit. Veškeré síly se nejprve upnuly k mostu císařovu (*pons imperatoris*), z obou stran řeky snášeli vojáci trámy potřebné k jeho opravě a během dvou dnů bylo hotovo, císař mohl s celým vojskem řeku přejít. Čechové pro svou vlastní potřebu opravili jiný most, ale kvůli vlastní nedočkavosti jej přetížili a část vojska zahynula ve vlnách. Most se však nerozpadl celý a biskup Daniel mohl opatrně přejít na druhou stranu, což jen dokládá poznatky o konstrukci dřevěných mostů. Zpravidla se nezhroutily celé, propadly se jen některé jejich části.²³⁰

Vidíme však, že ani překonání vody po mostě nebylo prosto nebezpečí. Nehodu mohl způsobit špatný technický stav²³¹ nebo přetížení, ale stávalo se, že byl most využit ve válečné strategii. Past spočívala v tom, že byl most naříznut jen tolik, aby stále držel, ale jakmile na něj vešli nepřátelští vojáci, zřítel se. Osudné se to stalo prchajícím Polákům z Pražského hradu,²³²

²²⁶ TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, s. 290-291.

²²⁷ *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 162: „*Pons iam factus undosa transgressione dissipatur; ligna ad eius reparationem non inveniuntur.*“

²²⁸ *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 220.

²²⁹ Tamtéž, s. 221: „*Simul et laborant, ut pons qualiscunque fabricaretur.*“

²³⁰ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 431-432.

²³¹ Během jízdy přes most upadl z koně rakouský vévoda, zlomil si nohu a brzy nato zemřel: *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 471.

²³² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/36, MGH SRG NS 2, s. 64: „*Fugientesque nonnulli precipitantur de ponte, quia pons erat interruptus ad insidias hostibus...*“

nebo třeba lidem Přemysla Otakara II. na válečném tažení do Bavor.²³³ Velmi kuriózní nehoda se stala rytíři Pertoldovi, jenž jel na koni po Juditině mostě, a když se přiblížil k věži, hnuli krkavci kamenem na jejím vrcholu, kámen spadl Pertoldovi přímo na hlavu a rytíř na místě zemřel.²³⁴ Zdá se, že tato poslední nehoda souvisí s mosty jen náhodou, kámen přeci mohl spadnout kdekoliv, ale ve skutečnosti nám prozrazuje další důležitý aspekt.

Mosty představovaly důležitý strategický bod, jejich ovládnutí mohlo předznamenat vítěznou bitvu. Proto byly opevnovány, na obou koncích stály věže s bránami,²³⁵ čehož si ostatně všimne každý, kdo navštíví například Karlův most. Most přes Tiberu měl železná vrata i ve svém středu a ve válečné taktice byl tak důležitý, že Lateránští raději vrata zavřeli, jakmile se jim dostali vojáci Fridricha Barbarossy nadosah a obětovali část vlastních lidí.²³⁶ Ve věžích také vznikala vězení.²³⁷ Kromě vojenského však měly mosty i náboženský význam. Stavěly se na nich kaple a v jejich blízkosti vznikaly špitály.²³⁸

Zmínit musíme i velice specifický druh mostů – mosty pontonové, které jsou tvořeny ukotvenými a navzájem propojenými loděmi.²³⁹ Využití této techniky velice dobře ovládal Přemysl Otakar II., jenž s celým vojskem tímto způsobem dvakrát přešel Dunaj.²⁴⁰ Lodní most našel uplatnění i během italského tažení Fridricha Barbarossy, tentokrát přes řeku Adíži.²⁴¹

Jak moc běžné byly mosty? Zdá se, že méně než brody a přívozy, které byly po celé přemyslovské období využívány o něco častěji. Zároveň však existovalo velké množství dřevěných mostů, které nemáme nikde doložené. Jejich stavba nebyla náročná, ale bylo nutné je pravidelně udržovat. To je také důvod, proč se žádný stojící středověký dřevěný most do dnešních dnů nezachoval.²⁴²

Ještě jeden doklad však hovoří o jejich častém výskytu. Je jím Saské zrcadlo (*Sachsenspiegel*), středověká právní kniha, která mimo jiné upravuje i provoz na mostech. Vůz

²³³ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 2, s. 373-374: „...a v Cindorfu most Bavoři podrúbichu / tak, jakž ledva stromieše / a div že neletieše. / [...] Když české vojsko toho města dojde / a když po mostu pojide, / most se s nimi propade / a mnoho dobrých v řeku upade.“

²³⁴ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 287.

²³⁵ Tamtéž, s. 290.

²³⁶ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 422-423.

²³⁷ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 288-289.

²³⁸ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 223.

²³⁹ Tamtéž, s. 225.

²⁴⁰ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 320: „[pons] super naves magnas artificiose fabricavit.“

²⁴¹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 429: „...ponte super Attasim flumen nauibus facto...“

²⁴² BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 221-222.

měl vždy umožnit, aby ho chodec či jezdec na koni mohli předejít, a pokud se potkaly dva vozy, přednost měl ten, který byl na mostě první.²⁴³

Překonávání bažinatého terénu dále usnadňovaly hatě, tj. stezky v podmáčeném terénu zpevněné pomocí otepí a dřevěných trámů.²⁴⁴ Po mostu z hatí dlouhém dvě míle do Čech přišel Ibrahím ibn Jákub a podle velkého mostu (či hatě, jednotliví autoři se v interpretacích rozcházejí) pod Hněvínem dostalo své jméno město Most. Bylo by lákavé propojit Ibrahímovu cestu s Kosmovou zprávou o saském vévodovi Ekkehardovi, jenž se zastavil „*u mostu Hněvínu, vedle řeky Bíliny*“,²⁴⁵ ale zřejmě to nikdy nebude možné.²⁴⁶

7.2 Hory a pohoří

Již bylo zmíněno, že hory tvoří a tvořily přirozenou hranici Českých zemí. Zároveň celou zemi ochraňovaly, protože byly obtížně překonatelné. Na první pohled se zdá, že to umožňovala jejich výška, ale to je spíše charakteristika jiných evropských hor, zejména Alp. Česká hraniční pohoří měla jinou strategickou výhodu – byla pokryta hustými, neprostupnými lesy, v nichž se nacházely další obtížně překonatelné úseky cesty. Jsou to záseky, někdy též označované slovem přeseky. Jednalo se o speciálně upravené pásy lesa, kde se jednotlivé stromy seřezávaly v různých výškách a větve se následně splétaly v jakousi živou hradbu, která měla chránit hranice. Přesto je bylo možné obejít a hranice nebyla zcela neprostupná. Obvykle se však k jejímu přechodu využívaly zemské brány situované v průsmycích. Zemské brány byly střežené a v případě hrozícího nebezpečí lehce hájitelné.²⁴⁷

Výška hor, kterou si s překážkou na cestě spojíme především, tedy stála až na druhém místě. Dvojnásob to platí v kontextu vnitrozemí Čech a Moravy, kde nepředstavovala pohoří zdaleka takový problém, jak by se mohlo zdát. Na rozdíl od vodních toků je bylo snadné obejít, jelikož rozloha hor a pohoří uvnitř země není nijak velká. Pokud to nebylo možné, nesetkal se chodec ani jezdec na koni se závažnějšími potížemi, jedině vozová doprava musela ke strmým úsekům přistupovat obezřetně. A ačkoliv se staré cesty snažily vyhýbat převýšení, volili jejich

²⁴³ Tamtéž, s. 222.

²⁴⁴ Vzhledem k nejednoznačnému významu slova *pons*, které mohlo označovat jako most, tak v některých případech i hatě je tento způsob úpravy terénu zařazen do této podkapitoly.

²⁴⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/11, MGH SRG NS 2, s. 97: „...*ad pontem Gnevin iuxta fluvium Belinam*...“

²⁴⁶ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 222;

ŽEMLIČKA, Josef. *Česká krajina ve středověké transformaci*, s. 13.

²⁴⁷ MARKOVÁ, Markéta. Hranice přemyslovského státu. In: *Přemyslovci: budování českého státu*, s. 483.

stavitelé raději trasu vedoucí přes kopec než přes nebezpečný úsek řeky či podmáčeného území.²⁴⁸

Jinak situace vypadala při přechodu Alp. Ne nadarmo říšští panovníci neustále bojovali o kontrolu všech ovládaných území. Jako by se kulturní odlišnosti Itálie a zbytku Svaté říše římské manifestovaly a zhmotňovaly právě v Alpách. Obtížně překonatelná geografická překážka rozdělovala Evropu na dvě části, a to symbolicky i z čistě praktického hlediska.

Bruno Alpy označil za hory „*tyčící se k mrakům*“ (*Alpium nubila tranans*),²⁴⁹ přičemž se nejspíš inspiroval Einhardovým životopisem Karla Velikého, kde jsou Alpy popsány velmi podobně. Během tažení proti Langobardům museli Frankové v Alpách překonat „*skály tyčící se k nebesům*...“²⁵⁰ Jan Canaparius pak Alpy spojil se sněhem.²⁵¹ Ani jeden z Vojtěchových legendistů se však nad jejich překonáním nijak nepozastavoval, zmínky jsou jen povšechné, jejich hlavním účelem bylo zařadit celý příběh do kontextu. Námaha spojená s výškou Alp byla zřejmě ve vyšších kruzích obecně známá, nebylo tedy třeba útrapy podrobně popisovat.

Sám svatý Vojtěch Alpy během svých cest překonával opakovaně. Poprvé na cestě do Verony, kde přijal investituru, přičemž Kosmas v tomto případě ani nepovažoval za důležité Alpy zmínit.²⁵² Vojtěch následně putoval dvakrát do Říma. Alpy musel přejít znovu, když se odebral na poutní cestu do Francie (právě zde označil Bruno Alpy za *oblakotyčné*).²⁵³ Vojtěch však nebyl jediný, kdo se vydával do Itálie.²⁵⁴ Překonat Alpy musel nesmírný počet posílů, do Verony k Jindřichu V. cestovali přes „*bavorské Alpy*“ (*transiens Bawarie Alpes*) bojovníci Vladislava I.²⁵⁵ a Jarloch celou situaci shrnul slovy „*dostavše se přes Alpy cestou nadmíru obtížnou našli císaře*...“²⁵⁶ A ačkoliv označil cestu za obtížnou, nijak podrobně ji nerozebíral, jelikož to nepovažoval za nutné.

Cestu přes Alpy, podobně jako u českých hor, samozřejmě usnadňovaly průsmyky. Jedním z nejdůležitějších a dodnes v podstatě nezastupitelným je Brennerský průsmyk.

²⁴⁸ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 48-49; KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.*, s. 15-16; KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 100-101.

²⁴⁹ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 286.

²⁵⁰ Einhardi Vita Karoli Magni [6]. *The Latin Library* [online]. [cit. 2021-5-30]. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ein.html>: „...*eminentes in caelum scopuli*...“

²⁵¹ *Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 254.

²⁵² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/26, MGH SRG NS 2, s. 47.

²⁵³ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 286.

²⁵⁴ O všech Vojtěchových cestách souhrnně SEIBT, Ferdinand. *Cesty svatého Vojtěcha*. In: BOBKOVÁ, Lenka a Michaela HRUBÁ. *Cesty a cestování v životě společnosti: [sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1997, s. 25-38.

²⁵⁵ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/38, MGH SRG NS 2, s. 210.

²⁵⁶ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 469: „*Nam transalpinantes via nimis difficili invenerunt imperatorem*...“

Překonatelný byl i v zimě, a to díky své nízké výšce. Navíc zde již mezi lety 195 až 215 vybudovali Římané silnici, ale až do vrcholného středověku se jednalo o ojedinělý luxus. Silnice se v Alpách s pádem římské říše přestaly stavět a poutníci museli využívat stezek, jejichž trasa se měnila v podstatě s každou lavinou.²⁵⁷

Alpy však kromě problémů nabízely i skromné výhody, které mohly cestu usnadnit. Všude byl dostatek pitné vody a les sahající do vysokých poloh znamenal v případě letního putování vítaný stín. Ve vrcholném středověku se navíc v souvislosti se vzrůstající dopravou přesunula sídelní síť do vyšších poloh a obyvatelé hor poskytovali za úplatu poutníkům stravu a ubytování. Ti, co neobdělávali půdu, se živili jako nosiči a průvodci, jejichž pomoc mohla v nouzi přijít velmi vhod.²⁵⁸

²⁵⁷ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 188-192.

²⁵⁸ Tamtéž, s. 189-191.

8. Staré cesty

K hlubšímu poznání problematiky starých cest je nezbytná spolupráce historie a archeologie; jedině spojení terénního výzkumu a studia písemných pramenů dokáže poskytnout komplexní informace o tomto obsáhlém tématu. Bádání o starých cestách má dlouhou tradici, jeho počátky klademe do 18. století, kdy v centru zájmů badatelů stály římské silnice, ale již v 19. století zkoumali čeští historici polohu zemských stezek a bran, avšak téměř výlučně jen pomocí analýzy písemných pramenů. O staré cesty se také začala zajímat široká veřejnost, články o této problematice se objevovaly například v časopisu *Květy* a v *Ottově slovníku naučném* bylo starým cestám věnováno obsáhlé heslo. Od konce minulého století pak výzkum pokročil, z pracoven plných písemností se přesunul ven do terénu a důležitou roli získala archeologie.²⁵⁹ Vzhledem k tomu všemu je jasné, že o problematice starých cest lépe pojednají jiní – doporučit musím publikaci *Staré cesty v krajině středních Čech* – a my se v této kapitole dotkneme jen základů, jež jsou pro cestování nezbytné.

8.1 Podoba starých cest

České země měly na rozdíl od západní Evropy velkou nevýhodu – nemohly přímo čerpat z dědictví antického Říma, což se týkalo i otázky cestování. Neexistovaly zde totiž kameny vydlážděné římské silnice, jež svou kvalitou mnohonásobně převyšovaly všechny cesty vzniklé ve středověku a ve větší části novověku. Římané stavbu silnic ovládali skutečně dokonale, o čemž se může přesvědčit každý, kdo v Římě navštíví dosud dochované úseky slavné silnice Via Appia. Tam, kde to bylo možné, využívali lidé římské silnice i ve středověku, jinde se museli spokojit se zablácenými nevydlážděnými cestami, kterými se budeme dále zabývat.²⁶⁰

Trasa cest byla volena tak, aby vedla suchými vyvýšenými místy mimo údolí. Údolní cesty se objevují až v novověku a po celý středověk platí, že pokud musela cesta do údolí vstoupit, tak v co nejkratším úseku, zpravidla pouze pokud bylo nutné údolí překročit. Důvodem pro toto omezení byla především členitá morfologie údolní nivy, dále četné vodní toky a absence přirozených teras, jež by vystupovaly nad mokrý terén a umožňovaly pohodlné a bezpečné cestování. V novověku pak nebyl problém terén pomocí střílného prachu upravit

²⁵⁹ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 15-42.

²⁶⁰ Dále viz OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 49-50.

ve velkém měřítku a navézt vzniklou suť tam, kam bylo třeba. Podstatná však byla i délka cesty, která byla zkracována i za cenu nutnosti překonat hůře sjízdny úsek.²⁶¹

V průběhu bádání byla vymezena čtyři obecná pravidla, jimiž se vedení tras starých cest řídilo. První pravidlo, nazvané pravidlo přímé cesty, nepotřebuje (stejně jako další pravidla) podrobnější vysvětlení. Cesty byly vedeny přímo, samozřejmě s přihlédnutím k přírodním a majetkoprávním faktorům, které mohly trasu vychylovat. Následující tři pravidla zní takto: pravidlo suché trasy, pravidlo bezpečné trasy a pravidlo nejmenších nákladů. Jednotlivá pravidla nemohla fungovat osamoceně, v každém konkrétním případě docházelo ke kombinaci všech čtyř.²⁶²

Pokud se člověk seznámí s těmito pravidly, mnohem lépe v terénu staré cesty objeví. Ale jak vlastně vypadají? Správně bychom měli hovořit spíše o pozůstatcích starých cest, jelikož zachovalé středověké cesty jsou velice vzácné.²⁶³ Nejnápadnější jsou úvozy, které si se starými cestami spojí každý, kdo má o této problematice alespoň nějaké povědomí. Úvozy jsou cesty zahloubené (někdy až několik metrů) do okolního terénu. Vznikaly ve svažitém terénu²⁶⁴ působením vodní eroze a vozové dopravy. Na frekventované cestě byla v důsledku provozu nejprve zničena vegetace a poté došlo během dešťů k odplavování hlíny směrem dolů. Čím déle situace pokračovala, tím hůře sjízdnou se cesta stávala. Nakonec ji bylo třeba opustit a nahradit cestou novou, většinou hned vedle té staré. Takto vznikala široká úvozová pole, dodnes dobře patrná na snímcích laserového skenování krajiny, tzv. LiDARu.²⁶⁵

Staré úvozy je však možné spatřit i během procházky krajinou. Nejčastěji v lesích, kde nebyly zničeny orbou a scelováním polí během kolektivizace. Na polích se s úvozy setkáme již jen zřídka, a to ve dvou podobách. Může se jednat o dosud využívanou cestu, ale častějším případem je úvoz v podobě meze.²⁶⁶ Dodejme, že úvozy nejsou zdaleka jen záležitostí středověku, dodnes vznikají na neudržovaných polních cestách nové a komplikují lokální dopravu. Při pohledu na vymletou polní cestu po prudkém jarním dešti lépe pochopíme povzdych jednoho z Kosmových pokračovatelů o stavu cest, kterými se prohnala voda: „*cesty*

²⁶¹ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 48-49.

²⁶² Tamtéž, s. 79-80.

²⁶³ Zajímavou výjimkou je středověká cesta Budyňka, jejíž trasa zůstala dodnes téměř nezměněná. Navíc se jedná o cestu, která je dosud v některých úsecích využívána. Dále viz NOVÝ, Petr. *Budyňka – otisk středověké cesty v krajině Podřipska*. HG 46/2, 2020, s. 171-196.

²⁶⁴ V rovině se úvozy nevytvářely, jelikož se voda postupně vsakovala do podloží a nedocházelo tedy k erozi: BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 87.

²⁶⁵ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 83-91; KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 109.

²⁶⁶ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 96.

*veřejné a jiné silnice ve svém běhu vymlela a vyhloubila, jako by to byly příkopy kolem hradních zdí...*²⁶⁷

Specifickým typem cest jsou cesty sekané, které vznikaly vysekáváním do skal. Budovány byly především na místech důležitých komunikací, kde náročné úpravy terénu měly své opodstatnění, ale od vrcholného středověku se vyskytovaly i v okolí větších center. Výjimku tvoří cesty sekané v pískovcových skalách, kde byly do měkkého podloží zasekávány i cesty lokální. Zmínit můžeme například Sekanku – cestu vedoucí k zaniklému středověkému městečku ostrovského kláštera.²⁶⁸

Cesty lemovaly stromy, které v létě poskytovaly vítaný stín.²⁶⁹ Jeden z takových stromů dokonce známe jménem. Do našich bájných dějin vstoupil spolu s příběhem Durynka, jemuž kníže Neklan svěřil do výchovy sirotka po luckém knížeti Vlastislavovi. Durynk chlapce zavraždil, trestem mu byla smrt, přičemž zvolil oběšení na olši, která „*byla vedle cesty*“ (*iuxta viam erat*) a dokud nebyla poražena, nesla jméno „olše Durynkova“ (*alnus Durinci*).²⁷⁰ V případě špatného počasí a vichřice však stromy představovaly i nebezpečí, zejména během průchodu lesem. Hrozilo jejich vyvrácení a pád na procházejícího poutníka.²⁷¹ Nejednalo se však o časté nehody a výhody stromořadí jasně převyšovaly jakákoliv rizika.

Zajímavé je také to, že staré cesty většinou tvořily velmi široké pásy v krajině, a to nejen v případě úvozových polí. Nejednalo se o linii, jako je tomu dnes. Situace se začala měnit ve 13. století s postupující kolonizací a vzrůstající péčí o půdu, přesto si ale staré cesty svou šíří udržely až do novověku, kdy byly rozorány a proměněny v pole.²⁷² Samozřejmě existovaly i cesty úzké, ale na nich mohlo docházet k problémům. Zaznamenány máme především potíže, s nimiž se setkávaly velké skupiny lidí, například celá armáda. Během pokusu Oldřicha Brněnského zaútočit roku 1101 na knížete Bořivoje II. se jeho vojsko ocitlo v úzkých, a to doslova. Vojáci museli uprchnout před Bořivojovými lidmi, ale jediná volná cesta „*kudy se chodí přes hvozď k Habrům*“ (*qua itur trans silvam ad Gabr*) byla dle Kosmova vyprávění velmi úzká, a navíc procházela těsnou soutěskou. Vojáci se dali na útěk, zanechali na místě

²⁶⁷ *Wyprawowani o złých létech*, FRB II, s. 342: „*Vias publicas et alias stratas in decursu suo erasit et effodit tanquam fossata circa munitiones castrorum...*“

²⁶⁸ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 104-106. O městečku čtivě SMETÁNKA, Zdeněk. *Hledání zmizelého věku*, s. 47-75.

²⁶⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/27, MGH SRG NS 2, s. 196; *Život sv. Ivana*, FRB I, s. 118.

²⁷⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/13, MGH SRG NS 2, s. 29-32.

²⁷¹ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 230.

²⁷² BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 88; KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 108.

veškeré své věci a biskup frisinský ztratil svou cestovní kapli,²⁷³ tedy přenosný oltář umožňující duchovním slavit mši i během putování v případě, že nebyl nablízku žádný kostel.²⁷⁴ Průsmyk mohl být využit také k nastražení pasti.²⁷⁵ Ale i dva protijedoucí vozy by měly na úzkém místě s nastalou situací potíže, nemůžeme tedy výklad omezit jen na válečná tažení.

Podívejme se ještě na jednu odlišnost starých cest od našich silnic. Pozorný čtenář si jistě povšimne, že v předchozím odstavci byla cesta označena podle toho, kudy a kam vede. Nejedná se o žádnou zvláštnost, ani Kosmovu neznalost. Ve středověku naprostá většina cest neměla vlastní název. Ten byl nejčastěji nahrazen – jak si všiml Tomáš Klimek – popisem trasy cesty, tedy: *je to cesta, která vede z bodu A do bodu B, případně přes bod A* apod.²⁷⁶ Pro ilustraci nám poslouží ještě jeden příklad z Kosmovy kroniky: „*cesta, kudy se chodí do Netolic*“ (*via, qua itur ad Netolic*).²⁷⁷

To se může zdát matoucí, vždyť přeci existují středověké cesty, jejichž jména známe (například Jantarová cesta). Ve skutečnosti se však jedná o pozdější názvy vytvořené historiky, které fungují na stejném principu jako označení Přemyslovci, Slavníkovci a další. Nutno dodat, že v některých případech byl název středověkých cest konkrétnější, označení se mohlo odvíjet podle země, kam cesta směřovala, jindy podle obce, ale jen výjimečně měla cesta svůj vlastní název. Příkladem poslední zmíněné možnosti je cesta dnes známá jako Zlatá stezka, která ve středověku měla dokonce několik originálních jmen a jedním z nich bylo *Via Bohomerum*, tedy cesta Čechů.²⁷⁸

8.2 Práva, povinnosti a poplatky na starých cestách

Každý, kdo vyráží na pouť, by se měl by seznámit s tím, jaké povinnosti a poplatky jsou spojené s využitím místních i dálkových komunikací a jaký je jejich právní statut. My budeme následovat stejného příkladu a začneme otázkou práva, které mohlo v mnohém cestovatele omezovat, zejména tím, že ukládalo několik povinností. Zároveň však právo dbalo na to, aby měli všichni účastníci dopravy na cesty přístup a mohli je využívat.

Středověk rozlišoval *viae publicae* (cesty veřejné) a *viae privatae* (cesty soukromé). Pravidla provozu se na jednotlivých komunikacích lišila. Cestu veřejnou měl právo využívat

²⁷³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/15, MGH SRG NS 2, s. 178.

²⁷⁴ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 493.

²⁷⁵ *Mnich sázavský*, FRB II, s. 256.

²⁷⁶ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 110.

²⁷⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/18, MGH SRG NS 2, s. 182.

²⁷⁸ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 110-111.

každý a vlastník pozemku, kterým cesta procházela, nesměl provozu zabraňovat. Mohl vybírat mýto, zároveň však ručil za stav cesty a pokud došlo k nehodě, odpovídal za vzniklé škody. U soukromé cesty měl naopak její vlastník větší pravomoci, avšak oba typy cest byly pod jistou kontrolou panovníka. Privilegia jím vydaná (například v otázce osvobození od platby mýt) nebyla omezena jen na veřejné cesty.²⁷⁹

S panovnickou mocí souvisí i to, že pokud měl kníže či král silné postavení, byly cesty bezpečné a dobře spravované. V opačném případě cestám vládli lupiči a vlci a stav cest byl celkově neuspokojivý.²⁸⁰ Snad nejvýmluvněji je situace popsána ve *Zbraslavské kronice* v kontextu dění po smrti Přemysla Otakara II.: „*náhle se celá země stala pustou a neschůdnou [...] a zarůstající tráva přeměnila bezpečné cesty v pustinu.*“²⁸¹

Nyní se podrobněji podíváme na problematiku mýt a poplatků. Již bylo zmíněno, že vlastník území, kterým procházela veřejná cesta, mohl vybírat mýto. Nejednalo se však o jeho čistý příjem v dnešním slova smyslu. Výběrčí mýta zastával roli správce cesty (případně mostu, brodu...), vybrané peněžní prostředky sloužily k opravám, údržbě a zaplacení práce s tím spojené. Z mýtného neplynul nijak velký zisk a vybíraná částka musela odpovídat nákladům vydaným na správu cesty. Nebyla tedy nikterak vysoká a je třeba upravit původní představu o tom, že mýto bylo překážkou dopravě. Uspokojivý stav komunikací, umožněný výběrem poplatků, naopak dopravu usnadňoval.²⁸²

Do 13. století a vzniku měst bylo mýto vybíráno na místech, kde se doprava dala snadno kontrolovat, tedy u brodů, průsmyků a v pohraničí. Od 13. století se mýtnice začaly přesouvat do měst, kam byly směřovány i trasy cesty. Z části se jednalo o přirozenou proměnu – města jako centra obchodu lákala kupce, ale významnou roli v této proměně měl i panovník, který přeložení trasy prostě nařídil.²⁸³

Města získala i další práva, která ukládala cestujícím (především kupcům) jisté povinnosti. Nejznámější je právo mílové. Kupci, kteří se přiblížili na jednu míli od města (cca 11 kilometrů) museli ve městě zastavit a nabídnou své zboží k prodeji zdejším měšťanům. Ale nejen oni byli mílovým právem ovlivněni. Jeho dalším aspektem je to, že v okruhu jedné míle od města nesmějí být krčmy, zakázán byl rovněž prodej potravin. Pokud si tedy poutník

²⁷⁹ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 189-191.

²⁸⁰ Např. *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 300; *Příběhy krále Wácslawa I.*, FRB II, s. 303; *Wyprawowani o złých létech*, FRB II, s. 336.

²⁸¹ *Petra Žitavského kronika Zbraslavská*, FRB IV, s. 17: „*et subito tota terra facta deserta et invia [...] et gramina succrescencia certas vias in solitudine redegerunt.*“

²⁸² BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 189-193.

²⁸³ Tamtéž, s. 190.

chtěl odpočinout, musel do města. Dále to pak byla práva nuceného skladu a nucené cesty, která však úzce souvisela s právem mílovým a byla jen jakousi jeho obměnou.²⁸⁴

²⁸⁴ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 200-201; KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 354.

9. Náboženské poutě

Význam náboženských poutí ve středověku jsem již naznačil. Touha navštívit svatá místa, snaha zajistit odpuštění hříchů a nutnost pokání, žádost o uzdravení sebe či blízké osoby i jiné motivy uváděly do pohybu nespočet lidí. Čteme-li o zástupech poutníků na cestách do Jeruzaléma, Říma, Santiaga de Compostely, Tours, Prahy – ve výčtu bychom mohli pokračovat takřka donekonečna – nechtěně zapomínáme, že cílem poutí nebylo primárně dané místo, ale osoba svěťce s ním spojená. Poutníci toužili v Římě spatřit ostatky apoštolů Petra a Pavla, v Praze svatého Václava, v Tours svatého Martina, v Santiagu svatého Jakuba Většího a Jeruzalém, nejvýznamnější poutní místo středověku, je samozřejmě spojen s působením Ježíše Krista.²⁸⁵

Neméně důležitá však byla i cesta samotná. Vyjímala poutníka z jeho běžného prostředí a životního rytmu, zpravidla na dlouhou dobu. Poutník se tak ocitl v jakémsi časoprostorovém vakuu a v ideálním případě měl věnovat každý den rozjímání a modlitbě. Na samém začátku tak snad i činil, avšak s přibývajícím kilometry bylo stále těžší odolat pokušením, jež nabízela světská zábava. Zbožné úmysly, s nimiž se na pouť vydal, nikdy zcela nezmizely a v cíli stály opět na první místě, avšak jen málokdo dokázal strávit celou cestu jen ve společnosti vlastních myšlenek. Poutníci se sdružovali do větších skupin, nejen kvůli bezpečí, ale i proto, že cestu zpříjemňovala konverzace, zpěv a posezení v hostinci. Někteří z církevních otců, například svatý Jeroným, dokonce pouti zcela odmítali a poukazovali na to, že Bůh je přítomen v nás a není tedy třeba nikam chodit. Též varovali před možnými hříchy, jichž se poutník může cestou i na místě dopustit.²⁸⁶

Nicméně kritika fenomén poutí zastavit nedokázala a postupně začala ustupovat do pozadí, aby se opět plně projevila v období reformace.²⁸⁷ Středověcí poutníci tak čerpali z mnohých výhod, jež cestu činily příjemnější a snazší. Mohli doufat v pomoc a vřelé přijetí, které bylo motivováno křesťanským ideálem přijímat v pocestném Krista.²⁸⁸ Tato praxe se odráží i v našich pramenech. Někdy slouží k popisu zbožného chování svěťce – svatý Václav „*poutníky a cizince jako své příbuzné přijímal...*“²⁸⁹ Jindy je označení „*zbožný utěšitel chudých*

²⁸⁵ MIHOLA, Jiří. Na cestě do nebeského Jeruzaléma. In: MIHOLA, Jiří ed. *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích v evropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 7; OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha: Vyšehrad, 2002, s. 61.

²⁸⁶ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 32-33; s. 98-99.

²⁸⁷ Tamtéž, s. 37.

²⁸⁸ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 133-135.

²⁸⁹ *Křesťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 214: „*hospites et peregrinos proximos ut proprios excipiens...*“

a poutníků“ (*pauperum et peregrinorum pius consolator*) spojeno se světskou či duchovní osobou. Třikrát po sobě toto označení nacházíme v *Kronice Mnicha sázavského* ve spojení se smrtí člověka, jehož památku chtěl autor uctít. Prvním byl pražský biskup Menhart, druhým římský císař Lothar, třetím pak pražský biskup Jan.²⁹⁰ Zmínky ukazují, že přijímat poutníky bylo časté a také žádané.

Zároveň je třeba podotknout, že Mnich sázavský byl benediktinem. Benediktinským mnichům přijímání poutníků nařizovala řehole a péče o hosty byla součástí klášterního života.²⁹¹ Autor kroniky tedy tento ideál promítal i na ty, jejichž zbožnost chtěl vyzdvihnout. Neznamená to však, že by pomoc poutníkům byla *jen* ideálem, a že výše jmenovaní nikomu nepomáhali. Bylo tomu právě naopak.

S Benediktovou řeholí a poutěmi souvisí další požadavek kladený na mnichy. Hostům a poutníkům měli mniši po jejich příchodu do kláštera umýt nohy.²⁹² Úkol se však záhy ukázal být neproveditelný, cestujících bylo příliš mnoho a mniši by celé dny nedělali nic jiného. Proto byl počet takto obslužených poutníků omezen, nejčastěji podle počtu apoštolů na dvanáct. Také byly na tuto činnost vyhrazeny jen některé dny (obvykle jeden) v týdnu. Omezení se dále týkalo i sociálního postavení cestujících – od 9. století bylo mytí nohou určeno jen chudým, mocní měli možnost využít koupele.²⁹³

Umývání nohou poutníkům nebylo jen výsadou (a skutečně je slovo *výsada* zcela adekvátním označením) mnichů. Mohlo být součástí pokání, či zbožného života. Také bylo výrazem pokory, jež byla ve středověké společnosti neobyčejně oceňována. Dle Kosmy měl biskup Gebhard v postním čase zvyk denně umývat nohy dvanácti poutníkům,²⁹⁴ a dokonce i král Přemysl Otakar II., jinak mocný a nekompromisní panovník, vždy na Zelený čtvrtek umýval nohy dvanácti chudým.²⁹⁵

I přes jisté výhody však nesmíme podlehnout pocitu, že pouť byla snadným počinem. Ve skutečnosti byla velmi náročná a nebezpečná. Nejenže hrozilo nebezpečí ze strany lupičů, banditů a v případě poutí do Jeruzaléma Saracénů,²⁹⁶ ale i samotná cesta byla namáhavá. Pokud

²⁹⁰ *Mnich sázavský*, FRB II, s. 260.

²⁹¹ Viz Benedikt z Nursie svatý. *Regula Benedicti*, s. 123: „*Všichni příchozí hosté se mají přijímat jako sám Kristus, který jednou řekne: Byl jsem na cestě, a ujali jste se mě. Všem se má projevovat náležitá úcta, nejvíce bratřím ve víře a poutníkům.*“

²⁹² Tamtéž, s. 125.

²⁹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/42, MGH SRG NS 2, s. 147: „*ad numerum apostolorum lavans pedes XII peregrinorum.*“ Dále viz OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 135.

²⁹⁴ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/42, MGH SRG NS 2, s. 147.

²⁹⁵ *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 334.

²⁹⁶ DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*, s. 101.

chtěl poutník ukázat svou pokoru (nebo neměl jinou možnost, což byl asi častější případ), šel pěšky. Ujít tisíce kilometrů si muselo vyžádat svou daň. Ale ani lidé cestující koňmo nemohli počítat s pohodlím a vůz nevyužíval téměř nikdo. Plavba lodí sice poskytla vítaný odpočinek, ale v případě nepříznivého počasí se mohla stát smrtící, navíc bylo třeba počítat s hrozbou pirátů.²⁹⁷

Uvědomíme-li si, jak namáhavé poutě byly, může nás napadnout otázka, jakým způsobem si lidé volili cíl svého putování. Proč se vydávali na nebezpečnou cestu do Svaté země, proč riskovali přechod Alp, proč cestovali přes hranice? Existovalo přeci mnoho nepříliš vzdálených poutních míst... Na otázku není lehké odpovědět, prameny výběr místa odůvodňují jen málokdy, přesto je však možné vysledovat některé obecné tendence.²⁹⁸

Začneme Jeruzalémem. Nejsvatější místo křesťanství představovalo pro poutníky jasnou volbu, která však byla vyvážena největší námahou. Pokud to bylo alespoň trochu možné, vyrazil poutník právě tam. Hlavní motivací mu byla touha spatřit na vlastní oči Boží hrob.²⁹⁹ Volba ostatních lokalit byla podmíněna více důvody, které jsou natolik obecné, že je není třeba vztahovat na konkrétní místo. Stávalo se, že poutníka nasměroval sám svatý. V krajním případě se mu světec zjevil ve snu a skutečně jej vyslal na pouť on sám,³⁰⁰ častěji však poutník v nouzi slíbil, že pokud mu daný svatý pomůže, navštíví místo jeho posledního odpočinku. A pokud se z nepříjemné situace dostal, cítil se zavázán slib splnit.³⁰¹ Ne vždy měl však poutník na výběr místa vliv. Mohlo mu být přikázáno v rámci pokání, v tomto případě hovoříme o kajičné pouti.³⁰² Nakonec je třeba říci i to, že se poutník neomezoval jen na jedno místo, ale během putování se snažil navštívit i lokality, které se nacházely na trase jeho hlavní cesty.³⁰³ Příkladem z našeho prostředí, ač ne úplně dokonalým, jelikož tato cesta neměla jeden předem daný cíl, je putování svatého Vojtěcha po svatých místech ve Francii, kde navštívil Tours, Paříž a opatství Fleury. Učinil tak před započítím své misijní cesty k pohanským Prusům a jednotlivé svaté prosil o pomoc při plnění svého nelehkého úkolu. A přemítáním nad jejich osudy

²⁹⁷ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 227; OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 100-102; s. 110-115.

²⁹⁸ O tomtéž OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 27-32.

²⁹⁹ *Mnich sázavský*, FRB II, s. 258; *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 371.

³⁰⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/34, MGH SRG NS 2 s. 130-131; *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 165; *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 225-226; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 189.

³⁰¹ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 29.

³⁰² *Mnich sázavský*, FRB II, s. 249-250.

³⁰³ DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*, s. 102.

(zejména v Paříži, kde odpočívá svatý Dionýsius,³⁰⁴ jenž zemřel během misijní cesty do Galie mučednickou smrtí) mohl Vojtěch také posílit své odhodlání a zahnat jakékoliv pochyby. Přeci jen nebyl pouze světcem, ale především člověkem.³⁰⁵

Ale ať už se poutník rozhodl jakkoliv, jistě pocíťoval v cíli cesty uspokojení. Nežřídka přinesl k hrobu svatého, za nímž putoval, votivní dar. Nejčastěji jím byla svíce,³⁰⁶ ale pokud pout' podnikl za účelem uzdravení, mohl položil na oltář dřevěnou či voskovou maketu té části těla, jež byla zasažena nemocí.³⁰⁷ Dary však nebyly zcela nezištné, v případě nemocných o jejich úmyslech uvažovat nemusíme, jsou zcela zřejmé, ale i zdravý si člověk darovaným předmětem snažil zajistit zvláštní přízeň. Tím, že jej umístil na oltář poutního chrámu, zůstával v symbolické rovině na místě navždy přítomen a mohl počítat s přímlovou svatého u Posledního soudu.³⁰⁸

Po příchodu a odevzdání darů následovala takřka obligátní účast na bohoslužbě. V den svátku daného světce musel poutník počítat se zástupy lidí a s tlačenicí. Za povšimnutí stojí, že i na konci cesty mohlo poutníka postihnout neštěstí. Dav věřících ve stísněném prostoru kostela nedbal v zápalu náboženské extáze ohledy na slabší a unavené, jimž hrozilo ušlapání. A skutečně se takové nehody děly. Opat kláštera St. Denis Suger dokonce vlastními vzpomínkami na ušlapané obhajoval nutnost přestavby původně románské baziliky na gotickou katedrálu.³⁰⁹ A můžeme jen domýšlet, jak vypadala situace v rotundě sv. Víta před již zmíněnou přestavbou na baziliku.³¹⁰ Není však nepravděpodobné, že docházelo k podobným událostem jako v St. Denis. Ostatně by tomu nasvědčovala i Kosmova zpráva o nutnosti vyhazovat během povýšení knížete na kamenný stolec z oken paláce mince, aby se lidé na panovníka netlačili.³¹¹

Poutníci se snažili neodcházet s prázdnou. Největší zájem měli o relikvie a pokud to bylo jen trošku možné, odnášeli si části světcova těla, případně předměty s ním spojené.³¹² Translaci relikvií máme v našich pramenech hojně doloženou. Nejznámější je zřejmě přenos

³⁰⁴ Bruno jej mylně ztotožnil s Dionysiem Areopagitou a spojil i životní osudy těchto dvou mužů. Dionýsius (Denis, Diviš), jenž odpočívá v Paříži, byl prvním pařížským biskupem a neměl nic společného s Dionysiem z Areopagu, který po kázání svatého Pavla přijal křesťanství. Dále viz HEYDUK, Josef. *Svatí církevního roku*. Praha: Vyšehrad, 2012, s. 179.

³⁰⁵ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 286-287.

³⁰⁶ MIHOLA, Jiří. Na cestě do nebeského Jeruzaléma, s. 7.

³⁰⁷ NODL, Martin. *Středověk v nás*, s. 118.

³⁰⁸ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 175.

³⁰⁹ Tamtéž, s. 172-173.

³¹⁰ Spytihněv II. musel započít přestavbu rotundy kvůli nesmírnému množství poutníků, které nebyla původní stavba schopna pojmout. Dále viz kapitolu Důvody k cestování a *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/17, MGH SRG NS 2, s. 108-109.

³¹¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/42, MGH SRG NS 2, s. 78.

³¹² DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*, s. 110.

ostatků svatého Vojtěcha z Hnězdna, a ačkoliv se neodehrál během pouti, ale Břetislavova válečného tažení roku 1039, můžeme jej zde uvést. Objevuje se zde totiž důležitý motiv, jímž křesťané obhajovali legitimitu přenosů relikvií. Argumentovali, že pokud svatý s přemístěním nesouhlasil, jednoduše mu on sám či Bůh zabránil. To se dle Kosmova líčení stalo i Břetislavovým mužům, kteří neuposlechli rad biskupa Šebíře a bez patřičné modlitby a pokání se vrhli k světcově hrobu. Potrestání byli dočasným ochromením smyslů, a až po třídenním půstu, modlitbách a vyhlášení tzv. Břetislavových dekret byli schopni tělo vyzvednout a odnést.³¹³

Obliba relikvií však vedla i k dalšímu problému. Podnikaví obyvatelé významných poutních míst neváhali využít toho, že poptávka výrazně převyšovala nabídku. Místo ostatků svatých pak prodávali důvěřivým poutníkům zvířecí kosti, které se následně šířily po celé Evropě.³¹⁴ Z našeho současného pohledu byl kupující bezpochyby podveden, kritika ojediněle zaznívala i od současníků, ale pokud člověk skutečně věřil, že má vzácnou relikvii, nebyl obětí v pravém slova smyslu. Podvod byl vyvážen útěchou, již mu falešná relikvie poskytla.

Kdo si relikvii (ať už pravou či falešnou) nemohl dovolit, pořídil si jinou památku na vykonanou pouť. Ta se kontaktem se svatým místem (nebo se světce samotným) proměnila v sekundární ostatek. Ze Svaté země si poutníci odváželi například vodu z Jordánu, kámen z Golgoty³¹⁵ a zachovala se i zpráva o rytíři, jenž pomocí lsti získal kus skály z Božího hrobu. Příběh je poněkud kuriózní, ale je v něm jistě zrnko pravdy, proto si jej stručně představíme. Hrabě Fulko Nerra se vydal do Jeruzaléma a chtěl se pomodlit v bazilice Božího hrobu, jenomže mu muslimští vládci nedovolili do chrámu vstoupit. Fulko je nakonec přemluvil, ale podmínkou vstupu bylo, že skálu s Kristovým hrobem pomočí. Muslimy však zbožný rytíř podvedl, mezi nohy si ukryl měch s vínem a močení jen předstíral. Odměnou mu pak byla zmíněná část skály, která změkla, takže ji mohl kus ukousnout, ukryt a odnést.³¹⁶

„Suvenýry“ si lidé nepřinášeli jen z Jeruzaléma. S postupujícím středověkem začalo přibývat upomínkových předmětů, které byly na prodej v blízkosti každého poutního chrámu. Chrámy byly obklopeny trhem či kupeckými stánky, takže v Santiagu de Compostela si poutník zakoupil svatojakubskou mušli, v Římě kovový odznak zobrazující apoštoly Petra a Pavla

³¹³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/3-4, MGH SRG NS 2, s. 84-89; dále viz OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 59-61.

³¹⁴ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 33.

³¹⁵ Tamtéž, s. 190.

³¹⁶ FLORI, Jean. *Jeruzalém a křížové výpravy*, s. 254.

a později se na trzích objevily růžence, medaile a obrázky svatých.³¹⁷ Kromě památky poutník zakoupil i nějaké zásoby na zpáteční cestu, ale mi jej na ní následovat nebudeme, raději se podrobněji podíváme na vybraná poutní místa.

9.1 Jeruzalém

Nejposvátnější místo křesťanství, Jeruzalém, bylo cílem poutí již od sklonku antiky. Jako jedna z prvních se do Svaté země vydala svatá Helena, matka císaře Konstantina, která zde údajně našla Kristův kříž. Záhy následovali další poutníci. Toužili poznat biblická místa a přiblížit se Bohu, čehož mohli nejlépe dosáhnout právě v Jeruzalémě. Avšak největší rozmach poutních cest do Svaté země přišel až o několik století později, přesněji ve 12. a 13. věku po dobytí města křižáky.³¹⁸ Nepřekvapí nás tedy, že v námi sledovaném období nalezneme nejvíce zmínek o cestách Čechů do Jeruzaléma právě v pramenech popisujících události 12. a 13. století. Omezení samozřejmě neplatí absolutně, ale je vhodné uvědomit si příčinu jevu, jenž se může na prvním pohled zdát náhodným.

A Čechové do Jeruzaléma skutečně putovali, a to samostatně i jako účastníci křížových výprav. Kronikáři cestu vždy připomínali jako něco výjimečného, můžeme však předpokládat, že jeruzalémských poutníků bylo více, než je počet těch, které známe z pramenů. Někteří poutníci, například velmoži, bohatí kupci či později měšťané, nebyli natolik důležití, aby jim byla v kronikách věnována pozornost. Pokud však máme štěstí, dozvíme se o jejich pouti z listin.³¹⁹

Do Svaté země vedly dvě hlavní trasy. Poutník mohl volit rychlou, ale nebezpečnou cestu lodí po moři, nebo se vydat pěšky, přes Uhry. Druhá trasa byla bezpečnější, nehrozily útoky pirátů a požáry, poutník se nemusel obávat hladovění v důsledku nepříznivého větru a prodloužení plavby.³²⁰ Přesto nebyl ani průchod Uhrami prostý nebezpečí. Země byla – z pohledu středověkého člověka – christianizována teprve nedávno³²¹ a poměrně dlouho zde přetrvával obchod s otroky. Kosmas k roku 1108 připojuje zprávu o údělu jeruzalémských

³¹⁷ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 190-191.

³¹⁸ FLORI, Jean. Jeruzalém a křížové výpravy, s. 250; OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 24.

³¹⁹ Jako v případě velmože Oldřicha, jenž pořídil před svou cestou do Jeruzaléma závěť: CDB I, s. 306-307, č. 336; ŠTACHOVÁ, Naďa. *Šlechtické testamenty*, s. 248.

³²⁰ FLORI, Jean. Jeruzalém a křížové výpravy, s. 252.

³²¹ Kolem roku 1000.

poutníků, jimž se cesta skrze Uhry stala osudná. Část z nich byla zavražděna, část prodána do otroctví.³²² Kdo se do vydával do Jeruzaléma, musel předpokládat, že se s potížemi setká.

Poutníky však podobné vyhlídky zpravidla neodradily, a někteří pouť podnikli dokonce vícekrát. Jindřich Zdík se do Jeruzaléma vydal dvakrát. Poprvé roku 1123 spolu s předáky Dlíhomilem, Humprechtem, Gilbertem a dalšími společníky. Skupina vyrazila v březnu, vrátila se v listopadu. O průběhu cesty se Kosmas bohužel nezmiňuje, ale na námahu a nebezpečí ukazuje fakt, že se nevrátili všichni – během poutě někteří zemřeli.³²³

Podruhé Zdík navštívil Jeruzalém roku 1137 a cesta probíhala obdobně jako ta první. Biskup opět necestoval sám, opět se nevrátili všichni. Rozdílem je, že Zdíkovu druhou pouť popsalo několik kronikářů a víme o ní přeci jen o něco více.³²⁴ Nejpodrobnější informace nalezneme v *Kronice mnicha sázavského* a v *Letopisu kanovníka vyšehradského*, ostatní autoři se omezili jen na prosté glosování dané skutečnosti.³²⁵ Je zajímavé, že ačkoliv byli Kanovník vyšehradský i Mnich sázavský současníky událostí, jejich popisy pouti se v detailech liší. Hlavním důvodem bude zřejmě to, že události zaznamenávali až zpětně a za důležité považovali jiné informace. Přesto jsou oba prameny spolehlivé a na rozdíly se podíváme.

Jak tedy pouť probíhala? Podle Mnicha sázavského Zdík cestoval spolu s opatem Silvestrem a dalšími nejmenovanými společníky do Jeruzaléma za příčinou modlitby (*orationis causa*), skupina se vrátila 24. prosince a cestou zemřel jen rytíř Ruzin.³²⁶ Kanovník vyšehradský je podrobnější. Jindřich Zdík vyrazil z Olomouci po svátku Tří králů, společníků měl opět mnoho, ale přímo jmenován je jen „*náš přítel* [tj. kanovníkův] *a nejvěrnější příznivec tohoto kostela Boleslav*.“³²⁷ K vynucené zastávce v důsledku nestabilní politické situace došlo v Konstantinopoli, kde poutníci čekali na loď. Následně se plavili – a zde od vyprávění Kanovníka vyšehradského na moment odbočuji, jelikož on plavbu směrem do Svaté země výslovně nezmiňuje – podél pobřeží Malé Asie. Kanovník navazuje tím, že výprava nestihla do Jeruzaléma dorazit před Bílou sobotou a biskup se rozhodl na místě zůstat do příštích Velikonoc. Ostatní se vydali domů, cestou je však na moři postihly bouře a mnozí zahynuli,

³²² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/22, MGH SRG NS 2, s. 188.

³²³ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/51, MGH SRG NS 2, s. 223.

³²⁴ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 227; *Letopisy Hradištsko-opatovické*, FRB II, s. 395; *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 410; *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 260.

³²⁵ Za příklad poslouží zápis z *Letopisů Hradištsko-opatovických*: „*Roku 1137 pan Jindřich [...] putoval do Jeruzaléma z příčiny modlitby a pro odpuštění svých hříchů.*“ (*Letopisy Hradištsko-opatovické*, FRB II, s. 395)

³²⁶ *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 260.

³²⁷ *Kanovník Vyšehradský*, FRB II, s. 227: „*et familiaris noster et fidelissimus huius ecclesiae fautor ... Boleslaus.*“

mezi nimi i Boleslav, jenž byl pochován na pustém ostrově. Ti, co měli větší štěstí, návrat přežili.³²⁸

Zmínku jména opata Sázavského kláštera Silvestra (nebo naopak její absenci) vysvětlíme jednoduše. Mnich sázavský jej znal, jeho kronika byla do značné míry kronikou klášterní, a proto je Silvestr jmenován. Kanovník vyšehradský naopak (stejně jako Kosmas) nejevil o klášter slovanské liturgie zájem, proto nepovažoval za nutné ani vhodné opatovo jméno uvádět.³²⁹ Můžeme si však být jisti, že se opat pouti zúčastnil. A ostatní rozdíly? Svést je můžeme na pomíjivost lidské paměti, na rozdílné zdroje informací, ale v důsledku to není podstatné. Hlavní je, že oba prameny přibližují realitu středověkých poutí.

Některé z další poutníků směřujících do Jeruzaléma uvedu jen zkratkovitě. Mnohdy se jedná o nepřiliš známé velmože, třeba o předáka Vznatu,³³⁰ nebo o Heřmana a Lutbora, kteří cestovali společně.³³¹ Ve Svaté zemi byl i biskup Menhart a spolu s ním Přibyslava, jejíž příklad ukazuje, že se poutí neúčastnili jen muži.³³² Roku 1141 se do Jeruzaléma vydal syn Přemyslovce Bořivoje Spytihněv, doprovázen byl Miroslavem a Mukarem.³³³ Jako posledního zmíním Hroznatu, syna Heřmanova, jenž se dle Vincencia vydal do Jeruzaléma roku 1152.³³⁴ Podle některých hypotéz byl strýcem blahoslaveného Hroznaty, a ačkoliv otázka zůstane navždy v rovině dohadů,³³⁵ využijeme předpokládaný příbuzenský vztah jako oslí můstek k dalšímu výkladu.

Ne všichni, kteří se na pout' do Jeruzaléma vydali, ji také dokončili. Nemuseli rovnou zemřít, stačilo, že jim došlo odhodlání. Právě to se stalo blahoslavenému Hroznatovi, jenž do Svaté země mýnil putovat dvakrát, ale ani jednou do cíle nedošel. Jeho úmyslu z roku 1197 jsme se již krátce věnovali v kapitole *Přípravy na cestu*, naznačil jsem též možné důvody, proč pout' nedokončil.³³⁶ Nyní se k Hroznatovi vrátíme a pečlivěji se zaměříme na text legendy. Ale nejprve si musíme ujasnit, k jakému roku a jaké výpravě se legenda váže. Nebo lépe řečeno – k jakému z možných výkladů se přikloníme.³³⁷ Jan Klápště soudí, že legenda hovoří

³²⁸ Tamtéž.

³²⁹ O obou kronikářích pojednal stručně a přehledně Karel Hrdina: *První pokračovatelé Kosmovi*. Praha: Melantrich, 1950, s. 96-103.

³³⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/50, MGH SRG NS 2, s. 223.

³³¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/54, MGH SRG NS 2, s. 227.

³³² *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 257; s. 258.

³³³ Tamtéž, s. 261.

³³⁴ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 420.

³³⁵ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 88.

³³⁶ Viz s. 42-43.

³³⁷ Problematikou se zabývalo mnoho autorů (jmenujme Václava Novotného), ale na rozbor všech názorů zde není prostor. Omezím se tedy jen na dva současné historiky, jejichž myšlenky shrnují odlišné interpretace.

o třetí křížové výpravě a roku 1191,³³⁸ Petr Kubín naopak legendu spojuje s *Hroznatovým testamantem* a rokem 1197.³³⁹ Pro naše účely nakonec není datace nijak zásadní a nemusíme nad problémem příliš dlouho rozjímat. Vycházet budeme z druhé interpretace, tedy že legenda popisuje rok 1197.³⁴⁰ Následující odstavce budou vymezení respektovat a vyústí v logický sled událostí.

K čemu tedy na samém konci 12. věku došlo? Hroznata se po meditacích nad výroky evangelií rozhodl přijmout znamení kříže a bez zbytečných odkladů nastoupil na cestu do Svaté země. Jakmile však dorazil k mořskému břehu, setkal se tváří v tvář s nekonečnou vodní plochou a uvědomil si obtížnost plavby, ztratil veškeré odhodlání. Legendista s patrnými rozpaky omlouval následující události, zároveň je však popsal lépe, než jak by to dokázal moderní badatel: „*Konečně překonán malomyslností a pohnut hrůzou, jež i k pevnému měla přístup, abych tak řekl, moře uzřel a utekl.*“³⁴¹

Od slibu účastnit se křížové výpravy však nemohl Hroznata utéct tak snadno jako od moře. Místo do Jeruzaléma se tedy vydal do Říma, kde si od papeže Celestina III. vyžádal dispens omlouvající jeho účast. Tu však musel nahradit jiným zbožným činem. Papež z několika možností³⁴² zvolil úkol založit premonstrátský klášter.³⁴³ Jenomže premonstrátský klášter v Teplé již roku 1197 bezesporu existoval, vždyť byl zmíněn v *Testamentu*. Jediným možným řešením tedy je, že se papežův dispens týkal založení kláštera nového. Tím byl klášter premonstrátek v Chotěšově. Fundaci v Teplé také podmínil papežský dispens, ale došlo k ní někdy kolem roku 1193, tedy již po první nezdařilé pouti, o níž legenda i ostatní prameny mlčí.³⁴⁴

Vraťme se však k důvodům, proč se Hroznata zalekl moře. Dosavadní bádání jich naznačilo několik a převládá názor, že hlavním motivem byla nejistá politická situace. Dále můžeme jmenovat strach z vody podmíněný zejména tím, že Hroznata jako chlapec málem

³³⁸ KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 68-69.

³³⁹ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 139.

³⁴⁰ Je třeba podotknout, že argumentace Petra Kubína je precizní a přesvědčivá. Má volba roku 1197 nebyla ani v nejmenším náhodná, avšak omezený rozsah této práce neumožňuje Kubínovy argumenty plně rozvést, navíc bychom se nebezpečně vzdalovali sledovanému tématu. Nezbyvá tedy než čtenáře na zmiňovaný text odkázat: KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 122-134.

³⁴¹ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 371: „*Tandem animi pusilla nimitate deuictus et timore, qui poterat cadere in constantem, perculus, ut ita dixerim, mare uidit et fugit.*“

³⁴² Papež mohl dále volit mezi odkladem výpravy, vysláním náhradníka nebo vyplacením peněžité částky. Dále viz KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 122.

³⁴³ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 371-372.

³⁴⁴ KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 138-139.

utonul ve Visle.³⁴⁵ Jedná se o relevantní předpoklady, ale pravým důvodem mohla být kombinace mnoha faktorů. Setká-li se člověk s jednou nepříjemností, překoná ji lépe, než když se jich sejde v jeden moment několik.

Zkusme se vžít se do Hroznatovy situace. Dorazil k mořskému břehu a zalekl se vlnobití. Ani se nemusel bát vody jako takové, přeci jen moře není rybník. A že na něj lidé z Čech nebyli zvyklí, dokládá i Bruno při popisu putování svatého Vojtěcha, jenž „*kráčel po břehu mořském; i stalo se náhlé srážení vln [a] ulekl se hrozně a jako bázlivá žena byl poděšen.*“³⁴⁶ Následně se Hroznata dozvěděl, že v Čechách došlo k politickému převratu. O důvod víc se vrátit. Ale co když přeci jenom stále přetrvává rozhodnutí Svatou zemi navštívit, navíc v roli rytíře Kristova? Ne, ještě nenastal čas výpravu opustit.

Ale přichází poslední zkouška, která se v důsledku předchozích úkladů ukáže být nepřekonatelnou. Hroznata v přístavišti spatří loď, které má svěřit svůj život. Na rozbouřené hladině se kolébá dřevěné plavidlo, oproti nezkrtnému vodnímu živlu působí chatrně a jaksí nepatřičně. Rytíř přeci jen vstoupí na palubu, ozve se skřípání prken a z podpalubí pískot krys. Slanou vůni moře zcela přehluší pach, který je na lodi všudypřítomný. A to ještě ani plavba nezačala. Po nějaké době se stane přímo nesnesitelným. Čerstvá voda uložená v sudech se promění v – a ve slovníku bychom nenašli lepší slovo – brečku, která se dá vypít jen po velkém přemáhání. Hroznata zaslechne mořské vlky, kteří se obávají nepřízně počasí, hladu a ztroskotání.³⁴⁷ Nepříznivých okolností je již moc a velmož raději *uzřel moře a utekl*.

Nezměnil se poslední odstavec v historický román? Ano i ne. Nikdy se nedozvíme, jak se Hroznata v přístavu cítil a jaký byl pravý důvod pro odřeknutí slibu dobýt Svatou zemi. A čtenář jistě omluví poněkud románové vyjadřování, nemohl jsem si ho odpustit. Není totiž lepšího způsobu, jak si představit a téměř prožít realitu středověké plavby po moři. Skutečně se jednalo o těžkou zkoušku, doprovázenou vším, co jsem přiřkl Hroznatovým smyslům. Tolik říká seriózní bádání. A není ani nemožné, že mnou napsané prožitky Hroznata nepocíťoval. Nacházíme se totiž v oblasti dohadů a domněnek, stejně jako v případě předpokládaného traumatu z těsně odvráceného utonutí. Co když Hroznata rád plaval...?

³⁴⁵ KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 68; KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata*, s. 118; s. 139.

³⁴⁶ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 296: „*carpit iter secus littora maris, et fit repente collisio undarum [...] atrocissime obstupuit, et velut pavida mulier consternatus exhorruit.*“

³⁴⁷ Popis lodí a podmínek plavby vychází z OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 75-77.

9.2 Řím

Věčné město lákalo poutníky po celý středověk, a to z více důvodů. Bylo relativně snadno dostupné, cestu neprovázelo nepřiměřené nebezpečí, a hlavně v něm odpočívali dva apoštolové – Petr a Pavel. Mimo ně se Řím pyšní ohromným počtem svatých, bazilik a kostelů. Pout' mohla být též spojena s audiencí u papeže. Největší rozkvět poutí zažil Řím po vyhlášení prvního Svatého roku (1300) papežem Bonifácem VIII. Kdo Věčné město navštívil právě v této době, mohl počítat s odpuštěním hříchů a mimořádnou milostí. Svatý rok byl následně vyhlašován každých 50 let, později jednou za 25 let.³⁴⁸

Na kajícnou pout' se do Říma vydal opat Sázavského kláštera Božetěch. Rozhněval biskupa Kosmu, když místo něj během jisté slavnosti vložil králi Vratislavovi I. na hlavu korunu. Biskup opata potrestal úkolem vyřezat kříž s Kristem (Božetěch je známý tím, že uměl velice dobře pracovat se dřevem) a donést jej na zádech do Říma do chrámu sv. Petra. Opat tak – alespoň dle Mnicha sázavského – s radostí učinil a zbožnou poutí svůj prohřešek smyl.³⁴⁹

Do Říma neputoval jen on. Z Čech do Věčného města uprchl svatý Vojtěch, jenž v Itálii strávil velkou část svého života.³⁵⁰ Mezi dalšími poutníky byl například opat Silvestr či Jindřich Zdík.³⁵¹ Naše prameny obsahují mnoho dalších zmínek o cestách do Říma, ale často je jejich důvodem poselství, diplomatický úkol či doprovod panovníka Svaté říše římské k císařské korunovaci, nejsou zde tedy uvedeny.

9.3 Santiago de Compostela

Na rozdíl od Jeruzaléma a Říma se ocitáme v případě poutí do Santiaga de Compostela ve značné nevýhodě. Čerpat můžeme z jediného pramene, navíc hmotného. Je jím již zmíněný nález svatojakubské mušle z mostecké studně.³⁵² Víme tedy jen to, že se nějaký neznámý měšťan z Mostu na pout' vydal, nic víc.³⁵³ Naštěstí můžeme vycházet z obsáhlého bádání a ze zahraničních pramenů a stručně si cesty ke svatému Jakubu Většímu představit.

³⁴⁸ OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*, s. 24-25.

³⁴⁹ *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 249-250.

³⁵⁰ Viz např. *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 270; s. 276; s. 282.

³⁵¹ *Mnich Sázavský*, FRB II, s. 258; s. 260.

³⁵² KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*, s. 384.

³⁵³ Samozřejmě můžeme uvažovat například o sociálním postavení daného měšťana a o významu, který byl přisuzován mušli samotné (tj. proč skončila zrovna ve studni...), ale průběh jeho putování nijak nezachytíme.

Jedinečným pramenem, ale již zcela vytěženým, je *Průvodce poutníka ke svatému Jakobovi*. Vznikl v první polovině 12. století a pouť do Compostely popisuje více než podrobně. Kdo měl možnost text přečíst, případně se o napsaném doslechl, byl na cestu dobře připraven. *Průvodce* se věnuje všemu, co mohlo poutníka potkat. Informuje o cestách, mostech, řekách, poskytuje rady ohledně ubytování a stravování, připojuje seznam světců, jimž měl poutník během cesty věnovat pozornost. A konečně obsahuje i legendy a příběhy vážící se k místům, kterými poutník prochází.³⁵⁴

Svatý Jakub byl v Galicii uctíván od 9. století, kdy byl objeven jeho předpokládaný hrob. Dnes převažuje názor, že se nejedná o Jakobovy ostatky, ale o tělo neznámého člověka, jenž byl v Compostele pohřben v římské době. Nic to však nemění na tom, že je svatojakubský kult stále živý. Za hranice se začal šířit od 11. století a brzy zasáhl celou Evropu. Čtyři hlavní trasy vedoucí do Compostely procházely Francií, následně se v Pamploně spojily v jednu. Poutníci se orientovali pomocí hvězd, cestu jim ukazovala Mléčná dráha, jejíž označení (*Campus Stellae*) přešlo i do názvu města: Compostela.³⁵⁵

Průvodce obsahuje i zajímavé detaily. Jedním z nich je rozšířená praxe umýt se před vstupem do města v řece na místě zvaném Lavamentula, v překladu *koupele pohlavních údů*. Rituální očista se však netýkala jen pohlaví, ale celého těla. Problémem bylo, že o místě věděli i místní zloději a neváhali zbožnost poutníků zneužít. Jakmile se poutník svlékl a vstoupil do vody, ukradli mu všechny šaty, na což *Průvodce* neopomíná upozornit.³⁵⁶

Po koupeli se poutník (snad oblečený) vydal rovnou do města. Měl to jen kousek a svatojakubskou baziliku spatřil poprvé z tzv. Hory radosti. Bazilika je v *Průvodci* podrobně popsána, autor poutníkům radí, aby s sebou přinesli nějaký dar. Chudí mohli během první noci po příchodu do Compostely využít bezplatné stravy a ubytování.³⁵⁷ Jak byl přijat náš mostecký měšťan nevíme, jisté je jen to, že si před odchodem pořídil poutnickou mušli, a snad i palmové ratolesti, další ze symbolů, jímž se poutníci zdobili. Po návratu do Čech pak vzácný odznak uložil na dno studně, aby zajistil lepší kvalitu vody. A to nám musí stačit.

³⁵⁴ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 321; SOT, Michael. *Poutnictví*, s. 510.

³⁵⁵ DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*, s. 105-107; SOT, Michael. *Poutnictví*, s. 510.

³⁵⁶ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 334.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 335-337.

10. Orientace na cestách

Po přečtení několika prvních stran *Kosmovy kroniky* se seznámíme se třemi základními způsoby orientace na cestách. Vlastně stačí přečíst jen dvě krátké kapitoly, které pojednávají o Přemyslově povolání od pluhu. Nejedná se o žádný závratný objev, ale o již známou věc, přesto není menší zopakování na škodu. Začneme tedy tím a Kosmovo líčení doplníme dalšími příklady, následně se podíváme i na jiné možnosti, které se poutníkovi v otázce orientace nabízely.

„*K nim ona: ‚Hle,‘ pravila, ‚hle za oněmi horami‘ – a ukázala prstem na hory – ‚je neveliká řeka jménem Bílina a na jejím břehu je rozeznatelná vesnice, jež slove Stadice...‘*“³⁵⁸ Takto promluvila Libuše k mužům, kteří se vydali najít Přemysla. Zároveň představila i ten nejjednodušší způsob orientace v terénu. Někdo, kdo trasu cesty znal, jednoduše poutníkovi před začátkem výpravy popsal (a případně i ukázal) kam má jít. To mohlo fungovat i na velké vzdálenosti za předpokladu, že poutník procházel kolem dostatečně výrazných orientačních bodů, které se daly lehce zapamatovat.

Druhý způsob bude potřebovat o něco delší vysvětlení. Ale opět dejme slovo nejprve Libuši, která viděla váhající posly a ujistila je slovy: „*Jděte bez starosti, následujte mého koně, on vás povede pravou cestou a dovede zase zpět, neboť tu cestu nejednou šlapal.*“³⁵⁹ Nemusíme se pozastavovat nad tím, jak je možné, že kůň znal cestu; ostatně důvody, jež nás napadnou jako první, označil Kosmas za lichou pověst. Raději se podíváme na to, jak bájný příběh odráží středověkou cestovní realitu.

Kůň je poněkud specifickým průvodcem, jenž se hodí spíše do pohádek než do seriózní historické práce. Proč je zde tedy zmíněn? Protože jeho chování přesně odpovídá velmi rozšířené praxi průvodu (u Kosmy označován slovem *conductus*). Středověcí lidé využívali služeb cesty znalých průvodců, kteří je doprovázeli do zvolené destinace a následně zpět domů. Sami se tedy orientovat nemuseli. S průvodem jsou spojeny i dvě robotní povinnosti – *próvod*, při němž místní museli družině zaopatřit i komfort a *póvod*, jenž spočíval v tom, že místní odpovídali jen za ukazování cesty.³⁶⁰

³⁵⁸ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/5, MGH SRG NS 2, s. 15: „*Quibus illa: ‚En‘, inquit, ‚en ultra illos montes‘ – et monstravit digito montes – ‚est fluvius non adeo magnus nomine Belina, cuius super ripam dinoscitur esse villa, nomine Ztadici.‘*“

³⁵⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/6, MGH SRG NS 2, s. 15: „*Ite securi, meum equum sequimini, ipse vos ducet recta via et reducet, quia ab illo non semel illa via est trita.*“

³⁶⁰ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 106-107.

Rozhodně však nemůžeme průvod omezit jen na robotní povinnost poddaných. Doprovázením cestujících (z hlediska orientace) byli pověřováni i vysoce postavení a zcestovalí lidé, kteří se vyznali v krajině a nehrozilo, že se ztratí. Nežádka na dané místo putovali již v minulosti. Jindy se průvodu zhostili sluhové, vychovatelé či další poutníkovi blízké osoby. Zároveň ale musíme odlišovat průvodce od družiny, která doprovázela mocné, aniž by jejím úkolem bylo zajištění správného směru.

Nyní uvedu několik konkrétních příkladů. Nově zvolení biskupové Kosmas a Ondřej přišli do Mantovy v průvodu falckrabího Rapoty (*per conductum palatini comitis Rapothe veniunt Mantuam*), jenž je dovedl i zpět do vlasti.³⁶¹ Kníže Spytihněv II. dal průvod manželce svého bratra Vratislava (*dans ei conductum*), aby zajistil její cestu do Uher. Bohužel v tomto případě ani průvod nepomohl a žena, jejíž jméno neznáme, namáhavou cestu v důsledku pokročilého těhotenství nepřežila.³⁶²

O průvodu psali i další středověcí autoři, a ačkoliv nepoužívali Kosmův termín, je zřejmé, že se jednalo o tutéž službu. Biskup Daniel, jenž nesl poselství Fridrichu Barbarossovi, využil cesty k doprovodu nově zvoleného biskupa olomouckého a polských zajatců na císařův dvůr.³⁶³ Jakýkoli poutník mohl též využít znalostí kupců, k nimž se mohl přidat a nechat se jimi vést.³⁶⁴ A Jarloch neopomněl zaznamenat, že on sám spolu se županem Jiřím doprovodili do Prahy kardinála-jáhna Petra.³⁶⁵ Vidíme, že průvod nebyl jen robotní povinností, ale také čestným posláním hodným úcty.

Zbývá třetí a poslední v úvodu slíbený způsob orientace. Ten nám tentokrát nepředstaví Libuše, ale její poslové. Blízko cíle cesty do Stadice k poslům přiběhl neznámý chlapec, jehož se začali vypyávat: „*jmenuje se tato ves Stadice? A jestliže ano, je v ní muž jménem Přemysl?*“³⁶⁶ Prosté ptaní se na cestu, jak jej vidíme zde, bylo (nejen) ve středověku běžnou praxí. Třikrát tak činil svatý Vojtěch v Polsku, kde se tázal vesničanů na cestu do Hnězdna.³⁶⁷ A Hroznata po návratu z Říma vyzvídal, v jaké části země se právě nachází Přemysl Otakar I., načež jej úspěšně našel a vzdal mu hold.³⁶⁸

³⁶¹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/49, MGH SRG NS 2, s. 155-156.

³⁶² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/16, MGH SRG NS 2, s. 106.

³⁶³ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 426.

³⁶⁴ *Gumpoldův život Václava knížete českého*, FRB I, s. 165-166; *Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava*, FRB I, s. 225-226; *Život sv. Václava [Crescente fide]*, FRB I, s. 189-190.

³⁶⁵ *Letopis Jarlochův*, FRB II, s. 511.

³⁶⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/6, MGH SRG NS 2, s. 16: „*estne villa ista nomine Ztadici aut si, est in illa vir nomine Primizl?*“

³⁶⁷ *Zázraky sv. Vojtěcha muččenika*, FRB I, s. 306-307.

³⁶⁸ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 376.

Za povšimnutí stojí, že jsme v současnosti svědky konce způsobu orientace na cestách, jehož kořeny sahají do středověku a ještě dál. Vypytávání na směr neuvěřitelně rychle nahrazují moderní technologie, bez jejichž pomoci jsme v terénu ztraceni. Pokud však selžou, nezbyvá, než sáhnout ke staletými osvědčenému prostředku a někoho se prostě na cestu zeptat... Papírovou mapu zřejmě, stejně jako středověký poutník, mít nebudeme.

Problematika map je složitější. Někteří autoři, například Norbert Ohler,³⁶⁹ předpokládají, že cestovní mapy existovaly, byly hojně používány, a proto se nedochovaly. Zní to logicky, ale myslím, že tuto logiku nemůžeme pro přemyslovské období aplikovat. Situace se možná mohla změnit ve vrcholném a pozdním středověku, přesto je třeba být i v tomto období se závěry opatrný. Pravděpodobnější se jeví myšlenky Tomáše Klimka, že poutníci mapy neměli.³⁷⁰ Jednak jsou dochované mapy velice nepřesné a schematické, tedy pro orientaci v terénu nepraktické, navíc mívají velké rozměry.³⁷¹ Za druhé v narativních pramenech není jediná zmínka o využití map, orientace vždy probíhá jiným způsobem. A konečně proti mapám hovoří i celkové vnímání prostoru ve středověku.³⁷²

Existovaly však itineráře, tedy psané průvodce. Obsahovaly soupis významných míst, kudy musel poutník na své trase projít, varovaly před možným nebezpečím a poskytovaly elementární údaje o vzdálenostech. V lepších průvodcích byly i mapky a ilustrace, vždy však schematické.³⁷³ Poutník se měl řídit primárně podle textu, takže narážíme na otázku rozšíření takovýchto průvodců. Gramotnost nebyla velká a soudím, že většina poutníků číst neuměla, musela si tedy poradit jinak.

Orientovali se například pomocí významných bodů na trase cesty. Mohlo se jednat o horu, velký kámen, osamoceně stojící strom, vodní tok...³⁷⁴ Uplatnění našly i světové strany, vzdělaní lidé se mohli orientovat podle pohybu hvězd. Všechny způsoby však byly spjaty s přírodou nebo příhodnou polohou lidských sídel. Ztracený poutník mohl zaslechnout zvuk zvonů nedalekého kostela, případně štěkot psa, mohl také spatřit v dáli vesnici.³⁷⁵ Pomůckou

³⁶⁹ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 201.

³⁷⁰ KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.*, s. 66.

³⁷¹ Velikost středověkých map můžeme ukázat na příkladu známých anglických map: ebstorfská mapa měla průměr 356 cm a mapa herefordská 132 cm. To samo o sobě hovoří o jiném účelu map, než jak jej vnímáme dnes. Dále viz ČAPEK, Richard a kol. *Geografická kartografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992, s. 342.

³⁷² Komplexně KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*.

³⁷³ BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*, s. 155-156; OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 320-321; SOT, Michael. *Poutnictví*, s. 506.

³⁷⁴ KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*, s. 110.

³⁷⁵ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 86.

v orientaci bylo i troubení na roh, které nesloužilo jen ke svolávání vojska, ale i k lokalizaci místa, kde se nacházel ten, ke komu měl poutník dojít.³⁷⁶

Výše vyjmenované způsoby orientace se nám mohou zdát zmatené, nepřesné a v praxi nepoužitelné. Zdánlivě navozují představu, že ve středověku všichni jenom bloudili. A ačkoliv se mohlo stát i to,³⁷⁷ nebylo to běžné. Lidé se v krajině vyznali, dokázali bez obtíží najít i odlehlá místa a cestu si pamatovali i po delší době. Jen se orientovali jinak než my.

³⁷⁶ *Staročeská kronika tak řečeného Dalimila*, sv. 1, s. 422.

³⁷⁷ Tamtéž, s. 464; s. 465.

11. Ubytování a komfort

Pohostinné právo bylo ve středověku velmi důležité. Nejen zbožní poutníci, ale i jiní pocestní mohli počítat s tím, že naleznou místo k odpočinku a nabrání sil. Vysoce postavené osoby neváhaly na ubytování svých hostů vynakládat značné částky. Václav I. roku 1253 hostil s „*velkými náklady*“ na Starém hrádku („*in Veteri castello*“, snad jej můžeme ztotožnit s Křivoklátem)³⁷⁸ říšské i české biskupy.³⁷⁹ Uctivé přijetí hostů a poskytnutí veškerého komfortu se v takových případech předpokládalo.³⁸⁰ Porušování pohostinného práva se nesetkávalo s pochopením, přesto k němu však čas od času docházelo. Pozvání na hostinu a poskytnutí ubytování se mohlo proměnit v efektivní léčku, a to už z toho důvodu, že většina lidí postranní úmysly neočekávala.³⁸¹

Jenomže ne všichni, kdo se na cesty vydávali, měli možnost využít přízně vysoce postavených. Museli si tedy poradit sami a nabízelo se jim několik variant. Ubytování poskytované zdarma v kláštorech jsme již zmínili. Neomezovalo se jen na chudé poutníky, pohostinství využívali i cestující duchovní a panovníci. Například arcibiskup kolínský Konrád bydlel ve Strahovském klášteře (v letopisech doslova na hoře Sion, jak bylo klášteru přezdíváno: *in monte Syon hospitatus est*)³⁸² a svatý Vojtěch odpočíval v Montecassinu.³⁸³ Nicméně kláštery přílišným množstvím hostů trpěly a s postupujícím středověkem byly nuceny omezovat počet těch, jimž stravu a ubytování poskytovaly.³⁸⁴

Nejvíce komfortu poutník získal, pokud se ubytoval u soukromé osoby. Jednalo se o poměrně běžnou praxi a můžeme předpokládat, že majitelé větších domů poskytovali ubytování opakovaně a za úplatu. Ostatně přesně to máme doložené v mladších pramenech; Karel IV. se v polovině 14. století zadlužil měšťanům na Starém městě pražském, u nichž byli ubytováni návštěvníci jeho dvora. Z dluhopisů se dozvídáme i příslibené částky pokrývající pobyt. Pohybovaly se mezi 7 a 70 kopami grošů za osobu, bohužel však nevíme, kolik nocí hosté v měšťanských domech strávili a nemůžeme tedy vyvodit obecnější závěry o cenách.³⁸⁵

³⁷⁸ Dále viz JEŽEK, Martin. *Dva životy vsi v přemyslovském hvozdu*, s. 243.

³⁷⁹ *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 290.

³⁸⁰ Z dalších příkladů můžeme jmenovat například přijetí a pohoštění nově zvoleného biskupa pražského Tobiáše v Brně: *Wyprawování o zlých létech*, FRB II, s. 338–339.

³⁸¹ Např. *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* I/34, MGH SRG NS 2, s. 61.

³⁸² *Letopisy české 1196–1278*, FRB II, s. 294.

³⁸³ *Brunonův život sv. Vojtěcha*, FRB I, s. 278.

³⁸⁴ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 137–139.

³⁸⁵ HLAVÁČEK, Ivan. *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*. ČČH 90/1, 1992, s. 33–42; zde s. 38–39.

Ubytování v domech měšťanů máme doložené i v námi sledovaném období. Příklad, který jsem zvolil, vyžaduje uvedení kontextu celé situace. Přesto je nejlepší možný a záhy uvidíme proč. Pražský biskup a bratr knížete Vratislava II. Gebhard usiloval o zrušení olomouckého biskupství, neboť se nedokázal smířit s omezením svých pravomocí. Roku 1072 olomouckého biskupa Jana dokonce fyzicky napadl a nechal jej svými muži zbít.³⁸⁶ Vratislav již nemohl nečinně přihlížet a vyslal do Říma kněze Hageny, jenž měl Gebharda u papežského stolce žalovat. Bohužel se poselství nesetkalo s úspěchem, nebylo ani dokončeno. Hagen strávil jednu z nocí v Řezně u měšťana Kombolda, a to se ukázalo být osudovou chybou. Kombold byl totiž Gebhardovým služebníkem a jakmile se dozvěděl, že Hagen chce jeho pána v Římě žalovat, vyslal bandity, kteří nebohého kněze přepadli, uřízli mu nos a donutili jej vrátit se na Moravu.³⁸⁷

Proč je tedy tento příklad nejlepší? Vždyť ukazuje, že spoléhat se na pohostinství u soukromé osoby vede jediné k životu ohrožujícím potížím... Jenomže to je jen naše zdání. Kronikáři zpravidla nevěnovali průběhu cest (a nocování) pozornost. Nepovažovali to za důležité a zaznamenávali jen ty situace, které výrazně vybočovaly z běžné praxe. Jako v Hagenově případě. Nevíme nic konkrétního o tisících poutníků, kteří strávili noc u někoho doma, ale víme, že tak činili. Kosmův povzdech „*jak bývá mezi hospodářem a hostem*“³⁸⁸ je nezpochybnitelným dokladem.

Vraťme se však k žalobě. Poté, co první poselství selhalo, odmítl Vratislav cokoliv podcenit. Tentokrát posly svěřil nám známému falckrabímu Rapotovi, jehož průvod zajistil bezpečnou cestu. Dokonce ani o ubytování se poslové nemuseli starat, jelikož „*ten hrabě byl tak mocný, že měl po celé cestě souvisle až do Říma své vlastní vsi a dvory a na tvrzích sobě poddané bojovníky.*“³⁸⁹ Opět tedy narážíme na to, že nejlepší bylo cestovat s podporou mocných, kteří byli schopni zajistit veškerý komfort a bezpečí.

Ale útočiště na noc poutníci zdaleka nenacházeli jen ve městech. Jakákoliv ves mohla posloužit k těmto účelům. Vratislav II. přenocoval v jisté vsi jménem Kyleb, když se vracel od císařského dvora. Vesnice vstoupila do dějin víceméně náhodou, jelikož se její obyvatelé v noci nepohodli s královou družinou a dva z jeho bojovníků zabili. Kosmas pak popisoval odvetnou

³⁸⁶ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/27, MGH SRG NS 2, s. 121-122.

³⁸⁷ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/28, MGH SRG NS 2, s. 123.

³⁸⁸ Tamtéž: „...*ut solet hospes ab hospite...*“

³⁸⁹ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/29, MGH SRG NS 2, s. 124: „*Nam tante potestatis hic comes erat, quod usque Romam per continua loca, proprias villas seu predia et per castella milites sibi devotos habebat...*“

výpravu a musel nocování zmínit.³⁹⁰ Ve velkém dvorci na vsi se ubytoval Jindřich Zdík po cestě do Říma. Spal v ložnici a před zimou jej chránily kožešiny, součástí ubytování bylo i ustájení koní.³⁹¹

Někdy však bylo třeba v otázce ubytování značně improvizovat. Lidé na cestách předpokládali, že přenocují v pohodlí soukromého domu (případně v hostinci), ale ne vždy to okolnosti dovolily. Jednu takovou situaci popsal Kosmas, sám se jí dokonce zúčastnil, přenecháme mu tedy slovo: „*Toho roku umíralo mnoho lidí, ale nejvíce v německých krajinách, neboť když řečení biskupové [Kosmas a Ondřej], vracejíce se z Mohuče, jeli jistou vsí jménem Amberk, nemohli do farního kostela, za vsí stojícího, ač byl dosti rozsáhlý, vstoupiti, aby slyšeli mši, protože celá jeho podlaha, až do posledního místečka, byla plna mrtvol. Podobně na hradě Kakeru nebylo domu, kde by nebyly tři až čtyři lidské mrtvoly; i minuvše jej, přenocovali jsme nedaleko hradu v širém poli.*“³⁹²

Biskupové a jejich doprovod nebyli zřejmě příliš zvyklí nocovat pod širým nebem. Přesto na tuto eventualitu museli být alespoň minimálně připraveni, jinak by situaci nepopsal Kosmas tak lakonicky. Bohužel nevíme, jestli vezli stan, ale můžeme to s jistou mírou pravděpodobnosti předpokládat. Zcela jistě nešli pěšky a nemuseli se v množství zavazadel příliš omezovat. Stany byly běžnou výbavou nejen na válečných taženích, středověcí lidé je znali a používali.³⁹³ Chudí poutníci si naopak podobný luxus nemohli dovolit, noci na cestách trávili zabalení do pláště, který je chránil před rozmary počasí. A během Zlých let měšťané odmítali pocestné ve svých domech přijímat, jelikož jimi byli okrádání. Chudákům nezbylo nic jiného, než spát na ulicích a náměstích, před zimou se ukrývali v kupách hnoje, ale přesto jich mnoho na podchlazení zemřelo.³⁹⁴

Poslední možností, která se poutníkům v otázce nocování nabízela, bylo využití organizovaného a placeného ubytování. Tedy hostinců. Nejednalo se však o nejpohodlnější

³⁹⁰ *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* II/39, MGH SRG NS 2, s. 142.

³⁹¹ *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 414-415.

³⁹² *Cosmae Pragensis Chronica Boemorum* III/3, MGH SRG NS 2, s. 163: „*Eodem anno fuit mortalitas hominum, sed maxima in Teutonicis partibus; nam redeuntibus predictis episcopis de Magoncia, dum transirent per quandam villam nomine Amberk, parrochia[le]m ecclesiam quamvis satis amplam, que est sita extra villam, non potuerunt intrare, ut audirent missam, quia totum eius pavimentum usque ad unum punctum erat cadavere plenum. Similiter in urbe Kaker non fuit domus, ubi non essent tria aut quatuor cadavera hominum; quam pretereuntes non longe ab urbe in medio penoctavimus campo.*“

³⁹³ Viz např. *Letopis Vincenciův*, FRB II, s. 433; *Wýpisky z Vincencia, Gerlacha a j.*, FRB II, s. 278. Podrobný popis luxusního stanu Přemysla Otakara II. zaznamenal jeden z Pokračovatelů Kosmových: *Příběhy krále Přemysla Otakara II.*, FRB II, s. 320: „*...král český v jakémsi novém stanu, jenž byl upraven na způsob kostela a pokryt různými sukny jako cihlami, učinil rytíři čtyři markrabí...*“

³⁹⁴ *Wyprawowání o zlých letech*, FRB II, s. 360-361.

a nejčistší řešení. V jedné posteli spalo zpravidla několik poutníků, místnosti byly malé a zapáchající.³⁹⁵ Na druhou stranu se poutníci mohli v hospodách dobře najíst a napít. Není těžké si představit, jak lákavé bylo teplé jídlo a pohár vína po několikadenním putování a stravě složené z chleba, sýra, cibulí a obyčejné vody.³⁹⁶

³⁹⁵ OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 149-153.

³⁹⁶ *Život blahoslaveného Hroznaty*, FRB I, s. 376. Dále viz OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*, s. 57. O hostincích v o něco pozdější době velmi čtivě pojednal ŽEMLIČKA, Josef. Dva dny ve městě, a bez úhony. In: NODL, Martin a Petr SOMMER, ed. *Jeden den ve středověku*. Praha: NLN, 2014, s. 14-24.

12. Závěr

Dostali jsme se na závěr našeho putování. Nezbyvá než se rozloučit s prameny, které jsem si stihl zamilovat. Byly milými společníky a brzy se k nim vrátím, avšak s jinými otázkami. A právě otázky stojí na začátku každé historické práce a jedině skvělé otázky vedou k dobrým výsledkům. Na co jsem se tedy ptal? Především na to, jak lidé ve středověku cestovali, čemu museli čelit, jak bylo na cestování nahlíženo, jak vypadala krajina, v níž se lidé pohybovali... Čím více času jsem s prací trávil, tím více otázek se otevíralo. A tak by to mělo být. Zároveň se však musíme smířit s tím, že *vše* zodpovězeno nebude nikdy, historie se svých tajemství nevzdává lehce a záleží jen na nás a našich schopnostech proniknout do hloubky sledovaných jevů. A to je vlastně velmi sympatické.

Podářilo se tedy překonat nesourodou výpovědní hodnotu pramenů naznačenou v úvodu? Myslím, že ano. Během našeho obrazného putování středověkem jsme se seznámili s tím, jak putoval středověký člověk ve skutečnosti. Nebo lépe řečeno – přiblížili jsme se skutečnosti tak blízko, jak to prameny dovolily. Víme, že krajina samotná byla pro poutníky nesmírně důležitá, jejich život na cestách s ní byl spjat mnohem těsněji než dnes. Stejně tak již víme, že cestování nebylo apriori vnímáno negativně a mnozí poutníci byli na své cestovatelské zážitky hrdí. A z nabytých zkušeností těžili po celý život. Vy výčtu bychom mohli pokračovat dále a sledovat strukturu celé práce. Ale mnohem lepší bude nesklouznout k opakování a raději se podívat na výhledy do budoucna.

Mnohé z odpovědí zůstaly jen naznačeny. Některých problémů, například nebezpečí na cestách, jsem se dotkl jen krátce v rámci jiných kapitol. Podrobnější rozbor by si jistě zasloužily i další aspekty cestování. Jmenujme dopravní prostředky, nebo třeba zábavu v průběhu cesty. Obě otázky by mohly být zpracovány jako samostatné studie a nezbyl na ně dostatek prostoru. Musí tedy počkat na další otevření tématu a budu jedině rád, pokud je zodpoví někdo jiný.

Ještě několik posledních slov k pramenům. Nevyužití diplomatického materiálu jsem již zmínil a opět vybízím čtenáře, aby sám posoudil, jestli to práci ublížilo. Já mohu jen doufat, že ne. Cenné by bylo též porovnání s narativními prameny zahraničními a zasazení našeho příběhu do evropského kontextu. A v neposlední řadě jsou tu prameny ikonografické. Mohly by nalézt široké uplatnění a podhalit další skutečnosti, které nám jinak unikají. Tolik k výhledům a možnostem dalšího bádání, nastal čas se rozloučit i se čtenáři.

Ale ještě, než tak učiním, patří na úplný konec práce připomínka výroku Dušana Třeštíka, že *faktopisci nejsou dějepisci*.³⁹⁷ Měli bychom si to pamatovat. Rozloučím se tedy s malou výzvou. Mé interpretace jsou jen interpretacemi a zůstávají otevřené pro jakékoliv zpochybnění a další práci. Tak směle do toho.

³⁹⁷ Viz TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*, s. 47-67.

13. Seznam zkratk

AR	Archeologické rozhledy
CDB	Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae
ČČH	Český časopis historický
ČSPS(Č)	Časopis Společnosti přátel starožitností (Českých)
FRB	Fontes rerum Bohemicarum
HG	Historická geografie
MGH	Monumenta Germaniae historica
SRG NS	Scriptores rerum Germanicarum Nova series
MHB	Mediaevalia Historica Bohemica

14. Seznam pramenů a literatury

14.1 Prameny

AKVINSKÝ, Tomáš. *Theologické summy svatého Tomáše Akvinského*, sv. 1. Olomouc: Profesori bohovědného učiliště řádu dominikánského, 1937.

ARISTOTELÉS. *Fyzika*. Praha: Petr Rezek, 1996.

AUGUSTINUS, Aurelius. *O Boží obci: knih XXII*, sv. 1. Praha: Vyšehrad, 1950.

Benedikt z Nursie svatý. *Regula Benedicti = Řehole Benediktova*. Praha: Břevnov: Benediktinské arcioptství sv. Vojtěcha a sv. Markéty, 1998.

Brunonův život sv. Vojtěcha. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 266-304.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I (805-1197). Ed. G. Friedrich, Praha 1904-1907.

Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II (1198-1230). Ed. G. Friedrich, Praha 1912.

Cosmae Pragensis Chronica Boemorum. Eds. B. Bretholz – W. Weinberger, MGH SRG NS 2, Berlin 1923.

DALIMIL. *Kronika tak řečeného Dalimila*. Praha, Svoboda, 1977.

Einhardi Vita Karoli Magni. *The Latin Library* [online]. [cit. 2021-7-3]. Dostupné z: <http://www.thelatinlibrary.com/ein.html>.

Gumpoldův život Václava knížete českého. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 146-166.

ISIDOR ZE SEVILLY. *Etymologiae = Etymologie, XIII-XV*. Praha: Oikoymenh, 2001.

Jana Kanaparia život sv. Vojtěcha. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 235-265.

Kanovník Vyšehradský. Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 201-237.

KLICPERA, Václav Kliment. *Spisy Václ. Klim. Klicpery*. Díl 9. Praha: I. L. Kolber, 1863.

Křišťanův život sv. Ludmily a sv. Václava. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 199-227.

Legenda o svv. Cyrillu a Methodovi, patronech moravských. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 100-107.

Legenda veršovaná o sv. Prokopu. Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 349-359.

Letopis Jarlochův. Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 461-516.

- Letopis Vincenciův.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 407-460.
- Letopis Žďárský větší.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 521-550.
- Letopisy české 1196–1278.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 282-303.
- Letopisy Hradištsko-opatovické.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 383-400.
- Letopisy Pražské.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 376-380.
- Mnich sázawský.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 238-269.
- Petra Žitavského kronika Zbraslavská.* Ed. J. Emler, FRB IV, Praha 1884, s. 1-337.
- První pokračovatelé Kosmovi.* Ed. K. Hrdina, Praha: Melantrich, 1950.
- Příběhy krále Přemysla Otakara II.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 308-335.
- Příběhy krále Wácslawa I.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 303-308.
- Staročeská kronika tak řečeného Dalimila 1–2. Vydání textu a veškerého textového materiálu.* Eds. Jiří Daňhelka – Karel Hádek – Bohuslav Havránek – Naděžda Kvítková. Praha: Academia, 1988.
- Utrpení sv. Vojtěcha mučeníka.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 231-234.
- Vavřince, mnicha sv. Benedikta Utrpení sv. Václava.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 167-182.
- Verše o utrpení sv. Vojtěcha.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 313-334.
- Wyprawowanie o złých létech.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 335-368.
- Wypisky z Vincencia, Gerlacha a j.* Ed. J. Emler, FRB II, Praha 1874, s. 270-281.
- Zázraky sv. Vojtěcha mučeníka.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 305-312.
- Život blahoslaveného Hroznaty.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 369-383.
- Život sv. Ivana.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 112-120.
- Život sv. Konstantina s přenešením sv. Klimenta.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 93-99.
- Život sv. Václava [Crescente fide].* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 183-190.
- Život Vintíře poustevníka.* Ed. J. Emler, FRB I, Praha 1873, s. 337-346.

14.2 Literatura

BENEŠ, Jaromír a Petr POKORNÝ. *Odlesnění východočeské nížiny v posledních dvou tisíciletích: Interpretace pyloanalytického záznamu z olšiny Na bahně, okr. Hradec Králové*. AR 53/3, 2001, s. 481-498.

BOLINA, Pavel, Tomáš KLIMEK a Václav CÍLEK. *Staré cesty v krajině středních Čech*. Praha: Academia, 2018.

ČAPEK, Richard a kol. *Geografická kartografie*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1992.

ČERNÁ, Marie. *Rozvod Přemysla I. s Adélou Mišeňskou*, ČSPSČ 31, 1923, s. 9-44.

DARKEVIČ, Vladislav Petrovič. *Argonauti středověku*. Praha: Panorama, 1984.

DRESLEROVÁ, Dagmar. *Les v pravěké krajině II*. AR 64/2, 2012, s. 199-236.

FLORI, Jean. Jeruzalém a křížové výpravy. In: LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 249-262.

HEYDUK, Josef. *Svatí církevního roku*. Praha: Vyšehrad, 2012.

HLAVÁČEK, Ivan. *Z každodennosti Karla IV. a jeho dvora. Ubytovací možnosti v Praze v polovině 14. století*. ČČH 90/1, 1992, s. 33-42.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Dějiny cisterckého řádu v Čechách 1142-1420*. Praha: Karolinum, 2013.

CHARVÁTOVÁ, Kateřina. *Mniši, dvořané, literáti. Studie k cisterciáckému řádu a ke dvoru krále Václava II*. Praha: Karolinum, 2021.

CHLUMSKÝ, Jan. *Vzory křesťanského života*. Třebíč: Arca JiMfa, 1991.

JEŽEK, Martin. *Dva životy vsi v přemyslovském hvozdu. Bratronice v raném středověku*. HG 38/2, 2012, s. 239-251.

KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha: NLN, 2012.

KLIMEK, Tomáš. *Cestování do doby Karla IV.: podle narativních pramenů českého středověku*. Přerov: Šárka, 2002.

KLIMEK, Tomáš. *K dobovým náhledům na les českého středověku. Literární klišé nepřátelského prostředí*. ČČH 107/4, 2009, s. 733-768.

KLIMEK, Tomáš. *Krajiny českého středověku*. Praha: Dokořán, 2014.

- KOZÁKOVÁ, Radka a Ivana BOHÁČOVÁ. *Přírodní prostředí Pražského hradu a jeho zázemí v raném středověku – výpověď pylové analýzy sedimentů ze III. nádvoří*. AR 60/3, 2008, s. 547-564.
- KRZEMIENSKA, Barbara. *Břetislav I.: Čechy a střední Evropa v první polovině 11. století*. Praha: Garamond, 1999.
- KUBÍN, Petr. *Blahoslavený Hroznata: kritický životopis*. Praha: Vyšehrad, 2000.
- KYBALOVÁ, Ludmila. *Dějiny odívání. Středověk*. Praha: NLN, 2001.
- LE GOFF, Jacques. *Kultura středověké Evropy*. Praha: Vyšehrad, 2005.
- LE GOFF, Jacques. *Středověká imaginace*. Praha: Argo, 1998.
- MACEK, Josef. *Vnímání přírodních krás v českých zemích pozdního středověku*. ČČH 95/2, 1997, s. 289-314.
- MARKOVÁ, Markéta. *Hranice přemyslovského státu*. In: BARTLETT, Robert, SOMMER, Petr, Dušan TŘEŠTÍK a Josef ŽEMLIČKA, ed. *Přemyslovci: budování českého státu*. Praha: NLN, 2009, s. 479-496.
- MIHOLA, Jiří. *Na cestě do nebeského Jeruzaléma*. In: MIHOLA, Jiří ed. *Na cestě do nebeského Jeruzaléma. Poutnictví v českých zemích v evropském kontextu*. Brno: Moravské zemské muzeum, 2010, s. 7-10.
- NODL, Martin. *Středověk v nás*. Praha: Argo, 2015.
- NOVÝ, Petr. *Budyňka – otisk středověké cesty v krajině Podřipska*. HG 46/2, 2020, s. 171-196.
- OHLER, Norbert. *Cestování ve středověku*. Jinočany: H & H, 2003.
- OHLER, Norbert. *Náboženské poutě ve středověku a novověku*. Praha: Vyšehrad, 2002.
- PODBORSKÝ, Vladimír. *Úvod do studia archeologie*. Brno: Masarykova univerzita, 2012.
- PROS, Matěj. *Zlatá bula ulmská*. Praha, 2019. Bakalářská práce. Univerzita Karlova, Pedagogická fakulta, Katedra dějin a didaktiky dějepisu. Vedoucí práce Charvátová, Kateřina.
- ROYT, Jan. *Středověké malířství v Čechách*. Praha: Karolinum, 2002.
- SÁDLO, Jiří a kol. *Krajina a revoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny českých zemí*. Praha: Malá skála, 2008.

SEIBT, Ferdinand. Cesty svatého Vojtěcha. In: BOBKOVÁ, Lenka a Michaela HRUBÁ. *Cesty a cestování v životě společnosti: [sborník příspěvků z konference konané 6.-8. září 1994 v Ústí nad Labem]*. Ústí nad Labem: Univerzita J.E. Purkyně, 1997, s. 25-38.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Archeologické etudy: osmnáct kapitol o poznávání středověku*. Praha: NLN, 2003.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Hledání zmizelého věku: Sondy do středověkých Čech*. Praha: Mladá fronta, 1987.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Legenda o Ostojovi: archeologie obyčejného života*. Praha: NLN, 2004.

SMETÁNKA, Zdeněk. *Život středověké vesnice: zaniklá Svídna*. Praha: Academia, 1988.

SOT, Michael. Poutnictví. In: LE GOFF, Jacques a Jean-Claude SCHMITT. *Encyklopedie středověku*. Praha: Vyšehrad, 2014, s. 504-514.

ŠIMŮNEK, Robert. Hrady a jejich vyobrazení. In: *Historiografické a historické problémy středověku*. Praha: Historický ústav, 2016, s. 32-37.

ŠIMŮNEK, Robert. *The landscape of the czech middle ages in the perspective of modern science*. HG 38/1, 2012, s. 35-62.

ŠTACHOVÁ, Nad'a. *Šlechtické testamety v listinné praxi českých zemí do roku 1306*. Časopis pro právní vědu a praxi, 20/3, 2012, s. 245-256.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Češi a dějiny v postmoderním očistci*. Praha: NLN, 2005.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Kosmas: studie s výběrem z Kosmovy Kroniky*. Praha: Melantrich, 1972.

TŘEŠTÍK, Dušan. *Mýty kmene Čechů: (7.-10. století): tři studie ke „starým pověstem českým“*. Praha: NLN, 2003.

VLČEK, Pavel, Dušan FOLTÝN a Petr SOMMER. *Encyklopedie českých klášterů*. Praha: Libri, 1997.

ZAP, Karel Vladislav. *Výlet přes Plzeň do Teplé a jejího okolí*. Památky archeologické a místopisné. Praha: Archeologický sbor Musea království Českého, 1854, díl I., sešit I., s. 21-36.

ŽEMLIČKA, Josef. *Čechy v době knížecí (1034-1198)*. Praha: NLN, 1997.

ŽEMLIČKA, Josef. *Česká krajina ve středověké transformaci*. MHB 15/1, 2012, s. 7-43.

ŽEMLIČKA, Josef. Dva dny ve městě, a bez úhony. In: NODL, Martin a Petr SOMMER, ed. *Jeden den ve středověku*. Praha: NLN, 2014, s. 9-27.

ŽEMLIČKA, Josef. „*Politický kalendář*“ přemyslovských Čech. ČČH 89/1, 1991, s. 31-47.

ŽEMLIČKA, Josef. *Přemyslovci: jak žili, vládli a umírali*. Praha: NLN, 2005.